

populari

Think tank Populari

Izvještaj

POVRATAK OTPISANIH?

Ekonomija zapadnog
Balkana

Naše publikacije pronađite na

www.populari.org

Septembar 2017.

Ovaj projekt podržao je Balkanski fond za demokraciju (Balkan Trust for Democracy), Njemačkog Marshall fonda Sjedinjenih Američkih Država. Stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno i stavove Balkanskog fonda za demokraciju, Njemačkog Marshall fonda Sjedinjenih Američkih Država, niti njihovih partnera.

www.populari.org

B | T | D The Balkan Trust
for Democracy

A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

POVRATAK OTPISANIH?

Ekonomija zapadnog Balkana

SADRŽAJ^v

Uvod	6
20 godina...	10
Bankarstvo u 21. vijeku	22
Tri najveće prepreke za brži rast	30
Kako dalje?	37
Natjecanje u ljepoti	44
Javnost je najbolji think tank	54
Dvosjekli mač	62
Ekonomске zablude...	72
Rješenja za ekonomski oporavak	81
"Svijet ne prestaje s praskom, već s jecajem" T.S. Eliot	87
Zaključak	94
Biografije	96

Dragi čitaoci,

Zadovoljstvo nam je što možemo predstaviti naš novi izvještaj koji donosi novi format i ponešto drugačiji sadržaj. Ova inovativna publikacija jedinstven je doprinos diskusiji o društveno-ekonomskoj problematici na zapadnom Balkanu i ekonomskoj budućnosti regiona. U vrijeme kad sve više ljudi iskazuje skepticizam prema demokratiji i njenoj moći da kratkoročno doneše potrebne promjene, ekonomija je jedna univerzalna tema koja traži otvorenu, iskrenu i, što je najbitnije, činjenicama utemeljenu raspravu. Mnogo je izvanrednih saradnika na ovoj publikaciji koji su bili spremni da iznesu svoja iskustva i razmišljanja o izgledima za budućnost u regionu. Da bismo ovoj relevantnoj raspravi doprinijeli na jedinstven način, analitičar Popularija, Matteo Bonomi, intervjuirao je grupu intelektualaca, univerzitetskih profesora i stručnjaka, žena i muškaraca iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Sjedinjenih Američkih Država, Italije, Belgije, Hrvatske i Velike Britanije, akterima koji imaju centralnu ulogu u kritičkom preispitivanju ekonomске perspektive regiona.

Od januara do maja 2017. godine, intervjuirali smo g. Lazu Kekića, dr. Dušana Reljića, prof. dr. Vladimira Gligorova, gđu Ellen Goldstein, prof. dr. Milicu Uvalić, prof. dr. Fikreta Čauševića, g. Huberta Warsmanna, prof. dr. Williama Bartletta i g. Velimira Šonje.

Intervjui su obuhvatili cijeli niz tema i doveli nas do različitih zapažanja koja su poslužila da se efikasno preispita ekonomski perspektiva regiona. Zanimljivo je da su se naši sagovornici složili, iako, naizgled, ekonomski situacija baš ne budi optimizam, da su sva nastojanja da se ponovo pokrene privredni rast dio procesa i ne smiju se smatrati neuspješnim. Umjesto očaja koji dominira u regionu, neki od njih u tome vide još više razloga za širu javnu raspravu, podsticanje kreativnosti i stvaranje nove energije.

Naši sagovornici su takođe podijelili svoja viđenja procesa u regionu i aktivnosti koje su predlagane ili zagovarane, te dobrih strategija ili reformi koje su često zaustavljene zbog politički nestabilnog okruženja i vlada kojima nedostaje (političke) volje, a koje imaju malo, ili nimalo, interesa, ili znanja i vještina, za realizaciju bolje ekonomski budućnosti regiona. I mada se svi slažu da region ima dovoljno resursa za veći privredni napredak, ostaje činjenica da su te resurse za sebe "osigurale" političke elite i da ekonomija neće procvjetati dok se to ne promijeni.

Intervjui su suština ove publikacije i vođeni su na temelju prethodno razrađenog upitnika, ali su razgovori s našim sugovornicima često išli i dalje, jer smo bili vođeni željom da u potpunosti razumijemo njihove stavove i učimo iz njihovog znanja i iskustva.

I pitanja i odgovori su pažljivo osmišljeni uz minimalnu uredničku obradu kako bismo u cijelosti prenijeli smisao ideja, komentara i razmišljanja koja su nam predložena i koja smo zabilježili. Okvirna ideja ovog izvještaja je da se materijal, zanimljiv ne samo ljudima koji rade na ekonomskoj problematiki zapadnog Balkana, već i ljudima koji se zanimaju za šire tranzicijske procese koji su u toku, što šire distribuira, kao i ideje i predloženi planovi o načinima za realizaciju ekonomskog napretka u regionu.

UVOD

U svom godišnjem izvještaju za 2016., Grupacija Svjetske banke nudi umjereni pozitivno viđenje regiona zapadnog Balkana. Prema viđenju Svjetske banke, privredni rast u zemljama zapadnog Balkana (WB6) odražava dva različita modela rasta. S jedne strane, u privredama Srbije i Albanije, koje čine više od polovine bruto društvenog proizvoda (BDP) regiona, traje faza postojanog rasta koja prati kontinuirane napore da se postigne fiskalna konsolidacija. Strukturne reforme omogućile su i oporavak privatne potrošnje i investicija i pomogle jačanju izvoza iz Srbije. S druge strane, rast se usporio na Kosovu, u bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji i Crnoj Gori, uporedo sa smanjenjem privatnih ulaganja zbog političke nesigurnosti u BJR Makedoniji, eksterni deficit u Crnoj Gori su se povećali, dok je rast u BiH ostao postojan, čak i u situaciji kad je napredak na realizaciji strukturnih reformi usporen. Procijenjeni rast u 2016. bio je 2,8% - malo niži od 3% u 2015. godini¹.

Iako je i dalje izražen trend emigracije iz regiona, u izvještaju se ističe da je ekonomski rast otvorio nova radna mjesta na zapadnom Balkanu i da se rast zaposlenosti ubrzao u većini zemalja, zbog čega se godišnja stopa rasta zaposlenosti povećala sa 2% u junu 2015. na 4,5% u junu 2016. godine. Lider u ovom procesu je Srbija, sa 7,2% u 2016. godini, što je bio značajan doprinos prosječnom porastu zaposlenosti od gotovo 6% na zapadnom Balkanu, dok je zaposlenost rasla i u BJR Makedoniji i Crnoj Gori, ali u mnogo manjoj mjeri. U BiH, nedavne reforme tržišta rada još nisu dale značajnije rezultate u smislu povećanja zaposlenosti, koja je, umjesto toga, u junu 2016. opala za 2,6% u odnosu na isti period prethodne godine. Stopa nezaposlenosti mladih je oko dva puta veća od stope nezaposlenosti aktivnog stanovništva, što će implicirati stvaranje prihoda u budućnosti².

U regionu, ovakve analize i izvještaji dio su dugogodišnje prakse. Zapadni Balkan, nekad zvan Jugoslavija, ima dugu istoriju odnosa sa Grupacijom

Svjetske banke. Prva misija Svjetske banke došla je u Jugoslaviju 1949. godine. Cilj je bio da se prouči ekonomija zemlje, pokuša razumijeti poslijeratna dinamika i pokrene program finansiranja koji se nastavio do danas³. Od 50-tih godina 20. vijeka, Jugoslavija je razvila bliske odnose sa Svjetskom bankom, učestvovala je u odlučivanju u Upravnom odboru Svjetske banke, i 1960. godine pristupila je Međunarodnoj asocijaciji za razvoj (International Development Association – IDA). Tokom 70-tih godina prošlog vijeka, dramatični privredni rast Jugoslavije opširno je opisan u izveštajima Svjetske banke. Realni godišnji rast BDP-a između 1952. i 1975. bio je u prosjeku 6%⁴, a do 1977. BNP po stanovniku iznosio je 1.960 USD⁵.

Međutim, ovaj period brzog rasta se nije nastavio. Osamdesetih godina, jugoslavenska ekonomija trpila je nestabilnost i inflaciju koja je u trećem kvartalu 1989. godine iznosila 40-45% mjesечно. U nemogućnosti da se nosi sa valutnom krizom, počinje da štampa velike količine jugoslavenskih dinara, što je kulminiralo 1989. izdavanjem nove novčanice od 2.000.000 dinara. Samo nekoliko godina kasnije, raspadom Jugoslavije nastale su nove nezavisne države, i sve su se suočile sa složenim ekonomskim stanjem, neke uspješnije od drugih. Međunarodne finansijske institucije, kao što su Grupacija Svjetske banke, MMF i EBRD, postale su još bitnije u procesu transformacije regiona.

“ Njihovi ekonomski savjeti, ranije samo dodatak uz velike kreditne programe, postali su dominantni u oblikovanju lokalnih ekonomija do te mjere da su nadomjestili gotovo sve, i svakog.

Sumnje u sposobnost aktera na zapadnom Balkanu da progresivno razmišljaju o ekonomiji, da primijene vlastita konkretna domaća znanja i koriste metodologije koje nadilaze čisto matematičke modele su se produbile, i s vremenom su stavovi Grupacije Svjetske banke preovladali svugdje u regionu.

“ Ovaj trend je doveo do zanemarivanja bilo kakvog razmatranja alternativnih domaćih strategija, pa je postalo sve teže inkorporirati domaća gledišta i razmišljanja o razvoju u ekonomijama regiona, te lokalnih znanja da se ostvari potrebnii napredak.

Iako potrebno stručno znanje vjerovatno postoji, skriveno je na različitim ekonomskim fakultetima, institutima i na rijetko organizovanim

ekonomskim konferencijama, a političke vlasti ne ostavljaju utisak da ih zanima (domaća) ekonomска misao. Uz namjerno isključivanje najboljih, najobrazovanijih i najinovativnijih teoretičara i praktičara, vlade u stvari kroje ekonomске politike uglavnom u užem krugu, a široka ekonomска misao, koja bi trebala da bude vodilja u razvoju novih ekonomskih politika, ostaje domen nekolicine izolovanih pojedinaca.

“S obzirom da razvoj regiona, u najširem smislu, treba da se fokusira na ekonomiju i zapošljavanje, zaista je zaprepašćujuće koliko malo je ekonomска analiza prisutna u planiranju vlada, ali i u javnosti, medijima, ili u akademskim krugovima.

U regionu, u kom je nepovjerenje u vlast sveprisutno i gdje mali broj ljudi vjeruje da će vlade ostvariti potrebni ekonomski napredak, jedan od načina za oživljavanje interesa javnosti je putem pokretanja utemeljene rasprave o ekonomiji, u kojoj bi se utvrdili jasni neposredni ciljevi i opisali konkretni koraci koji će se na tom putu preduzeti, tako da javnost može razumjeti šta je u pitanju.

Da bi ekonomija mogla da postigne i održi značajan nivo rasta, izrada politika ne smije se zasnivati na prepostavci da će se ekonomija sama od sebe "magično" oporaviti. Postoji sistemska potreba da se promijeni pristup i da se za razumijevanje ekonomije primjeni drugačiji set alata. U vrijeme kad je svijet jedno jedinstveno ogromno tržište, a moderna ekonomija najintenzivnije traži znanje, više nego kapital ili rad, objasniti ljudima tačno šta nije u redu s našom ekonomijom i okupiti dobre timove ekonomista je dobar prvi korak.

“Donosioci odluka moraju biti krajnje iskreni o razmjerima problema s kojim se suočavamo, umjesto da se pretvaraju da se radi o prolaznim teškoćama.

Upravo obratno, ovo će biti dugotrajan, spor i težak proces, za koji nema "magičnih" rješenja. Dok se na globalnom nivou, protok ideja i informacija eksponencijalno ubrzava, region zapadnog Balkana još uvijek se oslanja na javni sektor da riješi najveći dio problema nezaposlenosti. U regionu je potrebna sveobuhvatna reforma finansijskog sistema, uz uvođenje novih finansijskih institucija i instrumenata, koji bi omogućili veću fleksibilnost i mogli poslužiti kao stvarni motori razvoja, nasuprot već postojećoj impresivnoj mreži komercijalnih banaka koja ipak ne ispunjava u potpunosti ovu ulogu.

Pravo pitanje je koju vrstu diskusije treba započeti? Koji su to vizionarski argumenti koji će uvažiti novu ekonomsku stvarnost? Može li ovaj region ostvariti nagli pomak i može li se u rješavanju ovih suštinskih pitanja oslanjati na vlastito, domaće znanje, ili će međunarodne finansijske institucije i dalje da nam projektuju svaki aspekt naše ekonomске budućnosti? Koja su to opšteprihvaćena ubjedjenja o ekonomiji zapadnog Balkana i u čijem je interesu da se kao prepreka za brži rast nastavi koristiti politička nestabilnost kojom je region zaražen? I, na koncu, nudimo vam nekoliko različitih i djelomično sasvim suprotnih stavova o ulozi Evropske unije u privredi zapadnog Balkana. Da li je približavanje EU jedina opcija za region, ili treba da gledamo šire i mimo te jedne mogućnosti, i da tražimo druge primjere globalnog iskustva i uspješne slučajeva, to je pravo pitanje koje se treba postaviti. Jedna druga komplementarna, a jednakost suštinska, tema je da li su regionu potrebne tješnje međusobne veze ako želi da ima realističnu šansu da u doglednoj budućnosti oživi privredni rast.

Da bismo odgovorili na ova i brojna druga pitanja, ali i imali uvid u stvarno stanje ekonomije zapadnog Balkana, odnosno smjera u kojem će se razvijati, podijelit ćemo sa vama razmišljanja istaknutih stručnjaka, naučnika i univerzitetskih profesora.

01

20 GODINA...

Prije gotovo dvije decenije, Evropska unija je obećala da će zapadni Balkan jednom imati priliku da uđe u EU (u Zagrebu 2000., u Solunu 2003.) Političko pitanje o integraciji zapadnog Balkana u EU evoluiralo je tokom vremena i zamor, koji je isprva bio vezan samo za proces proširenja, u stvari je postao zamor EU. San zapadnobalkanskih zemalja o EU i nespremnost EU da ga omogući nikad nisu izgledali toliko međusobno udaljeni. S druge strane, po donekle realističnjem gledištu, može se reći da će zemlje regiona lakše uspjeti da nađu vlastiti put do stabilizacije, ako se ojačaju njihove međusobne veze, nevezano za cilj pristupanja EU. Šta god da se desi, regionu je više nego ikad potrebna temeljna transformacija na terenu, veliko poboljšanje životnog standarda koje bi, bar do nekog stepena, odgovaralo stanju u EU. Ekonomije zapadnog Balkana zaostaju za ekonomijama zemalja članica EU u pogledu životnog standarda, zaposlenosti i ekonomskih mogućnosti generalno. Prosječan dohodak po stanovniku u regionu je na nivou od samo 36% od prosjeka EU-27, uz varijacije od 22% od prosjeka EU-27 na Kosovu do 61% u Hrvatskoj⁷.

“ Po godišnjim izvještajima Grupacije Svjetske banke, generalno stanje ekonomije na zapadnom Balkanu ne pruža mnogo osnova za optimizam. Kad se imaju na umu glavni prioriteti EU i činjenica da je sama EU u procesu oporavka, nameće se pitanje da li je realno da Balkan dostigne razvijeniju EU u narednih 20 godina, te, što je još intrigantnije, kako bi to uopšte moglo da se desi?

LAZA KEKIĆ:

Naravno da se to ne može dogoditi. To bi bilo gotovo nemoguće. BDP po stanovniku na zapadnom Balkanu je ispod 30% prosjeka u razvijenim zemljama EU i otprilike na nivou polovine BDP istočnoevropskih zemalja koje su se EU pridružile u periodu 2004.-2007. godine.

“ Da Balkan “uhvati priključak” u roku od 20 godina, njihova prosječna godišnja stopa rasta BDP morala bi da bude 7 % veća od stope u razvijenim zemljama EU.

Kako sad stoje stvari, prognoze su da će prosjek rasta zapadnog Balkana biti u najboljem slučaju oko 4% godišnje, a razvijene zemlje EU će se vratiti na trendove rasta od oko 2% godišnje – što predstavlja razliku od samo 2 %, a to znači da će, za 20 godina, zapadni Balkan biti tek negdje iznad 40% prosjeka razvijenih zemalja EU.

Brojni su razlozi za skromne perspektive dugoročnog rasta u regionu. Tu su trajni institucionalni problemi; loša demografska situacija; visok politički rizik; krhka fiskalna pozicija; loše performanse u sferi inovacija, uticaj visoke nezaposlenosti na potrošnju i kvalitetu radne snage.

Postoji i značajan faktor rizika od slabog rasta u zapadnoj Evropi. Istorijski, periodi kada je rast na Balkanu uspijevalo da se "primakne" pretežno su se poklapali sa periodima snažnog rasta u zemljama jezgra razvijene Evrope. Nasuprot tome, kada je rast razvijenih zemalja Evrope bio slab, balkanske zemlje su još više zaostajale.

Da se predviđi dugoročna stopa rasta regiona, možemo primijeniti model dugoročnog rasta EIU (Economist Intelligence Unit), po kome je stopa rasta BDP po stanovniku funkcija polaznog BDP po stanovniku (čime se mjeri potencijal "pristizanja"); demografske situacije (rast radnospособног stanovništva u odnosu na ukupno stanovništvo); ljudskog kapitala (koji se mjeri obrazovanošću i zdravljem radne snage); varijable koje zavise od politika (otvorenost trgovine; nivo štednje vlade; valuacija deviznog kursa); kvalitete institucija (vladavina prava, kvalitet administracije, zaštita vlasničkih prava); regulatornog okvira (tržišta, proizvoda, kredita i rada); vanjsko okruženje (uslovi trgovine; rast trgovinskih partnera); geografije (lokacija; udio primarnih proizvoda u izvozu) i istorijskog naslijeda (kada je zemlja postala nezavisna).

Ne postoji način da se ovo postigne, ni pod kojim uslovima. Iako je u periodu 2001.-2008. ostvaren određeni stepen približavanja, budući su stope rasta na zapadnom Balkanu bile načelno mnogo više od onih u EU, ove zemlje su danas još uvijek na nivou između 23 i 42 procenata prosječnog BDP-a u 28 zemalja EU. Čak i u najboljem slučaju, sa relativno visokim stopama rasta, na istom ili višem nivou od onih koje su prethodile nedavnim krizama, veoma je malo vjerovatno da bilo koja od zemalja zapadnog Balkana može doseći prosjek EU u naredne dvije decenije.

Čak i relativno skromna prognoza od 4% godišnjeg rasta na zapadnom Balkanu zasniva se na nekim povoljnim pretpostavkama: zemlje razvijene EU su se oporavile i održavaju trend rasta; uspostavlja se povoljniji demografski scenario; nastavlja se trend deregulacije i postoji određeni napredak u oblasti institucionalnih promjena, a fiskalna politika se vodi odgovorno.

MILICA UVALIĆ:

Dvadesetogodišnje iskustvo centralnoevropskih zemalja veoma dobro

ilustruje da čak i pod povoljnim uslovima, koji su uveliko olakšali rast i "priključak" – uključujući načelno povoljno međunarodno okruženje, znatan priliv direktnih stranih investicija (DSI), stalnu pomoć EU (pristup tržištima, finansijska pomoć, izgradnja institucija itd.) – ni najrazvijenije zemlje nisu dostigle projekat BDP-a po stanovniku u EU. Tako je do kraja 2015. godine, Republika Češka bila na 85 procenata, a Slovenija na 83 procenata prosjeka BDP-a po stanovniku 28 zemalja EU.

Ali, evidentno je da će biti varijacija u ekonomskom razvoju pojedinih balkanskih zemalja. Neke zemlje bi mogle da ubrzaju proces "hvatanja priključka" i napreduju brže od ostalih, zahvaljujući provođenju mudrijih i efikasnijih ekonomskih politika. Bolje ciljana industrijska politika koja bi usmjerila resurse u ključne prioritete sektore, olakšala uvođenje tehnoloških poboljšanja i inovacije, pomogla izvoznim sektorima i pružila značajnu podršku malim i srednjim poduzećima (MSP), mogla bi doprinijeti bržem privrednom rastu. Npr. Vlada Srbije je odnedavno dala veliki značaj na politiku inovacija kroz niz mjera, uključujući i podsticaje za inovativna preduzeća.

VELIMIR ŠONJE:

“

Bilo bi realno, ovisno o političkim promjenama.

Glavne prepreke bržoj konvergenciji su slabe institucije, korupcija i izrazito dominantna uloga države u ekonomiji. Kod konvergencije, nema automatizma budući da slabe institucije, korupcija i izražena dominantna uloga nekompetentnih vlasti mogu stvoriti začarani krug koji vodi stalnom razvojnou zaostajanju. Ulazak u EU i/ili izgledi za ulazak u EU predstavlja jedini "eksterni šok" koji može izmijeniti nepovoljnu unutrašnju političko-ekonomsku ravnotežu.

WILLIAM BARTLETT:

Dakle, ako posmatrate posljednjih 20 godina, mislim da je u stvarnosti došlo do širenja jaza između zapadnog Balkana i EU, od raspada Jugoslavije, i stoga prepostavljam da bi se on u narednih 20 godina mogao ponovo smanjiti. Da, ne vidim razloge da tako ne bude.

“

Mislim da zapadni Balkan ima velike potencijale za rast.

Zaostale zemlje uvijek imaju ogroman potencijal rasta jer mogu preuzeti postojeću tehnologiju iz naprednih zemalja, a ako je mogu upotrijebiti i

primijeniti, onda mogu "skočiti" na nivo razvijenijih zemalja, ili blizu njega, tako da u periodu od 20 godina za to postoji ogroman potencijal i apsolutno nema razloga da oni to ne postignu. U stvari, ima mnogo razloga da oni to ne postignu, ali...

Ako sve bude išlo na najbolji mogući način, onda svakako hoće.

“ Hvatanje koraka s EU, da, naravno EU bi se mogla raspasti i vratiti se na nivo bliže Balkanu, pretpostavljam da je to jedan način na koji bi se to moglo desiti.

Međutim, recimo da EU nastavi da se održava, da napreduje i prosperira, u kojem slučaju će doći do ekonomskog rasta, pa će cilj "hvatanja koraka s EU" stalno sve dalje i dalje odmicati, stoga oni moraju hvatati korak veoma uskoro, što znači da moraju imati stope rasta od 4-5% godišnje ili više, vjerovatno zato što će stope rasta u zemljama EU biti, znate, ako sve bude išlo dobro, i do 2% godišnje. Da bi zapadni Balkan uhvatio korak, trebao bi dostići stopu rasta od 5%.

Jedini put kad se navedeno desilo u zadnjih 20 godina, bilo je 2000-tih, odnosno 2000. i 2008. kada su zemlje zapadnog Balkan imale prosječnu stopu rasta od 5%. A kako se to desilo? Pa, radilo se o političkoj stabilnosti nakon okončanja ratova i sukoba koji su okončani konfliktom u Makedoniji 2001. Pretpostavljam da je oporavak od tih sukoba, od tog uništavanja, imao određenu ulogu, a i da su stizala određena strana ulaganja. U to vrijeme je i svjetska ekonomija imala ubrzan rast, bio je to, znate, period procvata, tako da su eksterni uslovi bili povoljni što je, mislim, bio značajan aspekt „hvatanja koraka“ sa EU u narednih 20 godina jer eksterni uslovi trebaju biti povoljni. Također, trebaju postojati tržišta za izvoz i kao i priliv kapitala i stranih ulaganja, te ako se to desi, onda, mislim, da zapadni Balkan može biti vrlo uspješan. A osim toga, moraju postojati i određene povoljne unutrašnje okolnosti, ali i povoljne eksterne okolnosti, a to je oblast gdje zapadni Balkan zaista može sam sebi pomoći. I mislim da je trenutno jedan od najvećih problema zapravo nedostatak domaćih ulaganja. Stopa ulaganja u Srbiji iznosi oko 17% BDP-a, što je veoma nizak BDP, znate, ako budu mogli povećati stopu ulaganja na 20%, onda će ostvariti i brži rast. Zatim se postavlja pitanje koji su podsticaji za ulaganja? Želim da kažem, da oni mogu privlačiti strana ulaganja, ali je zaista potrebno da postoje i domaća ulaganja. To, prije svega, znači osigurati imovinska prava, jer u nekim zemljama imovinska prava još nisu zaštićena, posebno u Albaniji ili na Kosovu gdje su u toku brojni imovinski sporovi, dok je u drugim zemljama situacija vjerovatno nešto bolja premda i tamo postoje. Zatim, čini mi se, potrebna je neka vrsta političke stabilnosti, da se stvori bezbjedno

okruženje za ulaganja, i to možete vidjeti, npr. u Bosni i Hercegovini, gdje nema političke stabilnosti jer je zemlja podijeljena, te postoje brojni politički problemi... U drugim zemljama, vjerovatno nemate ovu vrstu problema u tolikoj mjeri jer je to specifičan problem samo u BiH. Šta vam još treba? Pa, treba vam ekspanzija, treba vam potražnja za proizvodima biznisa u koje biznise čete investirati, zbog čega će investicije biti uspješne, kao i budući profiti i kamatne stope. Ako misle da će eu budućnosti ostvariti profit, onda bi mogli odlučiti da ulažu, što će povećati potražnju.

U ovom trenutku, problem je što su politike koje su zapadnom Balkanu nametnute od strane MMF-a i, u manjoj mjeri, EU, u osnovi iste politike striktne štednje, deflatorne politike koje se primjenjuju u južnoj Evropi, u zemljama kao što su Grčka itd. što nije dobro za ulaganja, jerako se potražnja smanjuje zbog rezova u javnim budžetima i smanjenja zaposlenosti u javnom sektoru, plaća u javnom sektoru, penzija i socijalnih programa, što zajedno vodi k smanjivanju potražnje za domaćim proizvodima. Hoću reći da je opravdanje za program striktne štednje i deflacije da se sreže javni sektor i smanjuje domaća potražnja te premješta resurse u izvozne sektore. To je dobar argument ako je vaša ekonomija u stanju pune zaposlenosti i postoji ograničenje izvoza izvoznih sektora, a odnosi se na činjenicu da nema dovoljno radnika jer su svi zaposleni u javnom sektoru, ili u preduzećima koja snabdijevaju proizvodima domaću privredu. Međutim, u svjetlu masovne nezaposlenosti na zapadnom Balkanu, taj argument je potpuna besmislica.

Izvozni sektor nije ograničen nedostatkom interne radne snage pa da zbog toga morate suzbijati domaću potražnju da bi se resursi prebacili u izvozni sektor. Situacija uopšte nije takva. Izvozni sektor je ograničen...

HUBERT WARSMANN:

Bojim se da odgovor mora da bude "NE". Samo pogledajte iskustvo Centralne Evrope, prvog talasa zemalja koje su se priključile EU, gdje imate zemlje koje su, čini mi se, krenule sa više polazne osnove, i sada, nakon, u suštini, 25 godina od početka procesa uzajamnog približavanja, možete vidjeti da je do približavanja došlo, ali da je daleko od toga da je okončana. Tako da, ako govorimo o grupi zemalja koja, po mom mišljenju, kreće sa niže relativne osnove u odnosu na EU, bilo bi odlično da se konvergencija može završiti u 20 godina, ali to nije realističan scenario. Mislim da će svakako doći do približavanja, ali nije vjerovatno da će se isto završiti za 20 godina. Mislim da bi to bilo veliko postignuće u odnosu na ono što je ostvareno u centralnoj Evropi, a što je samo po sebi bilo prilično značajno, ali nije završeno.

Mislim da zapadni Balkan kreće sa niže polazne osnove jer je pretrpio ratove i posljedice ratova, a onda tu je proces koji takođe nema prednost posebno pozitivnog svjetskog okruženja. Mislim da su transformacijama u centralnoj Evropi koristili izuzetno dinamična svjetska ekonomija, što sada nije slučaj, hoću reći, sada jednostavno nije tako. I mislim da, ako razmotrite aspekte kao što su strana direktna strana ulaganja (DSI), pri tome mislim na priliv DSI u centralnu Evropu koji je za nekoliko redova veličine veći od onog što pristiže na zapadni Balkan, što se dijelom može pripisati specifičnim problemima zapadnog Balkana, ali je isto tako uzrokovano i činjenicom da sada imamo svjetsku ekonomiju koja nije tako dinamična kao što je bila kad je djelovala kao moćan "vjetar u leđa" za centralnu Evropu.

ELLEN GOLDSTEIN:

“ Rekla bih da izvještaji Svjetske banke predstavljaju osnovu za oprezan optimizam na Balkanu, i to u sljedećem smislu: u posljednje dvije godine vidjeli smo da je došlo do obnavljanja ekonomskog rasta, vidjeli smo da ovaj ekonomski rast dovodi i do povećanja zaposlenosti u svih šest ekonomija na zapadnom Balkanu, kao i do oporavka priliva kredita za privredu.

Ipak, evidentno je potrebno još mnogo više rasta tokom mnogo godina. Zaista mislim da smo na tački kada se zapadni Balkan oporavlja od globalne krize iz 2008. i sada se postavlja pitanje: kako možemo ubrzati rast i zapošljavanje i to održati tokom jednog dugog perioda?

Pa, mi u Svjetskoj banci često ukazujemo na to da bi za „hvatanje koraka“ sa EU u narednih, recimo 20 do 30 godina, bilo potrebno da zemlje zapadnog Balkana rastu minimalno 5-6% godišnje. Ali, da li je to realistično? Pa, to je moguće jer je prije krize, u periodu 2000.-2008. godine, zapadni Balkan jeste rastao 5-6% godišnje. Prema tome, rast po ovim stopama je moguć, ali trenutno je na nivou od 2-3%, pa je očito da postoji potreba da se primjenjuju politike koje će rast ubrzati na 5-6%, kako bi se nivo prihoda u narednih 25 do 30 godina približio prosjeku Evropske unije.

“ Česta je greška misliti da Evropa mora rasti brzo da bi zapadni Balkan mogao brzo rasti, a u stvari, iskustvo iz perioda prije krize, pokazuje da je moguće da rast u Evropi bude daleko sporiji, a i dalje na zapadnom Balkanu imamo

stope rasta od 5-6%.

Pošto su ekonomije zapadnog Balkana toliko male, u odnosu na ogromno tržište Evrope i, dakako, relativno na ostala velika globalna tržišta u Aziji i u Latinskoj Americi itd. Zapadnom Balkanu treba u globalnim razmjerima mala prilika da u značajnoj mjeri ubrza svoj rast.

A često ukazujem na to da su, u stvari, od globalne krize, zemlje zapadnog Balkana učetvorostručile svoj izvoz u Evropsku uniju sa vrlo niske osnove, i da je to bio vrlo značajan faktor obnove rasta. Prema tome, opet se može vidjeti da, čak i u doba kad se Evropa teško nosi sa vlastitim internim problemima, male prilike za integraciju na tržišta, bilo da su to tržišta u EU ili dalje u svijetu, zaista mogu promijeniti dinamiku za zapadni Balkan.

VLADIMIR GLIGOROV:

Perspektiva za ekonomije na zapadnom Balkanu, ili na Balkanu uopšte, ne mora biti neophodno optimistična ili pesimistična, ne smislu koliko je eventualno ekonomska situacija loša, već u smislu kakve su mogućnosti za rast u regionu. Naravno, 20 godina je prilično dug period, ali, svakako, na kratki i srednji rok, očekuje se da će region rasti po stopi koja je, otprilike, gotovo dva puta veća nego u EU, odnosno od prognozirane stope rasta u EU, tako da će region rasti negdje oko 3%, ili nešto malo preko toga, a kratkoročno bi mogao dostići i 4%, kasnije, možda za nekih tri godine. Prema tome, svakako, sa aspekta „hvatanja koraka”, uzimajući u obzir stopu rasta u EU, region će smanjivati razliku, iako prilično sporo, recimo negdje od 1 do, možda, 2,5% godišnje, tako da će se razlika za 20 godina nešto smanjiti, ali neće biti značajno smanjena. Stoga, u tom smislu, nisu nužne pesimistične prognoze. Jedan od razloga zašto ovo nije izvodljivo je da postoji znatna, ili veoma visoka stopa nezaposlenosti u regionu što znači da ako se, zaista, sistematski primijene odgovarajuće politike i ako se uspostavi generalno pozitivno privredno i političko okruženje, svakako će biti prostora za, čak i bez rasta produktivnosti, rast od čak i do 20% BDP samo zbog mogućeg rasta zaposlenosti. A naravno, postoje očite mogućnosti za rast produktivnosti koji je moguć, ...

Stoga, ne bih rekao da su izgledi, ili perspektiva, nužno pesimistični. Mislim da većina ljudi, uključujući i međunarodne finansijske organizacije, prate šta se dešavalo prethodnih godina koje su za region bile vrlo loše, u suštini prava katastrofa, i na određeni način ekstrapoliraju iz toga, pa je onda naravno perspektiva vrlo pesimistična.

Prema tome, pravo pitanje je može li region napraviti

svojevrstan istorijski zaokret sa aspekta razvoja?

DUŠAN RELJIĆ:

Nije mi posao da gledam u kristalnu kuglu, zaista ne mogu dati nikakav odgovor zasnovan na pokazateljima. Međutim, prisjećam se da je početkom 2000-tih, Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) u Londonu, izradila proračun u kojem je navedeno da, kad bi zemlje zapadnog Balkana, uključujući u to doba i Hrvatsku, održale stopu rasta BDP-a koju je EU imala početkom 2000-tih, dostigle bi prosjek EU 2020. godine.

U zadnje vrijeme, prije dvije ili tri godine, u Svjetskoj banci smo imali novi izračun koji je naveo da, ako EU bude stagnirala, a šest zemalja jugoistočne Evrope (ovo je sad bez Hrvatske) održe rast od 6% BDP, mogu uhvatiti korak s EU prosjekom 2035.

Ovo može izgledati kao dokaz da navedeno neće uspjeti. U najmanju ruku, neće funkcionišati onako kako smo zamišljali, niti na način kako su predložile međunarodne finansijske i razvojne institucije, a prije svega sama EU u svom modelu tranzicije koji je zemljama kandidatima predložen ili nametnut, zavisno od toga kako to želite nazvati.

Međutim, kao što sam pročitao u jednom izvještaju Svjetske banke, primjeri uspješne konvergencije u svjetskoj ekonomiji su rijetki, a u tom radu čitao sam o navedenim primjerima i uočio sljedeće primjere: Japan i Singapur; u Evropi – Italija, nakon drugog svjetskog rata, i tu se spisak završava. Koreja! Naravno – i Južna Koreja!

“ Njemačka kao primjer zemlje kojoj je to uspjelo sasvim dobro – Njemačka – uprkos činjenici da je, od ujedinjenja Njemačke 1991. godine, transfer iznosio gotovo 2 biliona eura. Niko drugi u istoriji nije dobio 2 biliona eura.

U pitanju je oko 60 miliona ljudi koji su dobili 2 biliona eura. Duže vrijeme, Istočna Njemačka neće uhvatiti korak sa spomenutim prosjekom. Neki dijelovi Istočne Njemačke će uhvatiti korak, kao što su područja oko gradova Lajpcig i Ries, a ono što karakteriše oba grada je da imaju koncentraciju onoga što se naziva intelligentne industrije i kompanije, odnosno visoku tehnologiju.

Prema tome, tamo gdje imate rast kroz inovacije i mnogo dodane vrijednosti, onda možete „uhvatiti korak“, dok Balkan, u ovom trenutku,

nema rast BDP-a koji se temelji na ekonomiji znanja i inovacijama, već se rast uglavnom temelji na jeftinom radu i rudarskim industrijama.

FIKRET ČAUŠEVIĆ:

Prvo je da su sama Evropska unija, a Eurozona prije svega, u ozbiljnim problemima, tako da sam veoma skeptičan o budućnosti Euvrozone. Najznačajniji trgovinski partneri za zemlje zapadnog Balkana su: Njemačka, Italija, Slovenija i Hrvatska (od 2013. godine) i 60-65% ukupne trgovine zapadnog Balkana vezano je za ove četiri zemlje. A ekonomska situacija u ove četiri zemlje se veoma razlikuje. Tako je, po mom istraživanju, prema najnovijem istraživanju objavljenom u knjizi "Studija o finansijskoj globalizaciji, ekonomskom rastu i nejednakosti", Njemačka daleko najuspješnija razvijena zemlja u posljednjih 10 ili 15 godina, ali posebno u posljednjih 10 godina. Najuspješnija u grupi G-10, zajedno sa Švedskom i Švicarskom. Kad se radi Eurozoni, Njemačka je najuspješnija još od 2005. Kad se radi o južnom dijelu Evropske unije, a posebno Eurozone, zemlje kao što su Italija, Portugal i Grčka bile su namanje uspješne. Šta je ovdje zanimljivo? Italija je, u stvari, najneuspješnija od 1995., u periodu 1995.-2015. (zadnjih 20 godina), dok je Grčka bila najneuspješnija u periodu 2009.-2015. godine.

Tako da, kad su u pitanju trgovinski tokovi i saradnja sa Njemačkom, ekonomski uslovi i dobra ekonomska situacija u Njemačkoj su povoljni za zemlje zapadnog Balkana.

Kad je riječ o Austriji, Bosna i Hercegovina je najuspješnija na zapadnom Balkanu u smislu uspješnog ostvarenja trgovinskog suficita sa Austrijom, kao jedina zemlja u regionu jugoistočne Evrope kojoj je to uspjelo u periodu 2000.-2015. godine.

Vanjskotrgovinski bilans se znatno popravio u posljednjih pet godina, u trgovini sa Austrijom, djelimično u trgovini s Njemačkom, a na nesreću, kad je u pitanju trgovina s Rusijom i Kinom, a čitav region je u veoma teškoj situaciji u smislu veoma velikog trgovinskog deficit s Rusijom i Kinom. Ali kad je u pitanju pokrivenost uvoza izvozom sa zemljama zapadne Evrope, ista iznosi oko 80%, što je relativno dobro.

Kad je u pitanju Hrvatska, ona ima trgovinski suficit sa BiH i Srbijom, tako da je BiH veoma bitan, u stvari najbitniji trgovinski partner Hrvatske, jedina zemlja koja osigurava da Hrvatska ima veoma visok trgovinski suficit. Hrvatska je uspjela da smanji svoj trgovinski deficit i preokrene svoj trgovinski bilans u suficit, ali ovo je jedina zemlja u Evropi koja je bila u recesiji u periodu 2009-2015. godine (dakle šest godina uzastopno).

Zapadni Balkan je u vrlo dobrom položaju kao svojevrstan neksus između istoka i zapada, i uspio je da oživi dio svoje nekadašnje industrijske proizvodnje, posebno onaj dio industrijske proizvodnje koji se odnosi na drvnoprerađivačku, metaloprerađivačku i djelimično prehrambenu industriju, i da može svoje robe da izvozi u zapadnoevropske zemlje, a posebno u Njemačku, Austriju, Italiju i u izvjesnoj mjeri u Francusku i Veliku Britaniju. Slovenija je bitan akter u ovom dijelu svijeta, na zapadnom Balkanu, ona je bila prva zemlja u tranziciji, prva socijalistička zemlja koja je postala članica EU, ali, kao svojevrstan paradoks, kada je ova zemlja ušla u EU, a posebno u Eurozonu, postala je ili manje otporna ili neodgovornija, finansijski neodgovornija, posebno u periodu 2004.-2009., kada se vanjski dug povećao sa 60-65% BDP 2004. godine na preko 100% 2009.-2010. godine.

Kad je riječ o direktnim stranim ulaganjima (DSI), odnosno finansijskim tokovima zasnovanim na DSI, veoma je bitno znati su da DSI iz Slovenije u druge dijelove zapadnog Balkana, posebno u BiH, te dijelom Srbiju, prije svega zasnovana na ulasku industrijskih preduzeća u različite industrijske grane, kao što su proizvodnja hrane, metaloprerađivačka industrij... Preduzeća koja su primila kapital iz Slovenije u BiH i Srbiji, mogla su proširiti proizvodnju; povećati izvoz i smanjiti opterećenje trgovinskog deficit, pa čak i, a posebno kad je u pitanju BiH, povećati izvoz u Sloveniju do nivoa od 90-95% pokrivenosti uvoza izvozom. Tako da je trgovinski deficit BiH sa Slovenijom tek nekih 30-35 miliona eura. BiH je najveći trgovinski deficit sa Slovenijom imala u periodu 2000.-2002., no tokom posljednjih 15 ili 20 godina, a posebno u prvih 10 godina ovog stoljeća, najveći trgovinski deficit BiH bio je u trgovini sa susjednom Hrvatskom, a rastao je i trgovinski deficit sa Srbijom. Tako da je BiH, kao specifično tržište veoma važno, a bh privreda veoma značajna za obje susjedne zemlje, i Hrvatsku i Srbiju. Kad je riječ o prilivu DSI iz Hrvatske u BiH, najčešće se veže za te vrste ulaganja, dok se priliv DSI iz BiH u Hrvatsku, više odnosi na sektor usluga, a ne baš mnogo na industrijske grane čiji bi izvozni kapaciteti mogli ojačati.

Priliv DSI, posebno iz Njemačke i Austrije, takođe je porastao, što je pomoglo da ojača industrijska baza u BiH i Srbiji, a ta preduzeća u te dvije zemlje su uspjela da povećaju izvozne kapacitete, posebno u metaloprerađivačkoj i drvnoprerađivačkoj industriji, kao i dijelom u prehrambenoj industriji. Svima nam je poznato da je industrijska baza na prostoru bivše Jugoslavije – a to je današnji zapadni Balkan, minus Slovenija, plus Albanija – da je ta industrijska baza naslijedena iz predratnog perioda od bivše Jugoslavije, a posebno iz perioda od 1965. do 1985. ili 1990. godine, bila relativno dobro razvijena za svoje vrijeme. Nemojmo zaboraviti da su bivša Jugoslavija, a pogotovo BiH, Hrvatska i Slovenija, dijelom i Srbija, izvozili veći dio svoje proizvodnje, od toga ne mnogo, ali možda 10% u zapadnu Evropu i SAD, a

ostatak od oko 40% ukupne proizvodnje izvozio se u bivši tzv. Istočni blok. U periodu 1985.-90. godine, bh proizvođači uspijevali su da izvezu oko 40% svoje ukupne proizvodnje u zapadnu Evropu, a prije svega u Njemačku, Austriju i Švicarsku... Te naravno i u Italiju, tako da su te četiri zemlje bile najznačajnije, posebno Njemačka, pa Austrija i Italija, te u određenoj mjeri i Švicarska.

“

Sva suština je u nivou industrijskog znanja.

Najgori ekonomski trend, ne samo za zapadni Balkan, veći i za mnoge druge zemlje u tranziciji, bio je proces deindustrijalizacije, ali na sreću, bar u posljednjih 10 godina, neka od ovih preduzeća su uspjela da prežive period tranzicije i privatizacije. Neka od njih su uspješni slučajevi ili uspješni primjeri privatizacije koja im je omogućila da povećaju ukupni izvoz.

02

BANKARSTVO U 2I. VIJEKU

Iskustvo svih zemalja u tranziciji je da je strani kapital u značajnom omjeru ušao u njihove bankarske sektore. Kad je riječ o zapadnom Balkanu, evropske banke su izuzetno prisutne u regionu i drže od 75-90% ukupne imovine bankarskih sistema. Većina banaka u regionu su u njemačkom, italijanskom, grčkom i austrijskom vlasništvu. Privatizacija bankarskog sektora doprinijela je snažnoj integraciji finansijskih tržišta i tržišta kapitala sa EU, a pokretali su je veliki potencijal profitabilnosti (visoke kamatne marže) u bankarskim sektorima na Balkanu i profitna orijentacija banaka iz EU. Sa ulaskom stranih banaka brzo se povećala dostupnost kredite za privatni sektor. Kreditiranje se posebno orijentisalo na domaćinstva, ali bankarski zajmovi za mala i srednja preduzeća bili su ograničeniji. Da bismo bolje razumjeli prirodu, obim i buduću orijentaciju ovog odnosa, pitamo ko tu najviše profitira i kako?

LAZA KEKIĆ:

Takođe je i u grčkom vlasništvu. Nekih 90% sektora komercijalnog bankarstva u regionu je u stranom vlasništvu. To je neizbjježno, to je obrazac i u istočnoevropskim zemljama članicama EU. Tako da zaista nema smisla raspravljati da li je to dobra ideja, jer ne postoji moguće alternative u domaćem vlasništvu.

“ Banke u stranom vlasništvu, u određenom smislu, povećavaju ranjivost, ali one isto tako povećavaju i efikasnost finansijskog sektora – npr. smanjivanjem kamatnih marži.

MILICA UVALIĆ:

Nema sumnje da je prodaja domaćih banaka stranim, uglavnom evropskim, bankama uveliko povećala efikasnost bankarskog sektora na Balkanu. Privatizacija bankarskog sektora zapadnog Balkana takođe je uveliko doprinijela jakoj integraciji finansijskih tržišta i tržišta kapitala sa EU, što olakšava priliv svježeg kapitala, što je od posebne važnosti za zemlje u kome su stope štednje vrlo niske, kao na Balkanu. Istovremeno, zavisnost od stranog kapitala povećala je osjetljivost zemalja zapadnog Balkana na vanjske šokove, što je postalo očito nakon snažnog udara globalne ekonomске krize krajem 2008. godine.

“ Strano vlasništvo nad bankama, iako je bila dobrodošla karakteristika inicijalnog procesa restrukturiranja i privatizacije banaka, bila je i značajan kanal kojim se širila zaraza globalne finansijske krize.

Finansijska i trgovinska integracija pokazale su se kao dvosjekli mač: kad su vremena dobra, evropsko jezgro izvozilo je svoj prosperitet na svoju ju-goistočnu periferiju; međutim, u vremenu krize, tako se izvozi nestabilnost.

VELIMIR ŠONJE:

Ovo donosi koristi i građanima i korporacijama. Stabilne EU banke obezbijedile su zaštitne rezerve za lokalne ekonomije, iako su neke matične banke imale poslovnih problema. Tokom krize, manje lokalne banke, posebno one u kojima su vlade neposredno imale udjele, imale su velikih problema.

“ Da su vlasnici svih banaka bili domaći akteri i vlada, kriza bi bila još oštija, što se potvrdilo u slučaju velikih slovenačkih banaka, jedne srednjevelike banke čiji vlasnik je bila vlada (Poštanska banka) i jedne manje banke u Srbiji.

WILLIAM BARTLETT:

Ovo se dešavalo 2000-tih, negdje 2003.-2004., i vodilo je velikim kreditnim prilivima, što je djelimično omogućilo finansiranje ekspanzije tokom tog perioda, a očito je da je tim bankama bilo profitabilno da uđu na ovo tržište i zarađivale su dobar profit odobravanjem zajmova za kupovinu novih automobila, hipoteke, potrošačkih kredita itd. I tako je i bilo, to je donijelo korist potrošačima, ali ne toliko malim preduzećima, a banke su očito imale koristi. "Nakon ekonomске krize, ovaj kreditni rast je iznenada zaustavljen, a banke su u suštini počele da izvlače novac iz regionala u svoje matične bake radi osiguranja svoje kapitalne osnove u kontekstu krize u Eurozoni.

“ Tako da, po mom mišljenju, to što su strane banke preuzele naše banke, to zaista čini naše ekonomije veoma osjetljivim na odluke koje se donose u sjedištima tih banaka i može se vidjeti da je to dovelo do stagnacije u narednih 5 ili 6 godina, budući su te banke povlačile novac iz ovih zemalja.

A što je vjerovatno važnije, banke ne daju kredite malim preduzećima čak i kad imaju izgleda za dobar povrat ulaganja, budući da smatraju da su mala preduzeća riskantnija, a banke su veoma nesklone riziku, što je štetilo

ekonomskom razvoju.

HUBERT WARSMANN:

Na izvjestan način, mislim da bih vjerovatno djelimično osporio tu tvrdnju. Istina je da su međunarodne institucije veoma zastupljene u finansijskom sektoru, ali to ne važi samo za zapadni Balkan. Mislim da je isto svuda u centralnoj i istočnoj Evropi, sa malo primjera kao što je OTP banka u Mađarskoj, u kojoj je barem ostala mađarska uprava. To je kompanija čijim se dionicama trguje na berzi, tako da je stvarno vlasništvo veoma rasprostranjeno, uključujući i mnogo međunarodnih institucija, ali upravu u najvećoj mjeri čine Mađari. U Poljskoj imate par banaka, prije svega PKO, koje su ostale poljske.

“ Na izvjestan način, to je i blagoslov i donekle prokletstvo. Hoću reći, to je blagoslov u onoj mjeri u kojoj su te banke mogle da se veoma brzo reformišu da bi poboljšale svoje koeficijente kapitala.

Kad su u zapadnoj Evropi počele teškoće, vidjeli ste međunarodnu mobilizaciju da se izbjegnu ponovni tokovi kapitala prema zapadnoj Evropi, poznato vam je, znate za Bečku inicijativu, koju su podržali EBRD i EU komisija, koja je u stvari bila vrlo djelotvorna. Ako razmislite kako su se banke djelovale u centralnoj Evropi, nije bilo masivnog odliva kapitala nazad na tržišta u zemljama porijekla, iako su u nekim slučajevima tržišta u zemljama porijekla u stvari mogla to uraditi. Ako razmotrite situaciju u jugoistočnoj Evropi, gdje je bila izražena prisutnost grčkih banaka, kao i austrijskih, a mislim da sam već spomenuo italijanske banke, siguran sam da vam je poznato sve o toj situaciji, a, u stvari, nije došlo do odliva kapitala prema ovom tržištu. Želim da kažem da je situacija, manje ili više, držana pod kontrolom. Tačno je da je došlo do nestasice kredita, ali nestasica kredita desila se svugdje, a pomislili biste da bi nestasica kredita u centralnoj i istočnoj Evropi bila i mnogo gora nego što je u stvari bila. Ne bih rekao da je to blagoslov, mislim da mješovito vlasništvo u vašem finansijskom sistemu nije loše, ali postojeću situaciju ne bih opisao kao absolutnu katastrofu. Mislim da, kada je finansijski sistem u zapadnoj Evropi počeo da slabí, ključni zainteresirani akteri brzo su uočili potencijalni problem, a Bečka inicijativa bila je u stvari zaista efikasna u očuvanju kapitala i održanju određenog nivoa kreditiranja u ovim zemljama. I to je tačno, hoću reći, bilo je nestasice kredita, ali nestasice kredita je bilo svugdje, a svakako je u regionu mogla biti mnogo gora nego što je bila. S druge strane, vjerovatno veličina finansijskog sistema znatno doprinosi modernizaciji, a to je nešto što se ne bi desilo samo po sebi. Ako uzmete zemlju kao što je Mađarska,

u kojoj postoji veoma velika banka pod domaćom upravom i u domaćem vlasništvu. Vjerujem da se i ona modernizovala, ali vjerovatno se može tvrditi da, kad je najmanje 50% bankarskog tržišta u vlasništvu Nijemaca, Austrijanaca, Italijana i drugih, to stvara pritisak kod te banke da ostvari "priključak", mada je mogla odabrat da nastavi da posluje kao i prije i čeka da joj drugi postepeno potkopaju udio na tržištu, ali nije. Dakle, pritisak stranih banaka natjerao ih je na modernizaciju, da uvedu paletu proizvoda koja će biti na istom nivou kao i kod stranih banaka.

Ako pogledate zemlje u kojima se tradicionalno posluje posredstvom neformalnih mreža, takva tradicija, u suštini, ne ide u prilog razvoju snažne bankarske etiku.

“ Stoga mislim da je mješovito vlasništvo zaista podsticaj za poboljšanja ili barem za približavanje boljim načelima i boljim standardima.

VLADIMIR GLIGOROV:

Pa, u regionu zapravo nema dovoljno stranih ulaganja kad je u pitanju proizvodnja i uopšte, ono što se može opisati kao sektor utrživih dobara (tradables sector), gdje spadaju proizvodnja, poljoprivreda, pa čak, ponegdje, i turizam i usluge. Iz raznih razloga, a među njima su glavni, u osnovi, fragmentirano tržište i politička nesigurnost, strana ulaganja, možda ne toliko iz Njemačke, ali iz Austrije, a dijelom i iz Italije itd. išla su uglavnom u sektor neutrživih dobara, što znači u finansijske usluge, telekomunikacije i informatičke usluge generalno, druge usluge, trgovinu itd. I ovi sektori su uglavnom u stranom vlasništvu, tako da sada, kad interes jača pošto se ekonomski perspektive unapređuju, a regionalna stabilnost jača, sve više investitora se zanima za sektore razmjenljivih dobara, a pomaže i značajna promjena u konkurentnosti regiona, uz smanjenje ili niži i sporiji rast plata i generalno cijene rada, te drugih troškova, stoga mislim da se može očekivati veći interes stranih investitora, kao i investitora generalno, da ulažu u oblasti ili sektore koji su više okrenuti izvozu. To bi bio jedan aspekt, a drugo je da, s obzirom na potrebu da region više izvozi, a manje uvozi, odnosno, da to jasno kažemo, da u budućnosti budu mnogo aktivniji domaći investitori, znači domaći preduzetnici, jer strana ulaganja takođe znače uvoz, ili nose uvoz stranih roba, takođe uglavnom iz Italije i Njemačke. A to je naravno problem sa aspekta trgovinskog bilansa i tekućih računa, tako da bismo očekivali da, s jedne strane, strana ulaganja idu više u proizvodnju i u druga utrživa dobra, i to vjerovatno na nivou čitavog regiona, dok bi, s druge strane, u budućnosti lokalna preduzeća u stvari trebala imati veću ulogu.

DUŠAN RELJIĆ:

Ovakav odnos je uspostavljen nakon raspada bivše Jugoslavije i nakon promjene režima do koje je došlo u regionu. Razlika u odnosu na centralnu i istočnu Evropu je da mi nismo imali samo kraj komunizma i uspostavu kapitalističkog modela, već i raspad države kroz rat, a to je zemlju daleko unazadilo.

Prema tome, kada je jednom usvojen drugačiji društveno-politički sistem, naravno, njihova glavna motivacija bila je da pokušaju da ostvare približavanje sa ostatkom Evrope, a približavanje za zapad Evrope znači i članstvo u Evropskoj uniji. Prema tome, većina ovih zemalja promijenila je svoje obrasce trgovinskih tokova.

“ U staroj Jugoslaviji, politika vladajuće komunističke partije bila je da se 1/3 trgovine vodi sa zapadom, 1/3 sa istokom a 1/3 sa jugom, da se izbjegne ovisnost i izbjegnu efekti globalnih ekonomskih kriza.

U uspješnim zemljama, sada imate orientaciju na zapadnu Evropu. Kada su vremena dobra, to je dobro, jer to čini snažan faktor "privlačenja"; potražnja dolazi iz zemalja EU. Kad su vremena loša, posljedice su velike, jer onda zemlje gube tržišta, gube ulaganja koja dolaze iz EU i gube novac od doznaka radnika migranata.

To je bilo i iskustvo koje smo doživjeli nakon 2008. U posljednje dvije do tri godine, uz određeno jačanje potražnje u Njemačkoj i Italiji, uočava se izvjesni stepen rasta u regionu, a ovaj rast se dešava i zbog niskih cijena energije, kao i zbog promjena u demografskoj strukturi. Sve u svemu, ne bih rekao da stoji ono što je EIU (Economist Intelligence Unit) jednom napisao o zapadnom Balkanu da su te posljednje dvije decenije bile izgubljene decenije u smislu ekonomskog i društvenog razvoja, ali očiti ishod ili očiti rezultati su da je zamisao da će biti dovoljno usvojiti "Acquis" Evropske unije, izvršiti privatizaciju i otvoriti se za strana ulaganja, da će to dovesti do konvergencije, da ta mantra, ta zamisao, koja je dolazila od Svjetske banke i EU, nije dovela do uspjeha i sada smo u situaciji u kojoj prosto stvarni život traži promjene.

FIKRET ČAUŠEVIĆ:

Njemački proizvođači i Njemačka kao izvor direktnih stranih ulaganja su veoma važni, a Njemačka je najvažnije izvozno tržište, ne samo za Bosnu i Hercegovinu, već i za Hrvatsku i Srbiju. Najznačajnije banke koje su

prisutne ovdje, u regionu, su iz Italije i Austrije, pa zatim iz Njemačke.

Ko profitira? Odgovor je vrlo prost – dioničari. To je jednostavno pravilo ekonomskog života: dioničari ulažu svoj novac i oni su spremni da ulažu i da zarađuju novac. Ali kad je riječ o tehnologiji, tehnološkom napretku, u bankarskoj industriji, bankarska industrijia je u svim zemljama u regionu napredovala zahvaljujući kapitalu koji je došao sa zapada. U to nema sumnje. Prema tome, argument koji se veoma često čuje u lokalnim raspravama ili razgovorima s domaćim ljudima: "Trebaju nam lokalne banke!"

---

66 Ovo se može jasno objasniti na primjeru BiH: 1998. godine ukupan BDP Bosne i Hercegovine bio je samo 4 milijarde USD. U to vrijeme, broj stanovnika BiH bio je samo 3,3 miliona a BDP je bio samo 4 milijarde USD, a u BiH je postojalo 70 banaka, u tako maloj zemlji, tek 3 godine nakon rata.

Od tih 70 banaka, više od 60% bile su privatne banke osnovane tokom rata. 1/3 od njih bile su kanali za pranje novca i, u nekim slučajevima, finansiranje ratnih zločinaca, tako da odgovor nije bio da se pomogne lokalnim bankama i podrži lokalne vlasnike, tzv. dioničare, koji su u to vrijeme bili skloni da finansiraju kriminalne aktivnosti.

Od 2000. godine, u oktobru 2000., kada je Raiffeisen banka kao prva strana banka ušla na tržište, kupovinom kontrolnog udjela u Market banci, privatnoj, brzorastućoj privatnoj banci, i otada je ova banka u BiH poslovala relativno ili veoma uspješno u posljednjih 16 godina. Naravno, tokom recesije 2009. godine bilo je problema, a naredna godina recesije u BiH bila je 2012., ali BiH nije bila u recesiji 2010., 2011., 2013., 2014. i 2015., što je bio slučaj u Hrvatskoj od 2009. do 2015. godine. Sve te banke, i ja mislim skoro sve koje su došle sa zapada, ovdje su unaprijedile kvalitet poslovanja, snizile kamatne stope, nisu povećale, već su snizile kamatne stope. Naravno da ove banke traže više kamatne stope u ovoj zemlji, u ovom regionu, u odnosu na matične zemlje odakle su njihove banke majke - Njemačku, Austriju i Italiju.

Naravno, tako je bilo, ali hajde da to uporedimo sa kamatnim stopama koje su se nudile u periodu 1997.-2000., za primjer Bosne i Hercegovine, a vrlo slično je bilo u Srbiji i, u određenoj mjeri, i u Hrvatskoj. Godišnja kamatna stopa u BiH je 1998. godine iznosila 55%, što znači da su se kamatne stope kretale od 2,5%, 2,8%, 3,5-4% mjesečno, nemojmo to zaboraviti.

Dakle, godišnja kamata je bila 55%, a s takvim kamatnim stopama nije bilo moguće finansirati industrijsku proizvodnju. Moglo se finansirati jedino, šta? Trgovina, sitni trgovački poduhvati i krijumčarenje, pošto, kad uzmemo u obzir situaciju kakva je bila tad, što je bilo očito svima koji su putovali u BiH, državne granice praktično nije bilo. Kontrole državne granice u BiH uspostavljene su tek 2000. godine, ali potpuna kontrola bh granica uspostavljena je tek u decembru 2002. Dakle, domaće privatne banke u lokalnom vlasništvu, u vlasništvu Bosanaca, Srba iz Srbije ili Hrvata iz Hrvatske, nudile su izuzetno visoke kamatne stope, nametali veoma visoku cijenu novca, odnosno kredita u to vrijeme, što je gotovo u potpunosti onemogućavalo finansiranje industrijske proizvodnje, ne samo u BiH, već i u Hrvatskoj i Srbiji, a naravno da je gotovo isto bilo i u Makedoniji. U to vrijeme, Kosovo nije bilo nezavisna država, a ni Crna Gora.

Sve u svemu, ne želim da glorifikujem ulogu stranih banaka, napisao sam nekoliko radova o tome šta se događalo ovdje, na zapadnom Balkanu, i ne samo na zapadnom Balkanu, jer su stvari bile vrlo slične i u centralnoj i istočnoj Evropi. Te kompanije, finansijske kompanije, banke, i njihovi dioničari, imali su vrlo jasan interes da ostvare zaradu, ali su uspjeli i da unaprijede kvalitet usluga. Dakle, u čemu je problem? Te vrste kompanija, korporacija, dioničkih društava (po zakonima na zapadnom Balkanu, one se moraju registrirati kao dionička društva), bila je spremna uložiti više novca, i to ne samo na vrlo kratki rok, već da srednjoročno i dugoročno zarade više. Stoga su ulagali u djelatnosti u kojima su mogli zaraditi veći profit. A te djelatnosti su se odnosile na šta? Na usluge, na sektor usluga, uključujući trgovinu, kako na veliko, tako i na malo, na građevinsku djelatnost, tako da u nekim slučajevima to jeste bio špekulativni kapital, ona vrsta špekulacija kakva se dešava na finansijskim tržištima u Evropi i SAD. Prema tome, nije baš da su ova tržišta potpuno odvojena.

“Njihova logika je slična, iako naravno da oni ne mogu ovdje na zapadnom Balkanu zarađivati na kreditnim zamjenskim (swap) aranžmanima, ili finansijskim derivativima, terminskim ugovorima (futures) ili hipotekarnim vrijednosnim papirima, jer je ovo tržište veoma malo, premalo za te operacije.

03

**TRI NAJVEĆE PREPREKE
ZA BRŽI RAST**

Politička nestabilnost uvijek je bila jedna od osnovnih prepreka bržem razvoju regiona. Zemlje kao Makedonija, Kosovo ili Bosna i Hercegovina svako malo dospijevaju u naslove međunarodnih medija s novim političkim krizama, a doima se da politička rukovodstva u cijelom regionu nisu u stanju, a ni posebno voljni, da se uhvate u koštač sa najvećim izazovima našeg vremena. Istovremeno, sve prisutnije moderne tehnologije zahtijevaju sasvim drugačiji skup vještina za jačanje privrednog rasta, a obrazovnim sistemima na zapadnom Balkanu očajnički treba sveobuhvatna reorganizacija. Slabe i neotporne javne institucije, opterećene hroničnim nedostatkom transparentnosti i visokim nivoom korupcije, u kombinaciji sa nezadovoljavajućim poslovnim okruženjem, čine mješavinu toksičnu za mogućnost bržeg napredka. Ove, i mnoge druge prepreke predstavljaju stvarne izazove za zemlje regiona da krenu putem napretka, no da li se mogu izdvojiti tri glavne, ključne prepreke bržem rastu na zapadnom Balkanu?

LAZA KEKIĆ:

“ Tri najznačajnije prepreke su vjerovatno slabe institucije, visok politički rizik i nedovoljna trgovinska razmjena – vrlo niski omjeri izvoza u odnosu na BDP.

MILICA UVALIĆ:

Prvo, nedovoljna izvozna orijentacija, koja u osnovi proizilazi iz ograničene međunarodne konkurentnosti. Drugo, nedovoljna iskorištenost ljudskog kapitala zbog vrlo visokih stopa nezaposlenosti i niskih stopa zaposlenosti. Treće, neefikasna javna administracija, prije svega veoma ograničena koordinacija sektorskih politika, slabi kapaciteti za implementaciju, nepostojanje dugoročnog planiranja i analize efekata.

VELIMIR ŠONJE:

“ Slabe institucije i korupcija, direktna umiješanost vlade u privredu, odsustvo bržeg političkog približavanja EU i slabi obrazovni sistemi.

WILLIAM BARTLETT:

“ Nedovoljno kreditiranje malih preduzeća, pomanjkanje vještina radne snage, pošto visoko obrazovanje i stručno obrazovanje ne proizvode kadrove

sa pravim vještinama za preduzeća koja rastu... a treće bi mogle biti politike stroge štednje (austerity), koje nameće MMF, a i EU, a koje guše domaću potražnju.

HUBERT WARSMANN:

Problem je definitivno u vještinama; općenito govoreći, smatram da, ako u jedan problem spojite demografiju i pitanje vještina, hoću reći, demografska situacija nije sjajna u ovoj zemlji, ne vidimo značajniji rast, a vidimo dosta emigracije. A to vodi odlivu mlađih ljudi, bolje obučenih ljudi, i to je definitivno problem. Mislim da je druga velika prepreka vjerovatno nedovoljna integracija u globalnu trgovinu, a treće je vjerovatno transportna infrastruktura, koja u suštini još nije na odgovarajućem nivou i koja pati od brojnih problema.

“ Integracija u svjetsku trgovinu desit će se ako i kada krene priliv DSI, a DSI mogu početi da pristižu tek kada investitori uvide da su se stekli svi uslovi, da postoji odgovarajuća poslovna klima, kao i fizička infrastruktura za ulaz i izlaz.

ELLEN GOLDSTEIN:

Pod jedan, za većinu zemalja zapadnog Balkana, to je i dalje prevelik i neefikasan državni aparat, koji je u velikom dijelu naslijeden iz bivše Jugoslavije i u mnogim zemljama, posebno u Srbiji, BiH i Crnoj Gori još nije adekvatno reformisan. Države su počele da rade na ovom problemu. Drugo je loše poslovno okruženje. Znatan napredak je postignut u mnogim zemljama na poboljšanju raznih aspekata, ali se još uvijek ukupni efekat za investitore nije dovoljno popravio da se zaista izmjeni dinamika investiranja i rasta na Balkanu.

“ A zatim, tu je i problem nedovoljne integracije u regionalna i globalna tržišta i odsustvo integracije u globalne lance vrijednosti. Za ovo je neophodna mnogo jača eksterna orijentacija, a zemlje regiona tek počinju da se u tome ističu, a uočen je određeni napredak u uvezivanju u šira globalna tržišta i u Makedoniji i u Srbiji.

Ovo se uočava u većoj mjeri posebno u automobilskoj industriji, na primjer,

no potrebno je to replicirati još mnogo puta da bi ove zemlje ostvarile brži rast. Dakle, ukratko, tri stvari: uhvatiti se u koštač sa neefikasnim državnim aparatom, izgradnja poslovnog okruženja svjetskog nivoa i prelazak sa orijentacije prema unutra ka eksternoj orijentaciji i regionalnoj i globalnoj integraciji.

VLADIMIR GLIGOROV:

Ako posmatrate pitanje rasta uopšte, definitivno ima još mnogo ljudi koji još mogu raditi, dakle, region je još veoma daleko od pune zaposlenosti, tako da postoje slobodni kapaciteti u ljudskom kapitalu. U većini zemalja regiona, konkurentnost je sada veća, čak i ako uključite Hrvatsku, možete vidjeti da je, u posljednjih pet ili šest godina, došlo do ogromnog rasta izvoza iz regiona, to bi trebalo značiti da će biti više zanimanja za ulaganja u izvozne sektore, a onda, dakako, ima mnogo mogućnosti za jačanje regionalnih tržišta, kako eksternih tako i domaćih, a regionalno tržište je svakako atraktivno, ako se u njega možemo pouzdati, jer ono, u suštini, omogućuje ostvarivanje prednosti ekonomije obima. Tri najznačajnija podsticaja za rast: razvojne politike zasnovane na ulaganjima u infrastrukturu i sličnim ulaganjima koja podržavaju veća privatna ulaganja, zatim, definitivno, konkurentnost regiona, a treće bi bilo bogatstvo lokalne radne snage.

DUŠAN RELJIĆ:

Ukazao bih na činjenicu da se još uvijek osjećaju posljedice ratova, ne samo u smislu materijalnih razaranja, već i odlaska ljudi.

“ Od 2000. godine, emigriralo je oko 1/5 stanovništva regiona. A među onima koji su otišli, veoma često, bili su najbolji i najbistriji.

Prema tome, po mom mišljenju, rekao bih da je ovo najveća prepreka, to što smo imali ogroman gubitak ljudskog kapitala u posljednjih 20-25 godina.

Drugi momenat je da je bivša Jugoslavija, koja je imala brojne slabosti, ali je isto tako omogućavala svojevrsnu jednakost kad je u pitanju socijalna mogućnost mlađih za mobilnost. Ako ste bili iz porodice industrijskih radnika, ipak ste imali šansu da napravite akademsku karijeru. Sa tog aspekta, u posljednjih dvadeset godina desile su se ogromne ekonomske promjene. Rat je ovo zaustavio, izazvao ogromne ljudske žrtve, a sada, uz siromaštvo koje se vraća u neke dijelove bivše Jugoslavije, posebno na Kosovo i u Makedoniju, imate izveštaje UNDP-a u kojima se navodi da je Kosovo sada siromašnije nego 1999. godine, nakon okončanja tamošnjeg

rata. Nestala je mogućnost penjanja na društveno-ekonomskoj ljestvici, a preostala je horizontalna regionalna mobilnost, odlazak, iseljavanje.

Prema tome, rekao bih: ljudski faktor, kako u smislu a) fizičkog prisustva i b) obrazovanja, to su dva najznačajnija aspekta. A treći je, svakako, da je sama zemlja postala daleko podložnija vanjskim ekonomskim i društvenim uticajima. Ako je Grčka u problemima (17 ili 18% bankarskog tržišta Srbije je u grčkim rukama), to znači da grčke banke u suštini ne mogu vršiti svoju ulogu ovdje, a to je mobilizacija kapitala za stanovništvo. Kako se situacija razvija, one jednostavno moraju da se zadužuju, kao što su to učinile i druge banke. Prema tome, eksterna ekonomija je treća među najvećim prijetnjama u regionu.

FIKRET ČAUŠEVIĆ:

Prva prepreka bržem rastu je politička kompleksnost regiona. Ovo je, van svake sumnje, problem, ne samo u BiH, već i za čitav region – ali posebno u BiH. A pored toga i u odnosima BiH sa susjednim zemljama, prije svega sa Hrvatskom i Srbijom.

Zašto je ova kompleksnost toliko značajna?

“Zato što političari u regionu, ne samo u BiH, Srbiji, već i u Hrvatskoj, Makedoniji, pa čak i u Crnoj Gori i na Kosovu... rado igraju ovu igru, da prikazuju svojim etničkim grupama da mogu zaštititi njihove interese, iako su zapravo sprovodili ekonomske politike koje su, u suštini, išle na štetu tih etničkih grupa.

Šta bi zaista išlo u korist tih etničkih grupa, ili tih naroda? Sve što ima veze sa povezivanjem, sa probijanjem administrativnih barijera za saradnju između preduzeća i preduzetnika, kako u BiH, tako i između BiH i Hrvatske, i BiH i Srbije, što bi otvorilo put za bolju saradnju zasnovanu na tzv. proizvodnim klasterima i stvorilo situaciju u kojoj su svi na dobitku zahvaljujući saradnji, posebno između ove tri zemlje, Hrvatske, BiH i Srbije, jer su one naslijedile industrijske strukture i industrijsku bazu od prije rata, a još uvijek postoje neki, da ih tako nazovem, dijelovi klastera koji mogu sarađivati, tako da bi preduzeća iz ove tri zemlje mogla sarađivati, ako se uklone administrativne barijere; te administrativne barijere su i dalje najveća prepreka ekonomskom rastu.

Druga prepreka odnosi se na još uvijek rigidnu finansijsku infrastrukturu.

Već smo govorili o bankarstvu, bankarskom sektoru; i po definiciji, komercijalne banke nisu prava institucija, one nisu u stanju da dugoročno finansiraju ekonomski rast. Na sreću, imali smo prisustvo međunarodnih finansijskih organizacija, razvojnih banaka, posebno ovdje u BiH, ali i u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. Crna Gora je po stanovniku dobila više sredstava Grupacije Svjetske banke nego BiH, uprkos činjenici da je BiH veoma stradala zbog oružane agresije, a rat je manje pogodio druge zemlje u regionu. Međutim, iz raznih razloga, Crna Gora je imala veoma poseban status.

Potrebne su nam fleksibilnije finansijske strukture, koje će biti orijentisane na rast, i zato sam, prije 5 ili 6 godina, dao sam prijedlog o tzv. euro-balkanskim obveznicama. Emitovanje eurobalkanskih obveznica, kao nove vrste finansijskog instrumenta, bilo bi od izuzetne važnosti, posebno ako želimo da prestrukturiramo naš penzioni sistem, što je neophodno hitno uraditi, kao što vam je poznato, i to je nešto što se mora uraditi u narednih 5-10 godina, jer javni penzioni sistemi nisu održivi, ne samo u ovom regionu, nego i u zapadnoj Evropi, u Sjedinjenim Američkim Državama itd.

Dakle, kad je u pitanju prestrukturiranje penzionih sistema u BiH, Srbiji i u drugim zemljama u regionu, moramo uspostaviti privatne penzione planove ili privatne penzionate fondove. Da bi se izbjeglo oticanje novca iz regiona, ako bismo mi ulagali u privatne penzionate fondove, Vi, ja i mnogi drugi ovdje u BiH, onda će menadžeri tih fondova biti odgovorni nama za upravljanje tim fondovima. A kako izgleda tipična struktura tih fondova? Tipično, struktura imovine penzionih fondova čine finansijski instrumenti. Prema tome, da bismo zadržali ta sredstva ovdje, u regionu, i da bismo ih iskoristili za finansiranje ekonomskog rasta, za investiranje, za kapitalne investicije u ovom regionu, za povezivanje svih ovih zemalja, trebaju nam kvalitetniji finansijski instrumenti.

Po definiciji, obveznice, a posebno vladine obveznice, su finansijski instrumenti boljeg kvaliteta. Vladine obveznice su najmanje rizični finansijski instrumenti, ali, a postoji to veliko "ali" ovdje u regionu, kao i u drugim, politički nestabilnim regionima. Kada neka vlada, ili vlade, odluče da emituju finansijske instrumente ove vrste, ti instrumenti su manje rizični od dionica, ali i dalje nose određeni rizik zbog političkih nesigurnosti i institucionalne nestabilnosti. Zbog navedenog, predlažem da Evropska unija uspostavi specijalni garantni fond. Tako, ako Evropska unija uspostavi garantni fond za zapadni Balkan, ovaj garantni fond bi garantovao za ove obveznice nacionalnih vlada da bi se snizio rizik, s tim da bi EU imala pravo konverzije, odnosno pravo da zamijeni vlasnički kapital garantnog fonda za udjele u javnim preduzećima. Dodatna korist bila bi što na ovaj način, te zemlje i vlade u regionu ne bi bile prisiljene da privatizuju

telekomunikacijska ili elektroenergetska preduzeća, bar ne ona koja su još u vlasništvu države, npr. u BiH i Srbiji. U Makedoniji, telekom je prodat prije 15 godina, ali u Srbiji i BiH, većinske udjele još uvijek drže vlade tih zemalja.

Dakle, moj prijedlog je da se ovom garantnom fondu da pravo da vrši ovu zamjenu (swap) vlasničkih udjela. Drugo pravo moglo bi biti da se tom garantnom fondu dozvoli da drži "zlatnu dionicu" i da imenuje predstavnike u upravne odbore tih javnih preduzeća (telekomunikacijskih i elektroenergetskih preduzeća). A treće pravo bilo bi da se vrši direktna kontrola javnih finansija svakih šest ili 12 mjeseci. Dakle, sve zajedno ovo su vrlo efikasni instrumenti kontrole. Samo prazna obećanja neće dostajati kao garancija. EU bi imala mogućnost da preuzme dio kontrole (nad ovim preduzećima) u slučaju da dođe do neplaćanja ili prekida u servisiranju javnog duga. S tim mehanizmima: "zlatnim dionicama" u preduzećima koje pružaju javne usluge, ova preduzeća bi poslužila kao svojevrstan zalog, a i novčani tokovi u tim preduzećima služili bi kao zalog za garantni fond EU za zapadni Balkan.

Izdavanjem ovih finansijskih instrumenata poboljšao bi se kvalitet finansijskih instrumenata u zemljama u regionu, pa bi finansijski investitori mogli da unaprijede kvalitet svojih portfelja i smanje nivo rizika, a, povrh toga, prioritet u finansiranju projekata koji bi se finansirali prodajom ovih obveznica dao bi se međudržavnim, ili, u slučaju Bosne i Hercegovine, međuentitetskim projektima.

Jedan ovakav plan stvorio bi veze posebne vrste među zemljama regiona, ne samo oko finansiranja infrastrukture, već i oko finansiranja klastera između te dvije ili tri zemlje. S tim da bi svi ovi projekti koji bi bili izvozno orijentisani prema trećoj strani, npr. prema Bliskom Istoku, ili zapadnoj Evropi, projekti te vrste predstavljali bi dobitnu kombinaciju za sve, i za Evropu i za zapadni Balkan. Zašto za Evropu? Zato što bi se, u ovom slučaju, povećao ekonomski rast i nivo povezanosti u regionu, a nezaposlenost bi opala, tj. zaposlenost bi rasla, a stanovnici regiona ne bi toliko nastojali da emigriraju i traže posao u zapadnoj Evropi.

04

KAKO DAJE?

Rastuće siromaštvo, nezaposlenost i sveopšti sumorni socio-ekonomski uslovi su samo najvidljiviji od brojnih problema s kojim se suočava zapadni Balkan. Svi ekonomski podaci potvrđuju da ekonomije zapadnog Balkana zaostaju za ostatkom Evrope, sa vrlo niskim dohotkom i životnim standardom.

Ima mogućnosti da se ovaj trend obrne, ali ne postoje ni zajednička gledišta niti usvojene strategije da se ta promjena sproveđe. Revizija postojećih modela rasta, ulaganje u obrazovanje i vještine za neki konkretni klaster, modernizacija i konverzija postojećih ekonomskih struktura su na vrhu liste mogućih pristupa. Činjenica je da je tehnološki razvoj prevazišao većinu tradicionalnih mehanizama za ubrzanje rasta takođe se mora uzeti u obzir. Međunarodni predstavnici često spominju novi model rasta za Balkan, koji bi se zasnovao na investicijama i izvozu, umjesto na uvozu i potrošnji, ali odlučujuće pitanje je kako to ostvariti i koliko nam za to, realno, treba vremena?

LAZA KEKIĆ:

Kao što je već rečeno, region trpi zbog vrlo niskih omjera izvoza i BDP, nedovoljne trgovinske razmjene. Izvoz je daleko ispod potencijala: kad se posmatraju ostvareni rezultati u odnosu na procjene Svjetske banke o izvoznim potencijalima (deficit of 40% u Albaniji; 33% u Makedoniji i BiH; a 27% za Kosovo, Crnu Goru i Srbiju). U nekim slučajevima, devizni kurs je veoma precijenjen, što je glavni razlog. Region nije dobro integriran u EU i globalne lancе snabdijevanja. Nema dovoljno DSI orijentisanih na izvoz, za razliku od DSI u neutržive sektore.

MILICA UVALIĆ:

Globalna finansijska i ekomska kriza bacila je sumnju na model tranzicije koji se od 2001. godine primjenjivao na velikom dijelu zapadnog Balkana, budući je izvukla na površinu mnoge strukturne probleme, koji su se nagomilali tokom prethodne dve decenije. Ograničeno prestrukturiranje i modernizacija realnog sektora učinila je ekonomije zapadnog Balkana nedovoljno konkurentnim na svjetskim tržištima, tako da su njihovi omjeri izvoza u odnosu na BDP i dalje niski u poređenju sa zemljama centralne i istočne Evrope. Da se uspostavi model rasta s većom orijentacijom na izvoz, suštinski je važno da se implementira ciljana industrijska politika koja bi usmjerila investicije u prioritetne sektore, uključujući ključne izvozno-orijentisane industrijske grane, poboljšala dostupnost kredita za mala i srednja preduzeća, podstakla inovacije, zaštitila standarde kvaliteta i tehničke standarde. Nepostojanje takvih politika može biti nepovoljno za industrijske grane kojima je potrebna zaštita, ako se tarife previše

snize, ili može omesti nova ulaganja i modernizaciju ključnih industrijskih grana. Podsticaji se moraju ponuditi ne samo stranim, već i domaćim investitorima. Najveći dio DSI u zemljama zapadnog Balkana otiašao je u sektore neutrživih usluga (bankarstvo, telekomunikacije, nekretnine), koji opslužuju prije svega domaće tržište i tek posredno podržavaju izvoznu orijentaciju ekonomija zapadnog Balkana.

VELIMIR ŠONJE:

Trgovinska integracija i pristup tržištima EU su ključni, kad su u pitanju i tarifne i netarifne barijere. Snažan oporavak hrvatskog robnog izvoza nakon ulaska u EU potvrđuje ovu tezu.

“ Nakon njega treba slijediti efikasno iskorištenje fondova EU i brze reforme poslovnog okruženja tipa "Doing Business" (inicijative za bolju regulaciju). Ove reforme mogu dati znatne efekte u roku od pet godina.

WILLIAM BARTLETT:

Kad je u pitanju rast oslonjen na izvoz, trebate imati promotivne politike, vlade treba da se uključe u promociju i pomoć preduzećima, da pruže podršku jačanju izvoza, posebno za mala preduzeća. Ima mnogo načina za jačanje izvoza, možete izvoziti robe, možete izvoziti usluge, zar ne? Prema tome, turizam je jedan vid izvoza usluga i to je jedan velik sektor, koji je izrazito nerazvijen u zemljama kao što je Albanija, tako da je to jedan bitan element da novi model rasta ove zemlje učini atraktivnim za turiste, što može tražiti dodatnu potrošnju na infrastrukturu, ali i... A zatim, ovo se može postići još i priključenjem u globalni krug vrijednosti, u globalne lancе vrijednosti. Tako da je ovo, u stvari, nešto što se već dešava, da strani investitori počinju da ulaze u sektore kao što su automobilska industrija, a u prošlosti više su išli u bankarstvo i neutržive sektore.

Prema tome, sada vidimo da mnoge evropske kompanije, koje proizvode auto dijelove, proizvode auto komponente i oni se sastavljaju u zemljama zapadnog Balkana i izvoze se u Austriju, Njemačku i Italiju za proizvodnju automobila, a ako se radi o globalnim lancima vrijednosti, oni se uključuju u taj globalni lanac vrijednosti, a to je dobar način da se pojača izvoz. S druge strane, to pomaže privrednom rastu samo ako se takve kompanije djelomično snadbijevaju kod domaćih preduzeća, od malih domaćih firmi, što otvara radna mjesta na lokalnom nivou.

“ Nije dobro ako oni dolaze ovdje samo da dopreme neke uvezene komponente, na njima obave neke sitne zahvate, i ponovo ih izvoze. To ne stvara radna mjesta.

Tako da je veoma bitno, ako je ovo izabrana strategija, da vlada počne razvijati kapacitete lokalnih dobavljača za ove strane investitore, tako da oni, na primjer, mogu isporučivati sjedišta za automobile ili manje komponente, šta god da je u pitanju, za ove automobile i početi da jačaju svoju djelatnost, a vlada može pomoći tako što će osigurati okruženje u kome ova preduzeća mogu dobiti kredite i naći obučene radnike.

A kao što smo već vidjeli, dostupnost kredita je u sadašnjim uslovima problematična, tako da ili vlada treba da uspostavi garantni fond ili razvojnu banku koja će osigurati finansiranje malim firmama koje isporučuju komponente velikim stranim investitorima. A drugi način da se to postigne, treći način da se to postigne je da se u raznim industrijama, bez obzira kojim, razvijaju domaći izvozni kapaciteti; hoću reći, to može biti u IT sektoru, u sektoru građevinarstva, u bilo kom sektoru, ali da biste razvili lokalne proizvodne kapacitete morate imati, omogućiti novim preduzetnicima da pokrenu vlastite firme, nova preduzeća, ulazak na tržište, morate nastaviti da uklanjate barijere za ulazak malih firmi. Potrebno je podržati sektor malih firmi i... podržati umrežavanje malih firmi tako da mogu jedna drugoj pomoći da ostvare rast.

HUBERT WARSMANN:

Volio bih da znam odgovor na to pitanje. Ipak, mislim da će se rast i konvergencija dogoditi samo kroz bolju integraciju u svjetsku trgovinu, širu evropsku trgovinu, i da to traži mnogo ulaganja, ulaganja u infrastrukturu da bi se uspostavila odgovarajuća investiciona klima, uz ulaganja u konkretne kapacitete, pa tako i ulaganja u infrastrukturu, koja će morati da se finansiraju iz klasičnih izvora: određeno učešće s nacionalnog nivoa, mnogo zajmova međunarodnih finansijskih institucija (IFI) i što je više moguće donatorskih sredstava, pri čemu je EU vjerojatno najveći donator, no, to samo po sebi neće biti dovoljno. Ono što želim reći jeste da postoji potreba da se privuku privatne investicije.

Moderator: Kako ide proces osiguranja sredstava za ovaj infrastrukturni projekt o kome toliko slušamo? Mislim da se i Vi u svom radu bavite ovim pitanjem.

Hubert Warsmann: Govorim u svoje ime. Kad se radi o mobilizaciji sredstava za ulaganje u infrastrukturu, mislim da stvari postaju bolje organizovanije.

Misljam da veliki dio zasluga za to pripada Evropskoj komisiji. Prije svega, mislim da je EU mobilisala zemlje u regionu, kao i države članice, oko onog što su nazvali "agenda za povezivanje" ("connectivity agenda"), a čija svrha je, u suštini, da pomogne u izgradnji osnovne transportne i energetske infrastrukture da se ove zemlje povežu međusobno, ili da se ove zemlje povežu sa državama članicama. EU je zaista izdvojila oko milijardu eura za tekući budžetski period. Možemo raspravljati o tome da li je jedna milijarda dovoljna ili ne, ali, kad se sve uzme u obzir, u sadašnjoj situaciji sa budžetima svugdje, jedna milijarda je već mnogo novca, kojim će se, ako se mudro utroši, postići dosta, posebno ako se ova sredstva upotrijebe sa velikim efektom multiplikacije kroz zajmove, dodatne donatorske grantove itd. Pored toga, može se uočiti i da zemlje regiona ne stavljuju sve na jednu kartu. Hoću da kažem da su zemlje regiona takođe veoma svjesne i drugih mogućnosti koje postoje. Te mogućnosti mogu dolaziti iz Rusije, mogu biti iz centralne Azije, te, sve više, iz Kine.

“Siguran sam da ste čuli za inicijativu "Jedan pojas, jedan put", a svakako da je zapadni Balkan ključan dio toga. A ima, to hoću da kažem, u Kini ima mnogo raspoloživog novca, dakako radi se o zajmovima.

Ovdje se ne radi o poklonima, ali, znate, ako iskoristite sve ove mogućnosti, postoji način da se privuče još mnogo javnih sredstava za ulaganja, bilo od međunarodnih finansijskih institucija, bilo bilateralnih sredstava iz raznih zemalja, koja bi se uložila u infrastrukturu, no mislim da isto tako ne treba zanemariti da to neće biti dovoljno. Time želim reći da smatram da ove zemlje neće uspjeti da se pokrenu, da učine odlučujuće korake ka konvergenciji ako ne privuku privatne investicije. U pitanju su domaća privatna ulaganja, ali i direktna strana ulaganja, a ako njih nema...

ELLEN GOLDSTEIN:

Da, u stvari, posebno je o tome veoma mnogo bilo riječi u dokumentima Svjetske banke prije krize, rast na Balkanu pokretala je gotovo u potpunosti domaća potrošnja, koju je podržavao priliv doznaka, priliv strane pomoći te, u nekim slučajevima, investicije u nekretnine. Ali za vrijeme globalne krize pokazalo se da ovaj vid rasta nije održiv, jer smo vidjeli da su ove vrste priliva opali, doznake, priliv ulaganja u nekretnine, priliv sredstava strane pomoći, sve je opalo u periodu nakon krize. Da bi se postigao održiviji rast, prema tome, rast treba da se zasniva na ulaganjima, kako domaćim tako i stranim, i na orientaciji na veća tržišta, tako da ne jačate potrošnju na malim internim tržištima, već izvozite na mnogo veća, bilo da je u pitanju EU ili druga globalna tržišta. Da bi se to postiglo, ove zemlje treba da se

krajnje usredsrede na uklanjanje barijera za regionalnu integraciju, bilo da je u pitanju integracija između država zapadnog Balkana ili između država zapadnog Balkana i EU, ili između zapadnog Balkana i ostatka svijeta. Treba da kreiraju okruženje za ulaganja na svjetskom nivou, a to znači, znate, pozabaviti se temama kao što su jasna vlasnička prava, unaprijedena vladavina prava, pouzdanost i predvidljivost politika, poreski režim orientisan na ulaganja. Sve to je u osnovi potrebno da bi se ostvario ovakav pomak. Sada počinjemo uočavati djelić pomaka u smislu da neto izvoz igra značajniju ulogu u rastu nego što je to bio slučaj prije krize, a to je posebno tačno za zemlje u kojima je postojao određeni nivo industrijske baze i za one koje su sprovele neke reforme da bi podstakle priliv direktnih stranih investicija i porast izvoza. Ovo uočavamo prije svega u Makedoniji, te posebno u Srbiji.

Rast izvoza u Srbiji je bio izrazito velik, kako je rast jačao. Očito, ni to nije dovoljno, jer zemlja ima rast od između 2% i 3%, ali želimo da stvari idu u tom smjeru i potrebno je da se oni još mnogo više fokusiraju na poslovno okruženje i svoju integraciju u regionalna i globalna tržišta, da bi to zaista i ostvarili. Kad je u pitanju vremenski okvir, mislim da zaista nije moguće odrediti konkretan vremenski period za ovo, ali, kao što smo rekli, ako ove zemlje sutra počnu da rastu po stopi od 5-6%, ipak će im trebati dobro 25-30 godina da se približe nivou prihoda u EU, i to na temelju naših najboljih predviđanja.

VLADIMIR GLIGOROV:

Pa, ove promjene se već dešavaju, jer, ako posmatrate makroekonomski bilans, uvidjet ćete da, u praksi, svugdje u regionu, uz neke izuzetka, ali praktično svugdje u regionu, udio potrošnje u BDP polagano opada, definitivno raste udio ulaganja u BDP, načelno se popravlja trgovinski bilans, što znači da, u osnovi, izvoz raste brže od uvoza. Tako da se, u tom smislu, ovaj model rasta, ili ovi oblici prilagođavanja radi izbalansiranijeg rasta, definitivno već dešavaju širom regiona, a pitanje je da li će ovi trendovi biti politički, društveno i regionalno održivi, a to je, u stvari, glavni problem.

DUŠAN RELJIĆ:

Ako bi, odjednom, došlo do nevjerovatne potražnje za kvalifikacijama stanovništva, izvanrednog napretka u poznавању novih tehnologija, IT sektora, sektora štednje energije, dakle, u idealnoj situaciji, i ako biste imali odjednom, neograničen priliv stranog kapitala, posebno u infrastrukturu, digitalnu infrastrukturu, ceste, željeznice itd, onda bismo mogli očekivati, kako bi rekli Nijemci, da se ova ogromna promjena desi.

“ U ovom trenutku, kako stvari stoje, stara “mantra” da morate da se orijentишете na izvoz i da je to način da se poveća BDP i da će to voditi privrednom rastu, mislim da su pokazatelji jednostavno opovrgli ovu mantru.

Pogledajmo zemlje kao što je Mađarska. Mađarska ima veći BDP od čitave bivše Jugoslavije, a ovaj BDP uglavnom generiše proizvodnja za izvoz. Audi, njemački proizvodač automobila, proizvodi motore i mijenjače, izvozi te motore i automobile u Kinu, tako da je Mađarska u svakom od mnogih aspekata dio njemačkog lanca generisanja vrijednosti.

Pa ipak, prosječna plata industrijskog radnika u Mađarskoj je oko 500 eura mjesečno, što nije mnogo više nego u bivšoj Jugoslaviji. A sa 500 eura mjesečno, mogućnosti da domaće tržište bude snažno nisu velike. Otuda je ova, tzv. “klopka srednjeg nivoa prihoda” (middle-income trap), u koju je upala većina zemalja u tranziciji, nešto što već usporava neke od zemalja zapadnog Balkana, pogledajte Makedoniju, pogledajte Srbiju, bilo je investicija, posebno u auto proizvodnju itd. Bilo je investicija u sve one grane kojima je potrebno mnogo nekvalifikovane radne snage, a kao što smo vidjeli u grafikonima o izvozu iz regionala, veliki je udio u kom dominiraju proizvodi u kojima je udio tehnologije nizak, a rada mnogo veći.

“ Dakle, u stvari, u pitanju je znanje, u pitanju su tehnologija i znanje i organizacija, koji su potrebni i neophodni. Mislim da strana direktna ulaganja u vidu otvaranja novih fabrika u kojima će ljudi raditi za 400 eura mjesečno nisu dobitna kombinacija.

05

NATJECANJE U LJEPOTI

Postoje bar dvije doktrine o zapadnom Balkanu i njegovoj privlačnosti za strane investitore. Prva ističe povoljan strateški položaj regiona, obilje neiskorištenih prirodnih resursa, blizinu zapadnih tržišta, te još uvijek cjenovno pristupačnu i relativno dobro obučenu radnu snagu. Drugo, nepovoljnije viđenje naglašava da region, čak i ako se posmatra u cjelini, još uvijek predstavlja relativno malo tržište, koje ne može privući dovoljno stranih ulaganja da bi to imalo stvarnog efekta, posebno onih ulaganja u tehnologiju, istraživanje i moderno obrazovanje koja proizvode dugoročne efekte. Kad se posmatra struktura kompanija koje ulažu u zapadnobalkansko tržište, lako se uočava da one ne traže visokoobrazovanu domaću radnu snagu, već da radna mjesta, koja takva strana ulaganja otvaraju, u gotovo svim slučajevima, traže nekvalifikovanu ili niskokvalifikovanu radnu snagu. Dnevnice koje takvi radnici zarađuju su nekoliko puta manje od dnevница koje se za isti rad isplaćuju u zapadnoj Evropi. Vlade koje privlače strane investitore tako što ističu raspoloživost jeftine radne snage time baš ne promovišu najbolji interes regiona. Iako proces transformacije ekonomija zapadnog Balkana neće biti moguć bez kreiranja povoljnog poslovnog okruženja, još bitnije je da se definišu one vrste ulaganja koje će regionu donijeti najveću korist. Čini se da vlade u regionu smatraju da će unapređenje poslovnog okruženja i nuđenje poreskih povlastica privući najbolje investicije na svijetu. Da li su takva očekivanja osnovana? Kako možemo ocijeniti politike promocije DSI koje su vlade na Balkanu dosada sprovodile?

LAZA KEKIĆ:

Direktna strana ulaganja (DSI) su ključna za privredni rast, posebno kad su domaća ulaganja i štednja na niskom nivou. DSI u zemlje zapadnog Balkana bila su niska od vrhunca koji je dosegnut 2006.-2007. godine, kada su iznosile više od 7 milijardi dolara godišnje. Međutim, prije toga, priliv DSI bio je u stvari zaista visok već više godina i prosječan omjer godišnjeg priliva DSI u odnosu na BDP od 7% početkom 2000-tih bio je među najvišim na svijetu. Penetracija DSI (iznos DSI kao udio u BDP) je u stvari vrlo visok, u odnosu na druge evropske zemlje.

DSI su osjetljiva na poslovno okruženje, tako da je ispravno raditi na njegovom unapređenju. Veliki dio stručne literature sumnjičav je prema poreskim podsticajima – o tome još ne postoji jasan stav. Posljednjih godina, Makedonija je učinila najviše na promociji investicija, ali to je bilo vrlo skupo, a, paradoksalno je da je priliv DSI u Makedoniju kao procenat BDP bio među najnižim na zapadnom Balkanu (uz Bosnu i Hercegovinu).

MILICA UVALIĆ:

Očekivanja u smislu priliva DSI nakon 2009. godine na zapadnom Balkanu generalno su bila preoptimistična. Nakon snažnih efekata globalne ekonomski krize, globalni tokovi DSI se još nisu vratili na svoj rekordni nivo iz 2007. godine. S obzirom na nepovoljnu globalnu klimu za DSI, iscrpljene mogućnosti za privatizaciju u većini balkanskih zemalja i neriješene političke probleme, dolazak velikih iznosa DSI u skorije vrijeme nije vjerovatan. Na priliv stranog kapitala generalno, uključujući i DSI u region Balkana, utiču ne samo unutarnje mјere koje se generiraju politikama, već i eksterni, postojeći (dati) faktori, kao što su veličina ekonomije, nivo razvoja i njen geografski položaj. Prema tome, postoje granice onoga što vlade mogu ili ne mogu učiniti da privuku više DSI. Politike vlade, kao što su unapređenje poslovnog okruženja ili nuđenje poreskih podsticaja, su bitne, ali ne mogu otkloniti neke od slabosti ekonomija zapadnog Balkana, među kojima su mala veličina, iscjecavanost, odsustvo ekonomija obima i politički rizik.

Unapređenje poslovnog okruženja nije dovoljno da se privuče više DSI, što jasno ilustruje primjer Makedonije, zemlje koja je posljednjih godina izuzetno dobro rangirana prema "Doing Business" indikatorima Svjetske banke, a ipak je privukla tek ograničena DSI.

“ Moja nedavna saradnja sa Saulom Estrinom navodi na zaključak da se Balkan još uvijek suočava sa problemom imidža: za mnoge potencijalne strane investitore, riječ Balkan i dalje priziva uznemirujuće slike rata i sukoba prije nego prilika za ulaganja i privrednih potencijala.

VELIMIR ŠONJE:

“ Poreski podsticaji nisu zamjena za reforme.

Značajni poreski podsticaji koji se nude u hrvatskom, a još više u srpskom zakonodavstvu nisu imali značajniji efekat na izmjenu strukture privrede i promociju održivog razvoja. Ovim se ne želi reći da ovakvi podsticaji nisu bitni, ali fokus treba da bude na prethodno opisanim krajnje bazičnim mjerama. Tako je Hrvatska, zahvaljujući podsticajima, privukla samo veliku investiciju u "call centar" IBM-a, ali njihov makro efekat ne može se uporediti sa efektima rasta izvoza dobara i usluga, koji predstavljaju temeljnije faktore privlačnosti.

WILLIAM BARTLETT:

Da, hoću reći, ključni primjer je Makedonija, koja je uspostavila više zona za razvoj tehnologije i industrije, koje su osnivali direkcije za tehnologiju i industrijske razvojne zone u Skoplju i koje nude infrastrukturu za ove konkretne oblasti, poslovne zone. Za strane investitore ima mnogo podsticaja da tamo uđu, ima mnogo faktora koji treba da im to učine privlačnim, uključujući porez na profit od 0% prvih 10 godina, porez na prihod od 0% koji omogućava... kako se kaže... izuzeće od plaćanja socijalnih doprinosa na rad i dobijaju grantove od pola miliona eura za izgradnju fabrike, uvoz sirovina im je oslobođen od carina i PDV-a, a unutar zona, PDV se ne naplaćuje na transakcije unutar zona. No, ima još toga, ne samo navedeno, već postoje i fiskalni podsticaji, među kojima infrastruktura u zonama; tako da su tu priključak za električnu struju, vodu i sve druge komunalije, kao i carinski ured unutar zone, gdje se može obaviti sva carinska administracija, tako da je to izuzetno lako za stane ulagače, i sve ovo je, u nekim osam zadnjih godina, privuklo mnogo stranih investitora u Makedoniju, oni sada zapošljavaju oko 23,000 radnika, a na njih otpada oko 30% ukupnog makedonskog izvoza, tako da je to, na određeni način, primjer velikog uspjeha.

Moderator: Dakle, time je postignut dobar efekat za ekonomiju i modernizaciju makedonske privrede?

William Bartlett: To je dobro pitanje. Nisam to rekao. Ali zaposleno je 23,000 radnika... i generiše se 30% izvoza... „Veliko pitanje je da li je došlo do nekog prelijevanja (spill-over) u lokalnu privredu, u vidu transfera tehnologije i unapređenja vještina zaposlenih. To je pitanje na koje niko još ne zna odgovor, jer to još niko nije istraživao. Upravo radim na jednom projektu koji se time bavi, mi to istražujemo i našli smo, u nekim primjerima dobre prakse, određene pokazatelje gdje je bilo prelijevanja i gdje su vještine radnika unaprijeđene, ali bilo je i drugih slučajeva gdje se to nije desilo. Prema tome, na vlasti je odgovornost, ili je bar bitno da vlada nastoji da se to dešava, jer se to neće dešavati samo od sebe, bar ne uvijek. Osim toga, druge zemlje to vide i počinju razmišljati o uvođenju sličnih programa. U Crnoj Gori planiraju da uspostave pet specijalnih ekonomskih zona (SEZ), a u Srbiji imaju više tzv. slobodnih zona, koje nemaju iste podsticaje, ali imaju slične karakteristike u smislu osiguranja infrastrukture. I tako, vlade rade na tome, ali pitanje je, vidite, koliko to košta? To je drugo pitanje: koliko to košta? Da li se gube poreski prihodi i koje su prednosti tog pristupa, da li su veće od izgubljenih poreskih prihoda zbog odobravanja poreskih povlastica stranim investitorima?

HUBERT WARSMANN:

Dakle, tačno je da je privlačenje direktnih stranih ulaganja kao "natjecanje u ljepoti". Pobjedujete samo ako je neki projekat u toku, a ljudi su skloni da se fokusiraju na velike (flagship) projekte, kao kad Daimler-Benz želi da otvori novu fabriku automobila ili kad ste Airbus i planirate nešto. U takvim stvarima zaista se radi o "natječaju ljepote" i od zemalja se očekuju da ponude svoj doprinos, i to ne samo indirektan doprinos. U mnogim slučajevima, očekuje se, da se da i konkretan finansijski doprinos. Tako da se možete nadati, ali to nije dovoljno. To nije dovoljno. Mislim da, prije no što privučete DSI u neku zemlju, postoji skup osnovnih uslova, koje treba ispuniti. Ne govorim o onim vrstama DSI koji su, u suštini, zasnovani i orijentisani na resurse. To je posebna priča. Takva DSI će se uvijek realizovati jer su resursi neizmjerljivi i ako se resurs nalazi negdje, a neko želi taj resurs, oni će naći način da do njega dovre, čak i u nepovoljnijim uslovima. A vidjeli smo već takvih ulaganja u regionu. Mislim da, ako je riječ o eksternim resursima, koji su po prirodi "utrživiji", o direktnim stranim ulaganjima u utržive sektore, tu morati stvoriti osnove. Mislim da u regionu neke osnove već postoje, u svim zemljama je uspostavljena makroekonomska stabilnost. Pa ipak, u nekim zemljama fiskalna situacija nije sjajna, ali, možda s izuzetkom Crne Gore, stvari se uglavnom popravljaju. Mislim da će u Crnoj Gori narednih godina doći do slabljenja, zbog tekućih programa radova itd. Ali, hoću reći, makroekonomska stabilnost nije tako loša, ako posmatrate polovinu onih zemalja koje su u stvari prebrodile globalnu krizu, one su u stvari prošle prilično dobro u poređenju s nekim drugima. Tako da, da, postoji makro stabilnost. Politički, e to je već drugo pitanje.

“ Mislim da se na Balkanu periodično uzburkaju temperamenti, ili tako nešto.

Trenutno nismo u jednoj od boljih faza, hoću reći, situacija u Makedoniji još nije razriješena, dijalog između Kosova i Srbije teče, hoću reći, pokušava da teče, a u BiH, stvari su takve kakve jesu. Mislim da politička stabilnost može biti bolja, ona zaista može biti i bolja. Dakle, ono na čemu mislim da treba raditi je pouzdanost snabdijevanja energijom, što može biti veliki problem u mnogim zemljama, unapređenje transportnih mogućnosti, i na tome mnogo ljudi vrijedno radi. Tu su i drugi problemi: sasvim jasno, hoću reći, vještine. A to je bitno, posebno kad pogledate zemlju kao što je Kosovo, koja ima, što je vrlo rijetko, veoma mlado stanovništvo, stanovništvo koje se uvećava, ali nedovoljno odgovarajućih vještina.

Moderator: Ako uporedimo utrživi sektor i izvoz, i poredimo ga sa

zemljama centralne i istočne Evrope, vidimo da je doprinos mnogo više radno intenzivan, s manje vještina i manje ljudskog kapitala.

Hubert Warsmann: Da, tačno, kad to posmatrate s tog aspekta, bilo koja strana direktna investicija u regionu je na bazi niskog nivoa vještina i radno intenzivna, i zaista ne možete naći mnogo drugačijih primjera. A do toga može doći samo integracijom u lance vrijednosti. A ostatak balkanskih zemalja su definitivno daleko iza centralne Evrope. Mislim da ponešto od toga vidite u Srbiji, ponešto u Makedoniji.

Moderator: Da, ali, na primjer, spomenuli ste da su te dvije zemlje koristile mnogo podsticaja za privlačenje...

Hubert Warsmann:

“To je ono što nazivam “natjecanje u ljepoti”, na natjecanju u ljepoti morate izgledati najbolje što možete, a jedan od načina da izgledate veoma privlačno je da ponudite veoma snažne podsticaje.

Tako to ide. Kad Daimler ili korejski ili tajlandski proizvođač žele da otvore fabriku, uvijek ima mnogo zainteresovanih, tako da, sasvim jasno, ljudi moraju da nešto ponude da bi dobili ono što predstavlja neto korist za njihovu zemlju.

Još nešto, hoću reći, ako se sjetite primjera Mađarske, koja je za direktna strana ulaganja veoma rano bila vrlo interesantna, i kad pogledate situaciju 25 godina kasnije, vidjet ćete da nije sve, da tako kažem, crno-bijelo, ali rekao bih da je, u prosjeku, neto ishod bio vjerovatno pozitivan za tu zemlju. Hoću reći, oni su uspjeli da privuku znatan broj proizvođača, u vrlo ranoj fazi, koji su u toj zemlji pokrenuli velike proizvodne aktivnosti. Pod time mislim na, što je vrlo tačno, na primjer, kad su uspjeli da privuku Audi, koji je otvorio veliku fabriku motora. Ispočetka, kad je Audi počeo s radom, to je u stvari bilo samo postrojenje za sklapanje, tako da su vozovi s dijelovima dolazili iz Njemačke u Mađarsku, dijelovi su sklapani, a motori vraćani vozom u Njemačku; tako su počeli. Nizak nivo dodane vrijednosti, relativno malo vještina, ali kad obratite pažnju kako se to razvijalo tokom 20 godina, sad je to jedan od najvećih proizvodnih centara Audija, a ne radi se samo o sklapanju, već o stvarnoj proizvodnji. Usvojene su nove vještine, tu se rade i određeni segmenti inžinjerskog projektovanja, fabrika se razvila do toga da sastavlja kompletne automobile i sada se tamo sastavlja više modela, modeli koji se proizvode u malim količinama sklapaju se u Mađarskoj, a to je privuklo mnogo malih kooperanata i sada imate jedan čitav ekosistem,

koji se razvio iz onog što je u početku bilo zamišljeno kao čisto sklapanje, postrojenje za sklapanje najnižeg mogućeg nivoa, a sad je to postala investicija od tolikog značaja za Audi da oni sigurno ne mogu sutra da odu. Isto važi i za fabriku Daimler, sada je to u suštini Daimlerov centar kompetentnosti za male automobile u Mađarskoj, a fabrika se proširuje, što privlači male kooperante, privlači mnoge ljude, a kada razvijete par takvih projekata, stvari se počinju dešavati same od sebe – hoću reći, sada korejski ili tajlandski proizvođači dolaze u Mađarsku zbog toga što im se sviđa takvo stanje itd.

Moderator: Dakle, znači li to da su našli način da izbjegnu "klopku srednjeg nivoa dohotka"?

Hubert Warsmann: Pa, da, odnosno, hoću reći, to se dešava na duži rok. Ali možemo razmotriti i drugi primjer, primjer firme Bosch u Mađarskoj. Kada je Bosch počeo sa sklapanjem alata, Bosch je bio najveći strani investor u čitavoj zemlji, imali su sve vrste projekata, ali ono što je zanimljivo je da se baš Bosch-ov segment ručnih alata, električnih alata, cijeli jedan niz alata preselio iz Njemačke u Mađarsku, i to u istočnu Mađarsku, povrh svega, a ne radi se samo o proizvodnji, već i o istraživanju i razvoju, sve se preselilo ovamo. To se dešavalo postepeno, ali sada, za tu liniju aktivnosti firme Bosch, centar je тамо, uključujući istraživanje i razvoj, dakle sve zajedno. To je dugoročan proces, morate stvoriti odgovarajuću situaciju, to se desilo u Mađarskoj, gdje je postojala prilično pristojna tradicija u oblasti tehnike, imate prilično solidno akademsko tehničko obrazovanje itd. Takve stvari se dešavaju. Dešavaju se, ali dugoročno i ne dešavaju se same od sebe. To je problem s kojim se zemlje zapadnog Balkana moraju suočiti. Jedna važna stvar je obrazovanje kod vas, investiranje u obrazovanje. A u nekim od ovih zemalja, mislim da sektor obrazovanja vjerovatno nije onoliko reformisan koliko bi mogao biti i možda se u njega ne ulaže onoliko koliko bi trebalo.

Moderator: A gdje naći ta sredstva?

Hubert Warsmann:

“Pa, novac se uvijek može naći, ako postoji volja. Ako postoji volja, sredstva se mogu naći.

Možda ćete imati malo manje mostova, imaćete nešto manje puteva, ali tako biste mogli osigurati više sredstava za vaš univerzitetski sistem...

ELLEN GOLDSTEIN:

Rekla bih da je za zemlje zapadnog Balkana čaša trenutno "napola puna", iako to važi ako govorim o ovim zemljama kao o jednoj cjelini, iako među njima postoje značajne razlike u stepenu napora koje su uložili u unapređenje različitih aspekata poslovnog okruženja. Sa moje tačke gledišta, ono što uspješno privlači direktna strana ulaganja pomaže i kod domaćih ulaganja, tako da bih voljela da vidim da ove zemlje usvajaju politike i programe kojima se stimulišu i direktna strana i domaća ulaganja, umjesto što se uspostavljaju uslovi u kojima se za DSI daju privilegije u vidu posebnih podsticaja i poreskih režima. To nije recept za inkluzivan i održiv rast na širokoj osnovi koji može potrajati decenijama.

Ono što pomaže da održiv rast potraje decenijama je da se stvore jednaki uslovi za sve ulagače, ali takav skup jednakih uslova koji je na svjetskom nivou u smislu atraktivnosti za investitore, a vidjela sam mnogo napretka i to možete pratiti na brojne načine, svakako, "Doing Business" je jedan način mjerjenja koji može ukazati na napredak u nekim oblastima. Napredak je zaista odličan za pitanja kao što je dobijanje građevinskih dozvola ili brža registracija preduzeća; kao što vam je poznato, i trajanje i troškovi ovih procesa su se drastično smanjili. To je odlično, ali nije dovoljno. To ni u kom slučaju nije dovoljno. A imamo i primjere u mnogim zemljama koje imaju dobre rezultate u oblastima kao što je "Doing Business" ili imaju najbolje rezultate po mjerilima konkurentnosti, ali ostaje još dosta toga na čemu treba raditi, a vjerovatno je pitanje vladavine prava jedno od najznačajnijih, a tu spada, između ostalog, sprovođenje sudskih odluka, brzina rada sudova, izvršenje ugovora, jasnoća imovinskih prava i suzbijanje korupcije i sive ekonomije. To su oblasti koje su teške, mnogo teže nego mnoge reforme koje se realizuju jednim potezom pera koje često viđamo, ali, kao što znate, mora se početi raditi na ovome da se kreira okruženje istinski svjetskog nivoa. A drugo što je potrebno ovim zemljama da bi privukle direktna strana ulaganja je osiguran pristup većim tržištima, jer investitori ne dolaze da bi opsluživali mala tržišta zapadnog Balkana, tako da je to pitanje trgovinskih sporazuma, nastojanja da se ojača tržišna integracija, bilo među zemljama zapadnog Balkana ili između zapadnog Balkana i Evropske unije, ili sa globalnim tržištem. Ovo je od apsolutno kritične važnosti za privlačenje novih direktnih stranih ulaganja.

VLADIMIR GLIGOROV:

Mislim da je to, manje-više, stari način razmišljanja da se nekim vidom subvencija može privući više stranih ulaganja. Mislim da to u stvari ne funkcioniše, niti da se to može očekivati u budućnosti, jer su efekti takvih subvencija do sada bili slabi, ne samo u ovom regionu, već svagdje, tako

da mislim da to neće imati bitnu ulogu, bez obzira šta se o tome pisalo u regionalnim medijima, ili šta političari kažu. Tako da to nije najvažnije, ni blizu najvažnijeg. Mislim da je, sigurno, ključno pitanje koliko je region u cjelini atraktivan, u onoj mjeri u kojoj se može predstavljati kao cjelina. U regionu postoji područje slobodne trgovine; postoji CEFTA, koja je takođe osmišljena za privlačenje investicije iz bilo kog izvora. Tako da mislim da bi to bilo, i da jeste, atraktivno samo po sebi. Drugo je, sigurno, pitanje bolje konkurentnosti, jer su se u proteklih pet, šest, ili sedam godina, odnosno od kriza 2008.-2009., recimo, relativne cijene značajno izmijenile, bilo kad je riječ o platama ili o drugim troškovima, kad poredimo ovaj region, recimo, sa centralnom Evropom, ili sa samom Evropom ili sa svijetom, tako da je to sigurno atraktivno. Osim toga, naravno, postoji i potreba, ili mogućnost, da se unaprijedi sveukupna infrastruktura u regionu, kako fizička tako i druga. Dakle, to su u suštini faktori koji će uslovjavati investicije, bez obzira odakle one dolazile. Ne smatram nužno da će se slijedeća razvojna faza zasnovati najviše na stranim investicijama, mada će, svakako, u nekim segmentima gdje očekujete da će se pojavitи multinacionalne korporacije, to biti vrlo korisno, a njima nisu nužno bitne poreske povlastice. Problem sa poreskim povlasticama je da su često namijenjene, ili važne, ili ih koriste relativno male firme, čiji interes nije nužno dugoročan, i da mogu biti od koristi na nekim lokalnim tržištima, ali da, ako gledate ka budućnosti, ako zaista razmišljate o razvoju, regionu su potrebne veće firme, veća preduzeća, ako je ikako moguće i multinacionalne korporacije, plus domaći preuzetnici, i u osnovi tako će teći razvoj, ako ga uopšte bude.

DUŠAN RELJIĆ:

“ Konkurenčija je bespoštedna!

Ako neki njemački proizvođač auto dijelova želi da investira, on će razmotriti geografski položaj, udaljenost od svojih tržišta, postoji li transportna infrastruktura koju mogu koristiti, a tek onda, koja je cijena rada, a ima izbor: 300 eura u Makedoniji, 350 eura u Srbiji, i možda 280 eura u BiH. Onda će otići tamo gdje je kvalifikaciona struktura bolja, i možda gdje je veća politička stabilnost. Međutim, takva investicija nije nešto što omogućava zemlji da ide naprijed.

Posebno kad je u pitanju nivo povlastica u smislu poreza i svega što možete ponuditi stranim investitorima uvek zavisi od spremnosti društva da se pomiri sa nejednakosću, a, što treba biti sasvim jasno, valute svih zemalja u regionu su na ovaj ili onaj način vezane za euro. Oni nemaju mogućnost, oni ne mogu devalvirati svoje valute, jer bi imali ogroman problem u otplati dugova, koji su u eurima. Stoga im je u interesu da im nacionalne valute ostanu bar malo precijenjene.

Kad se to uzme u obzir, kako onda unaprijediti konkurentnost na međunarodnom tržištu? Putem nečeg što se naziva fiskalna amortizacija, što znači, ako je neophodno podržati budžet, to se postiže indirektnim oporezivanjem, odnosno povećanjem poreza na dodanu vrijednost.

S druge strane, radi privlačenja stranih ulaganja, snižavaju se direktni porezi na ulaganja, na profit, na sve što utiče na spremnost stranih investitora, tako da se cijena atraktivnih jeftinih industrija prenosi na čitavo društvo kroz visok PDV, a ovo dodatno osiromašuje većinu, a posebno siromašne, jer ako je PDV veoma visok, više plaćate za mlijeko, hleb, za sve, a investitor plaća niži porez na prihod. Argument za ovo može biti: bez investitora, nema proizvodnje. S druge strane, postoje pokazatelji da direktna strana ulaganja, bar u Srbiji, nisu dovela do naglog rasta zaposlenosti i konkurentnosti, pa ni do obećanog zapošljavanja.

06

**JAVNOST JE NAJBOLJI
THINK TANK**

Kad je u pitanju potencijal i nivo konkurentnosti zapadnog Balkana, često se javlja pitanje da li u regionu postoje dovoljni domaći, nepristrasni, načini i pokazateljima zasnovani kapaciteti za izradu kvalitetnih ekonomskih politika. Do početka devedesetih, instituti su igrali veliku ulogu u analizi politika. Vladine službe naručivale su studije o širokom spektru tema da se olakša izrada politika i odlučivanje. Radeći za takve institute, stručnjaci su razvijali znanja i vještine, a onda često prelazili u državne institucije, na mesta u vlasti, visoke funkcije u ministarstvima, državnim agencijama ili centralnoj banci. U skorije vrijeme, politika i uprava su se sasvim odvojile od akademskih i istraživačkih ustanova, a ekonomski ni bilo kakvi drugi instituti nemaju gotovo nikakav uticaj na ključne odluke o ekonomskoj politici.

S obzirom na nedostatak interesa i minimalne resurse koji se usmjeravaju u iskorištanje domaće stručnosti u ovoj oblasti, nedostaju kritični sastojci za ostvarenje napretka.

Očito pitanje je zašto se ovo događa? Da li vladama u regionu nedostaje kapacitet ili novac, ili oboje? Da li posjeduju dovoljno ekonomskog znanja i institucionalnih kapaciteta za izradu kvalitetnih ekonomskih politika?

LAZA KEKIĆ:

Mislim da im nedostaje i jednog i drugog. Institucionalni kapaciteti u regionu su slabi, a to je svakako tačno izvan Srbije, koje je u ovom smislu možda u nešto boljem položaju od drugih zemalja zapadnog Balkana, koje jedva da imaju iskustva kao nezavisne države.

“ Slab kvalitet administracije i slabi kapaciteti elita koje su donosioci odluka su najdugotrajnija negativna posljedica osmanskog naslijeđa.

Uprkos jednom vijeku kasnijeg razvoja, ova slabost se često reprodukovala kroz obrazovni sistem i međugeneracijski transfer birokratskih praksi i tehnika. Ovo se pokazuje u znatno nižoj institucionalnoj i političkoj efikasnosti, odnosno, u slabijoj djelotvornosti vlada u implementaciji odabranih politika, nego što je to slučaj drugdje u Evropi. Međutim, nema dobre zamjene za domaće odlučivanje.

“ Kolonijalizam i uslovljavanje koje su nametali vanjski faktori, veoma su loše uticali na razvoj. Suverenitet i preuzimanje kontrole nad vlastitim problemima i sudbinom

---

su ključni za razvoj.

MILICA UVALIĆ:

Mislim da im prije svega nedostaju kvalitetne politike, iako nivo stručnosti u ovoj oblasti nije isti u svim sektorima. Resursa ima, uključujući i vanjsku finansijsku pomoć, ali se oni često koriste neefikasno, ili za projekte koji nisu od istinske važnosti za potrebe razvoja. Vrlo povoljni zajmovi međunarodnih finansijskih institucija ponekad ostaju neiskorišteni jednostavno zbog neefikasnog razvoja politika, uključujući i nepostojanje interne koordinacije i intra-ministarske saradnje koja bi omogućila bržu implementaciju dogovorenih projekata.

VELIMIR ŠONJE:

“Novac nije problem. Nedostaje političke volje i kapaciteta.

Potrebno je izgraditi znatne kapacitet u pogledu planiranja i implementacije reformi, te generalno, za izradu kvalitetnih politika.

WILLIAM BARTLETT:

Nedostaje im kapaciteta i u osnovi slijede politike koje su nametnuli MMF, Svjetska banka i EU, kao i donatori.

“Ne vidim da u zemljama zapadnog Balkana postoje nezavisni kapaciteti za izradu politika.

A mislim da ovo nije ni pitanje sredstava, već problem da imate dobre politike. Hoću reći, vlade mogu prikupiti sredstva oporezivanjem, kao i sve vlade, i mogu ih utrošiti na određeni način. Ali bitan je način na koji se sredstva troše. A ako se troše na način kojim se promoviše rast, to je dobro. Ako su protraćena, to je loše. Prema tome, politike su ono što je ključno. Mogli bi mnogo više da razviju bolje politike, a to nužno ne znači pridržavanje savjeta Svjetske banke i MMF-a.

HUBERT WARSMANN:

Mislim da, sve u svemu, kao što smo rekli, makroekonomска stabilnost u regionu u stvari nije loša, posebno kad se imaju u vidu lokalni uslovi.

Muslim da vjerovatno ima i drugih pitanja, ali ona nisu karakteristična jedino za zemlje zapadnog Balkana, muslim da se to dešava u svim zemljama u tranziciji. Vjerovatno kada analizirate administraciju od vrha naniže, najviši nivoi administracije su uvijek dobri ili vrlo dobri, ali kad se spuštate na niže nivoe, među ljudi koji su zaduženi za implementaciju, onda situacija postaje malo nejasnija i ne baš jednako pozitivna. Ni ovo nije karakteristično samo za zapadni Balkan, nego se dešava svugdje; to je dio naslijeda iz prošlosti, dijelom pitanje teškoća u sproveđenju reforme uprave u zemljama u kojima je veliki broj radnih mjesta u javnom sektoru. Kao što sam rekao, bio sam uključen u rad sa zemljama u tranziciji od 1991.-92. godine i to je nešto što se dešavalo svuda, pa i u centralnoj Evropi, uključujući i zemlje za koje biste, isprva, vjerovatno mislili da imaju administraciju boljeg kvaliteta, nego što je to slučaj na zapadnom Balkanu.

ELLEN GOLDSTEIN:

“ Mislim da novac nikad nije problem. Kad su politike dobre i kad je perspektiva dobra, novca nikad ne nedostaje.

Ali u vrijeme velikih varijacija u reformskoj orientaciji zemalja zapadnog Balkana, zemlje gdje ima najviše reformi počinju da dobijaju, da grade pozitivniju reputaciju, bilo kod stranih ili domaćih investitora, ali tamo gdje reforme zaista kasne, niko se ne gura da u takve zemlje ulaže. A postoje značajne varijacije i kad su u pitanju javna sredstva. Međutim, u najvećoj mjeri, ove zemlje imaju veoma visoke omjere prihoda u odnosu na nacionalni dohodak. Prema tome, javni sektor je velik, u rukama vlade je mnogo novca. Pitanje je koliko se efikasno taj novac troši?

A osim toga, to nas vraća na politike i programe. Dakle, mi se izrazito fokusiramo na to da se osigura da se javna sredstva troše mudro na stvari koje će uticati na ubrzanje rasta i otvaranje radnih mjesta. Drugi dio vašeg pitanja je, mislim, izuzetno relevantan i smatram da je jasno da ove zemlje treba da nastave s jačanjem svojih institucija, institucija tržišne privrede. Kad bi imale potpuno funkcionalnu tržišnu privredu, to bi bila druga priča, ali dotle se još nije stiglo, ove zemlje su u raznim fazama tranzicije. Za to, za tržišnu privredu koja zaista dobro funkcioniše, a pod time imam na umu i funkcionalnu državu i privatni sektor koji dobro funkcioniše, tako da oni svakako treba da nastave da jačaju institucionalne kapacitete, a smatram da je jedan od načina da se to ostvari da se traži globalno znanje, a ne samo da se ograničavamo na modele koje vidimo, recimo, u zapadnoj Evropi. To je, u određenoj mjeri, bila tendencija u prošlosti, da se kaže, pa dobro, šta treba da radi Albanija, ili šta treba da radi Bosna i Hercegovina, i da se gleda šta radi, recimo, Francuska ili Njemačka i da se utvrdi šta oni

rade i da se to pokuša oponašati. Međutim, te zemlje su post-industrijske države članice EU i njihovo odlučivanje o politikama možda ne sadrži recept za održiv i brz rast kakav se može vidjeti, da kažemo, u istočnoj Aziji. Prema tome, željni biste da naučite nešto malo više od primjera koji mogu izgledati nešto nekonvencionalniji za zapadni Balkan.

VLADIMIR GLIGOROV:

Pa, glavni problem politike u regionu je da već veoma dugo njen glavni pokretač nisu bili, u suštini, motivi ekonomske prirode, već tradicionalniji motivi koji se odnose na bezbjednost i kontrolu teritorija, što nosi svoje posljedice. Postoji veliki jaz između onog što društvo traži i onog što politika realizuje. Sve ankete koje su vodene u regionu pokazuju da je glavna sfera interesa, da su glavni problemi za stanovništvo i za poslovne ljudе nezaposlenost i ekonomsko propadanje, kao i, u suštini, slabo ili neefikasno pružanje javnih i komunalnih usluga, odnosno, ako to formulišete drugačije, korupcija. Dakle, ja mislim da je to glavni problem. Ove stvari se postepeno mijenjaju, a zemlje prolaze kroz značajne političke promjene, u najviše slučajeva krize legitimiteta, kad se na vladu vrši pritisak da prihvati drugačiji način razmišljanja, ili da bude responsivnija i odgovornija lokalnom stanovništvu, a to, moguće je, vodi u smjeru da vlada razmišlja više o temama kao što su uslovi na tržištu rada, uslovi za poslovanje, za mala preduzeća, posebno za lokalne preduzetnike, itd, a ta će promjena, kad do nje dođe, biti od velike koristi. A kad su u pitanju znanje i kapaciteti, ne mislim da ih zaista nema dovoljno u regionu, mislim da se ne koriste pravilno, u smislu da su ljudi, intelektualci, stručnjaci bili uvučeni u razmišljanja koja se odnose na etnička i nacionalna pitanja, ko kontroliše koju teritoriju, kakav vid politike prema manjinama, prema susjedima, treba sprovoditi, a to ih je koštalo veoma skupo, kad se radi o responsivnosti i odgovornosti vlade s jedne strane, dok s druge, to je bilo vrlo pogodno za korupciju i oligarhijski tip ekonomskog razvoja, koji je toliko rasprostranjen u regionu. To se mora mijenjati, ali stoga mislim da znanje, ili sposobnost, izrade politika nisu problem, kad se sve uzme u obzir.

Moderator: A šta je sa novcem? Ima li dovoljno novca?

Vladimir Gligorov: Kad razmislite o tome koliko novca vlade u stvari imaju, koliko novca vlade u stvarnosti mogu izvući, ovdašnje vlade nisu nužno slabe vlade. Poreski i ukupni prihodi su u prosjeku blizu 40% BDP, mada su u nekim slučajevima, kao npr. u Albaniji, niži, moguće je da su niži i u Makedoniji, ali u nekim slučajevima ovaj omjer je daleko viši, kao u Srbiji, BiH ili Crnoj Gori, tako da problem sredstava, kad se uzme u obzir mogućnost oporezivanja, nije ozbiljan problem. Kad je u pitanju javni dug,

tu očito ima problema, posebno u Srbiji i Crnoj Gori, tako da je moguće da su tu kapaciteti problematični, ali čini se da je Srbija uspjela da se suoči i da stavi pod kontrolu taj problem, a Crna Gora, bar do sada, nije imala problem s finansiranjem javnog duga, tako da za nju to nije hitno pitanje. Glavno pitanje je, u stvari, vanjski dug, što znači trgovinski debalans, kao i šire u međunarodnim ekonomskim odnosima, a i to se popravljalo u poslednjih nekoliko godina, na šta sam već više puta ukazao, tako da smatram da novac, odnosno njegov nedostatak, nisu problem. Dakako, siromaštvo i nedovoljna razvijenost jesu...

DUŠAN RELJIĆ:

“ Najbolja analiza i najbolji centar za istraživanje su ono što društvo misli o politikama, kao i o političkim vođama. A potpuna upućenost glasača, koji su krajnji donosioci odluka, moguća je samo ako glasači dobiju jasnu sliku onog šta se dešava u njihovim životima, a posebno u privredi.

Dakle, jedino ako informacije koje mediji daju budu pružale objektivnu sliku, zasnovanu na dokazima, neiskrivljenu sliku onog što se dešava u njihovim društвима, te ako se o tome može slobodno raspravljati na univerzitetima itd, onda zaista možete u svim aspektima uspostaviti najbolje politike. Ako je slika koju javnost dobija iskrivljena, ako ima manipulacija, ako se ograničava sloboda izražavanja, a u čitavom regionu još se moramo nositi sa mnogo toga, onda taj krajnji centar analize – stanovništvo – nije u mogućnost da stvori utemeljeno gledište i onda se može desiti da, kada donose odluku, glasajući, odaberu opciju koja neće proizvesti rezultate koje očekuju.

FIKRET ČAUŠEVIĆ:

Na prvom mjestu, nedostaje znanja, i to znanja i o izradi politika i o izradi ekonomskih politika.

“ Zbog prilično loših izbora u pogledu ljudskog kapitala u nadležnim službama ili u državnoj službi, ima slučajeva da ne možete vjerovati kakvi ljudi su postavljeni u veoma važne institucije na državnom nivou, a da ne znaju ništa, ne znaju gotovo ništa o svojoj oblasti.

Ima takvih slučajeva u Srbiji, u BiH, čak i u Hrvatskoj, ali u manjoj mjeri u Hrvatskoj, već prije svega u ove dvije zemlje. Prvo je nedostatak znanja; drugo je vrlo specifičan status ovog regiona kao, da tako kažem, spone četiri različite interesne grupe iz različitih dijelova svijeta, pa tako sa istoka, sa zapada, prema tome i iz Evropske unije, iz zapadne Evrope.

Moderator: Dakle, želite reći da postoje sukobljeni interesi, ekonomski interesi?

Fikret Čaušević: Sukobljavaju se... ne samo ekonomski, već i politički interesi.

Moderator: Politički interesi?

Fikret Čaušević: ... u nekim zemljama EU, kontinentalne EU, npr. u Njemačkoj, Francuskoj i Italiji. Nisam siguran da li se radi o tim zemljama ili samo o diplomatijama tih zemalja, u te tri zemlje, koje su ili su uvek bile, da tako kažem, sinhronizovane u tome da su jednoglasno davale svoje preporuke i podržavale razvoj regiona, bilo je slučajeva kada se zvanično govorilo jedno, a radilo drugo, što je gotovo isto kao i ovdje, kada lokalni političari lako govore jedno kada razgovaraju o ovim temama sa evropskim političarima, ali priča je sasvim drugačija kada su ovdje i sa lokalnim političkim strankama i lokalnim grupama.

Moderator: Dodatno pitanje: u čijem interesu je da zapadni Balkan ostane ekonomski nerazvijen?

Fikret Čaušević: Prije svega, po statistici Svjetske banke, ovo nije nerazvijen region.

Moderator: U ekonomski nepovoljnem položaju?

Fikret Čaušević: Da, ovaj region zaostaje, u to nema sumnje, zaostaje za zapadnom Evropom, tako da je sada BDP po stanovniku blizu 40% prosjeka EU, čak i kad se uzmu u obzir svi oni problemi s kojima se suočavaju južne članice Eurozone, zemlje koje doživljavaju ekonomski pad, ne samo relativno, već koje su u recesiji zadnjih 5 ili 6 godina. Ali i uza sve to, zemlje zapadnog Balkana i dalje značajno zaostaju. Zaostaju i iza ostatka Evrope, čak i iza centralne Evrope, ali nemojmo zaboraviti jednu bitnu činjenicu, da je ovaj dio svijeta, ovaj dio Evrope bio jedini koji je preživio jedan vrlo razoran rat, raspad Jugoslavije, bivše Jugoslavije, i da je to bio rat koji je trajao gotovo četiri godine. Dakle, ako uzmemo u obzir sve te gubitke...

Moderator: I jesmo. Ali čiji su to interesi... Okrenimo se samo prema

budućnosti, da li postoje snage koje možda ne žele da ovaj prostor bude ekonomski jednakо uspješan?

Fikret Čaušević:

“Da, treba to vrlo jasno reći. To su nacionalističke snage, ili, tačnije rečeno, snage i političari u ovom regionu, koji ponekad, nažalost, imaju podršku nekih političara iz Evrope, pa čak i iz SAD, neki, mada, na sreću, ne svi, od ovih političara uspijevaju da zadrže kontrolu nad svojim etničkim grupama, ili barem nad većinom njihovih etničkih grupa.

U isto vrijeme, te tzv. elite, političke elite u sve tri etničke grupe koje su dominantne u BiH, ali i u Srbiji i u Hrvatskoj, a vrlo je slična situacija i u Crnoj Gori i Makedoniji, pa čak i na Kosovu, oni su uspjeli da koncentrišu, ne samo političku moć, već i novac, tako da, kad pogledate zvanično prijavljenu imovinu najznačajnijih političara u BiH, u Srbiji, u Hrvatskoj, da ne spominjemo druge zemlje u regionu, podatke koji se prikupljaju svake četiri godine, za opšte izbore svake četiri godine...

Moderator: Dakle, sve je do lokalnih političkih elita u regionu...

Fikret Čaušević: Ali uz podršku nekih ljudi izvana. Nemojmo zaboraviti da je Milorad Dodik vrlo uspješno proturio priču da je kao premijer, kao bivši premijer Republike Srpske, uspio privući veoma velika DSI (u periodu 2006.-2010.). I opet je, na nesreću, imao podršku nekih političara, pa čak i stručnjaka, ekonomskih stručnjaka, ili nekih nazovi-stručnjaka, koji bi došli u BiH i u region, širili ovu priču i podržavali ga kao premijera i Vladu Republike Srpske u to vrijeme, i oni su uspjeli da sprovedu tzv. "giljotinu propisa" za postojeće propise da se privuku DSI. A šta se desilo sa tim stranim investicijama? Preduzeće Birač Zvornik – potpuna katastrofa, u Naftnoj rafineriji Bosanski Brod, ruska naftna kompanija generisala je ogromne gubitke koji trenutno iznose skoro 350 miliona eura, pa još jedna potpuna katastrofa sa češkim CEZ-om i termalnom elektranom u Gackom, pa još jedna katastrofa sa termoelektranom Ugljevik, koja se u to vrijeme opisivala kao jedan od najvećih projekata DSI itd. Balkan Investment Banka predstavljala je drugi tip DSI u RS, koji je kao kanal za pranje novca koristio jedan litvanski "tajkun", a ta banka je de facto propala i Vlada RS-a ju je morala preuzeti, sredstvima poreskih obveznika. A stranci i dalje odlučno podržavaju Milorada Dodika kao primjer uspješnosti.

07

DVOSJEKLI MAČ[✓]

Emigracija iz regionala nikako nije nova pojava. Trend je intenziviran početkom šezdesetih godina 20. vijeka, kada je Jugoslavija doživjela povećanje nezaposlenosti, koje je bilo izazvano ekonomskim reformama tržišne orientacije, a koje su na koncu dovele do smanjenja zaposlenosti u fabrikama. U nadi da se smanji pritisak na tržište rada i privredu, a prepoznajući mogućnosti van jugoslavenskih granica, vlada je izabrala da omogući nezaposlenim radnicima da napuste zemlju, tako da mogu da rade u inostranstvu, steknu nove vještine, šalju doznaće i pomognu da se povećaju ulaganja u zemlju. Popisom gastarbeiter-a iz 1971. godine, ustanovilo se da je u inostranstvu bilo više od 670 000 radnika, iako je realnija procjena bila da je ova brojka preko milion, , od čega je nekih 60% bilo u zapadnoj Njemačkoj, 12% u Austriji, kao drugoj zemlji domaćinu po veličini ove populacije, a sve u svemu oko pet posto stanovništva Jugoslavije je boravilo u inostranstvu, odnosno više od 20% svih zaposlenih Jugoslavena radilo je u nekoj stranoj zemlji. Najveća pojedinačna kategorija bili su zemljoradnici, mlađi i neoženjeni.

Republika porijekla	1971
Bosna i Hercegovina	146,819
Crna Gora	11,057
Hrvatska	24,856
Makedonija	60,088
Slovenija	53,524
Srbija	229,389
Uža Srbija	133,389
Vojvodina	70,493
Kosovo	25,500
„Radnici“	671,908

*Broj radnika na privremenom radu u inostranstvu prema republici porijekla u 1971 godini
Izvor: Savezni zavod za statistiku⁸*

U to vrijeme, vlasti su nastojale da izbjegnu da ove ljude klasifikuju kao emigrante. Zvanična terminologija u Jugoslaviji bila je „privremeno zaposlen u inostranstvu“, njihov status je bio regulisan bilateralnim ugovorima o zapošljavanju, a najznačajniji je bio ugovor sa Njemačkom zaključen 1968. godine. Ali emigracija nije riješila probleme vlasti. Iako su emigranti slali novčane doznaće nazad u domovinu, vrlo mali dio prikupljene štednje pretočen je u poslovna ulaganja i stvaranje nove ekonomske vrijednosti.

Današnja situacija je na mnogo načina slična prošlosti. Zbog hronične nerazvijenosti i ogromne nezaposlenosti u cijelom regionu, vlade zapadnog Balkana pretvaraju se da ne vide masovnu emigraciju i nadaju se da se nezaposlenost može jednostavno „izvesti. Da bi ovaj problem postao još teži, fenomen depopulacije se širi regionom kao pošast, tako da, npr. Srbija ili Hrvatska gube ekvivalent manjeg grada godišnje zbog uglavnog ekonomskog emigracije. Zajedno s naglim opadanjem nataliteta, emigracija doprinosi sve nepovoljnijoj starosnoj strukturi stanovništva, što doprinosi ekonomskim teškoćama regiona, a što je najizraženije sa aspekta sve veće ugroženosti penzionih sistema.

Po anketi Regionalnog vijeća za saradnju (RCC), skoro svaki drugi anketirani, razmišljao je o odlasku iz svoje zemlje i traženju posla u inostranstvu. Ovo je vjerovatno pojedinačno najgori pokazatelj stanja u regionu. Najviše anketiranih koji su dali ovaj odgovor je iz Bosne i Hercegovine (50%), dok su ovaj odgovor najmanje davali Hrvati (36%). Najveća razlika u odnosu na sedamdesete godine prošlog vijeka je da danas nisu samo zemljoradnici ili u najvećem broju muškarci, oni koji žele da žive u inostranstvu. Ovaj put to su i mlađe žene i muškarci, kao i lica koja su završila visoko obrazovanje (jugoistočna Evropa – 43%, visokoobrazovani – 50%)⁹.

Očigledno je trend da ljudi, posebno mlađi i obrazovani ljudi, žele da napuste region, veoma obeshrabrujući. U isto vrijeme, novčane doznake su značajan doprinos BDP-u i budžetima u regionu, a vještine usvojene u inostranstvu ipak se dovoljno često donesu kući. Pitanje svih pitanja je šta to, u konačnici, znači za ekonomiju?

LAZA KEKIĆ:

Jedna četvrtina stanovništva zapadnog Balkana živi van svojih rodnih zemalja. Od početka devedesetih teče stalni odliv migranata u EU, njih oko pet miliona, i ta pojava je bila pozitivna za same migrante. Kad je riječ o onima koji su ostali kod kuće, efekti su neujednačeni. Migranti su najčešće u dobi kad su sposobni za rad, što smanjuje radnu snagu u matičnim zemljama. Uz to, „odliv mozgova”, migracija ljudi sa visokim stručnim kvalifikacijama, dodatno pogoršava situaciju. Pa ipak, migranti su veliki izvor doznaka i finansiraju domaću potrošnju i nešto investicija, donose sa sobom nove vještine, služe kao kanali za ublažavanje ekonomskih šokova i pomažu da se očuva politička stabilnost

MILICA UVALIĆ:

Nažalost, odlazak ljudi je veliki problem na zapadnom Balkanu već

preko četvrt vijeka. Mnogi od onih koji su rano otišli iz regionala bili su visokoobrazovani stručnjaci i nije vjerovatno da će se oni ikada više vratiti u svoje domovine.

“Pored toga, mnogo mlađih ljudi otišlo je iz svojih zemalja da studira na zapadnim univerzitetima i sigurno je da će ostati u inostranstvu ako nađu posao, pošto su mogućnosti za zapošljavanje u njihovim zemljama minimalne.

I mada takvi trendovi mogu imati i neke pozitivne posljedice (npr. doznake kao dobrodošao dodatak niskom dohotku), one takođe u mnogo slučajeva znače stalni gubitak vrijednog ljudskog kapitala.

VELIMIR ŠONJE:

Efekti se veoma razlikuju unutar regionala. Generalno, emigracija nije negativna sve dok postoje izgledi da će se neki ljudi vratiti. Reforme koje smo ovdje spominjali su ključne da se ljudi vrate. Nedostatak obučenih radnika već ograničava mogućnosti za privredni rast.

WILLIAM BARTLETT:

Pa, u izvjesnom smislu, loša strana je tzv. odliv mozgova, kad obučena radna snaga napušta ove zemlje, tako da je to za ove ekonomije, vjerovatno, loša vijest.

Međutim, dobra, pozitivna strana (po mom mišljenju) je da mnogi od tih ljudi šalju kući novac u vidu doznaka, koje pokrivaju dio deficit-a i međunarodne razmjene ovih zemalja, što povećava životni standard ljudi koji su ostali kod kuće. A mislim da su posebno Kosovo i Albanija veoma zavisni od doznaka, od prihoda emigranata. Na primjer Kosovo, ono je u suštini privreda koja izvozi radnu snagu. Njen glavni izvoz su ljudi, a isto važi i za Albaniju, te u određenoj mjeri i za BiH i Srbiju. Ali isto tako želim ukazati da se ove stvari razvijaju u dugim ciklusima.

“Ako uzmete Italiju, na primjer, Italija je pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih bila ekonomija koja je izvozila radnu snagu, i bila je prisutna neto migracija u Njemačku i druge zemlje.

A onda, u kasnijoj fazi, kada su ljudi koji su otišli, zaradili nešto novca, onda su mnogi odlučili da se vrate kući i osnuju svoja mala preduzeća, i to je bila svojevrsna faza povratka u migratornom ciklusu. A sada je Italija neto uvoznik ljudi, više imigranata dolazi u Italiju nego što je napušta.“ Tako da su to ti dugoročni ciklusi, ljudi odlaze u inostranstvo na rad, usvoje razne vještine, steknu izvjesni kapital, a u budućnosti će se vjerovatno s tim vratiti kući, ne svi, ali neki će se vratiti sa vještinama i novcem. Na primjer, sreć sam na Kosovu jednog poslovnog čovjeka koji je radio u Njemačkoj za kompaniju Tetra Pak, koja proizvodi karton, drvni papir i kartonske kutije. On je odlučio da na Kosovu otvorи fabriku voćnih sokova, kupio je zemlju blizu rijeke, uvezao Tetra Pak-ovu najmoderniju tehnologiju i pokrenuo ovu malu fabriku koja proizvodi voćne sokove. Iako u stvari, ne koristi baš lokalno voće, uvozio je voćni koncentrat iz Italije, ipak je otvorio radna mjesta za lokalne ljude i proizvodi visokokvalitetne proizvode. To je jedan primjer povratne migracije. Dakle, migracije nisu sasvim loše, one imaju i svojih dobrih strana.

HUBERT WARSMANN:

“ Mislim da je to i blagoslov i tragedija. Blagoslov jer generiše dozname, blagoslov jer ljudi dobijaju priliku da usvoje nove vještine, vide nove stvari. Tragedija je jer gubite najbolje ljudi, a dvostruka je tragedija kad se ti ljudi ne vrate.

Kad živite na granici Evrope i sami uđete u autobus za Njemačku, to vam omogućava da utostrukite svoja primanja; može se razumjeti zašto ljudi to žele. Mislim da je to problem na kojem vlade treba da rade i da nastoje da vrate jedan dio emigracije, kada se okolnosti poboljšaju. Ali ovo nije specifično pitanje; mislim da se to još mnogo više dešavalo u onim zemljama gdje je postojao takav jaz u odnosu na zapadnu Evropu kada je zapadna Evropa još bila relativno otvorena i relativno bliska i pristupačna.

To je pitanje mogućnosti. Time želim reći, vidite, svakako da je na Balkanu mnogo ljudi zaista vezano za svoju zemlju i rado bi se vratili ako bi za to postojale mogućnosti, međutim, ako ste ljekar i morate birati da zarađujete 250 eura u nekoj bolnici na zapadnom Balkanu ili da zarađujete 2,500 eura u Njemačkoj, zašto biste, hoću reći, zašto ne biste? Stoga mislim da je suština zaista u tome da postoje otvorene mogućnosti, jer mislim, iz vlastitog iskustva, ljudi su čak spremni da prihvate i manju platu, mislim da, mada je logično da se ljudi “drže” bruto iznosa, ali i oni razumiju relativnu razliku u vrijednosti novca između zapadne Evrope i Balkana i ljudi su

vjerovatno spremni da prihvate manju platu da bi se vratili, znajući da pad životnog standarda neće biti ekvivalent sniženja plate, ali moraju postojati mogućnosti za rad i zapošljavanje. A to znači, govorio sam o ljekarima i zdravstvenom sektoru, ali to se odnosi i na privredu, mora biti radnih mesta, na kojima se može zaraditi pristojna plata, mora biti mogućnosti za preduzetničke aktivnosti, a mislim da je to posebno bitno za ljudе koji su bili izloženi zapadnom načinu razmišljanja u jednom okruženju koje je podsticajno, pa onda, zašto ne bi i oni tako nešto pokušali? Hoću reći, zaista vjerujem da su ljudi sa Balkana vrlo privrženi svojim zemljama porijekla.

ELLEN GOLDSTEIN:

Pa dobro, pretpostavljam da je "impresivno" jedan od termina za to... Mogu reći slijedeće:

“Ako posmatrate globalno, udio stanovništva svih zemalja koji žive u inostranstvu, stopa je negdje oko 3%, zname? Ali na zapadnom Balkanu, ta stopa je oko 25%. Drugim riječima, jedna od četiri osobe koji se smatraju Albancima ili Kosovarima žive van svoje zemlje, tako da su zemlje zapadnog Balkana svjetski šampioni u emigraciji prema inostranstvu; u najvećem broju slučajeva, radi se o ekonomskoj migraciji, potrazi za boljim ekonomskim prilikama.

Zname, kad pitate šta to znači za jednu ekonomiju, rekao bih da je u pitanju, kako se kaže, dvosjekli mač. U izvjesnom smislu to je bio ogroman izvor rasta za ove zemlje da su najdinamičniji radnici, ponekad i najobrazovaniji pojedinci, odlazili u potrazi za većom i boljom ekonomskom budućnošću i da su onda slali doznake, finansijske prilive kući, ali su i, posredstvom dijaspore, donosili kapital, vještine, iskustva i veze sa globalnim tržištima. To je zaista bilo bitno za zapadni Balkan i mislim da će to nastaviti da bude od velike važnosti za zapadni Balkan. Ali, očito, ako razmatrate dugočni potencijal zapadnog Balkana za ekonomski rast, onda moraju postojati ekonomski mogućnosti koje će privući mlade ljudе, a posebno obučene mlade ljudе da se odluče da ostanu kod kuće, ili da se vraćaju kući, ako želimo da se na zapadnom Balkanu uspostavi održiva interna stopa brzog ekonomskog rasta. Dakako, nedavni globalni fokus na situaciju sa izbjeglicama je, u određenom smislu, umanjio izglede za ekonomsku emigraciju sa zapadnog Balkana. Prema tome, ovo pitanje postaje još kritičnije za zemlje na zapadnom Balkanu, pošto neće odlaziti toliko ljudi, a

to može utjecati na budući priliv doznaka, a to znači da će oni morati da budu u stanju da apsorbuju veći dio svoje mlade radne snage na domaćem, ili bar na tržištu zapadnog Balkana. Prema tome, ovo nas jednostavno navodi na zaključak da neodlučni reformatori treba da ubrzaju svoje djelovanje i da se fokusiraju na naslijede reformi, u mnogim slučajevima na naslijede iz bivše Jugoslavije, ili, u slučaju Albanije, naslijede komunističkog izolacionizma, na stvari kojima se jednostavno ranije nisu bavili, a koje predstavljaju velike prepreke za ulaganja, za trgovinu i za apsorpciju mladih radnika u radnu snagu. Znate, viđali smo takve primjere u drugim dijelovima svijeta.

“ Na primjer u Indiji, gdje su tokom veoma dugog perioda, najbolji i najintelligentniji napuštali Indiju jer su ekonomski mogućnosti van zemlje bile bolje nego u zemlji.

Ali ta dinamika se promijenila i sada se najbolji i najintelligentniji vraćaju i investiraju ne samo svoj novac, već i svoj ljudski kapital u rast u svojoj vlastitoj zemlji. Dakle, moguće je postići taj zaokret i mislim da tome treba težiti na zapadnom Balkanu.

VLADIMIR GLIGOROV:

Dijelovi zapadnog Balkana, svakako dijelovi bivše Jugoslavije, ali, istorijski, i Balkan u cjelini, bili su zavisni od migracije radnika u inostranstvo, a time, evidentno, i od doznaka od tih radnika u inostranstvu, i to je svakako aspekt koji je bio bitan za čitav region. Ako uzmete iznos doznaka koje stižu u većinu zemalja, te dozname su znatno veće nego, recimo, direktna strana ulaganja u regionu. Prema tome, region je, zaista, u velikoj mjeri zavisan od novca iseljenika koji pristiže da podrži lokalnu potrošnju i, dijelom, čak i investicije. Tako da svakako postoji značajan motiv da ljudi nastave ulagati u migraciju radne snage u inostranstvo. Ljudi pripremaju djecu za rad u inostranstvu, i to je jedan od strukturnih problema regiona. Time se svakako kratkoročno rješava pitanje održivosti standarda u regionu. Na duži rok, to se mora mijenjati u smislu da bude više podsticaja da ljudi ostaju i rade u svojim matičnim zemljama. U stvari, ovo se mora promijeniti relativno brzo, jer, kada ova visoka stopa nezaposlenosti opadne, recimo za četiri-pet godina, ako se nastave tekući trendovi, a sigurno će biti odstupanja, kao na Kosovu itd, iz demografskih razloga, ali, ako to isključimo, mislim da će biti problema i u BiH, uglavnom iz političkih i socijalnih razloga, ali, generalno, treba očekivati da će se pojaviti veća potreba da ljudi ostaju u regionu, u boljim uslovima, što možda neće potrajati, ali kad se to desi, s obzirom da je stanovništvo regiona prilično staro, u stvari među najstarijim na svijetu, region je prilično brzo došao u situaciju kad, u suštini, postoji nestašica radne snage. Ovo vidimo i u centralnoj Evropi i u baltičkim zemljama, i tako

dalje i u svim zemljama, gdje je ranije postojala značajna migracija radne snage u inostranstvo, sada je sve izraženija nestaćica radne snage. Dakle, treba se nadati da će se stvari, s vremenom, tako razvijati. Ne očekujem da će se ljudi nužno vraćati, ali svakako bi trebalo da postoji bolje regionalno tržište rada, gdje će se ljudi seliti s jednog mjesta na drugo, te svakako generalno viši nivo zaposlenosti.

DUŠAN RELJIĆ:

Ovaj region izvozi stanovništvo već stotinu pedeset godina, što je i razumljivo. I Evropa u cjelini je izvozila stanovništvo, Italija, Njemačka i Grčka, gdje god da pogledate. Pošto, u nekom trenutku, ekonomski rast ne može da prati rast stanovništva, otuda i istorija migracija. Na Balkanu: slab razvoj, ratovi, šta god pogledate, istorija regiona nije bila vesela.

Međutim, u socijalističkoj Jugoslaviji, vlada je postigla dvije stvari time što je omogućila ljudima migracije. Prva je bila da se smanji pritisak kod manje političkih pitanja koja su se pojavila, jer su ljudi mogli da se iselete i tako jednostavno da ostvare bolji život. A drugo, stizali su transferi od radnika u inostranstvu, i ti transferi su do današnjeg dana ostali veoma bitni. Na Kosovu, doznake emigranata čine gotovo jednu trećinu BDP-a, možda par procenata manje, ali i cijeli region veoma zavisi od doznaka.

Doznake postižu dva ili tri efekta: prvo je da oni unapređuju tržište, postoji više izbora, jer ljudi imaju novca da traže bolje proizvode; drugo, rastu i cijene, jer ima više novca, i to je normalno, dakle cijene rastu, pošto ima novca koji stiže iz inostranstva, i koji se uglavnom troši na potrošačku robu, ne ide u investicije već u potrošačku robu.

A treće, Svjetska banka i drugi smatraju da velika količina stranih ulaganja dovodi do podizanja praga za ulazak na tržište rada. Ako ste žena i živite kod kuće, a primate doznake, onda su žene, a i stariji ljudi, pa čak i mlađi koji primaju doznake, neskloniji ulasku na tržište rada, nije u pitanju po kojoj cijeni, već su neskloni da idu i traže posao.

Dakle, to su tri efekta koja proizvode strana ulaganja i migracije.

Međutim, možemo reći da, ako postoje cirkularne migracije, u smislu da ljudi nisu osuđeni da čitav život ostanu u inostranstvu, već, kao sada u Poljskoj, koja je dio EU, Mađari itd, ako ljudi mogu da odu u inostranstvo, i tamo rade neko vrijeme, a onda se vraćaju sa nešto novca i nekim znanjima, i reinvestiraju kod kuće, i to može biti pokretač razvoja, mada postojeći primjeri nisu toliko ohrabrujući.

FIKRET ČAUŠEVIĆ:

“To da ljudi odlaze, to nije cijela priča, već mnogi se i vraćaju u BiH, među njima ljudi koji su završili studije i stekli zvanja magistra i doktora nauka, i oni se vraćaju u BiH.

Oni se zapošljavaju, ne samo u visokom obrazovanju, već i u finansijskom sektoru. Samo pogledajte finansijski sektor u BiH, u Srbiji i u Hrvatskoj? Koji je starosni prosjek ljudi koji rad u tim kompanijama? A najmanje njih 1/5 imaju strane diplome. Međutim, nažalost, još uvijek daleko više ljudi odlazi nego što se vraća. Dakle, u vrijeme otvorenih tržišta i slobodnog protoka roba, usluga i radne snage, ne možete reći da se nije mogao očekivati ovakav odliv ljudi iz ovog regiona u zapadnu Evropu, posebno u Njemačku – u najuspješniju ekonomiju zapadne Evrope.

Moderator: Ali šta to znači za ekonomiju?

Fikret Čaušević: Za ekonomiju, naravno, ima pozitivnih i negativnih strana. Pozitivno je da ti ljudi osnivaju svoja preduzeća i treba im tržište. Tržišta u zapadnoj Evropi su u određenoj mjeri zasićena, tako da tim preduzećima, a ovdje govorim o malim i srednjim preduzećima, trebaju nova tržišta. Ovaj region je jedno od tih novih tržišta, što je sasvim prirodno, jer smo dio Evrope.

Moderator: U redu, a tu su i doznake?

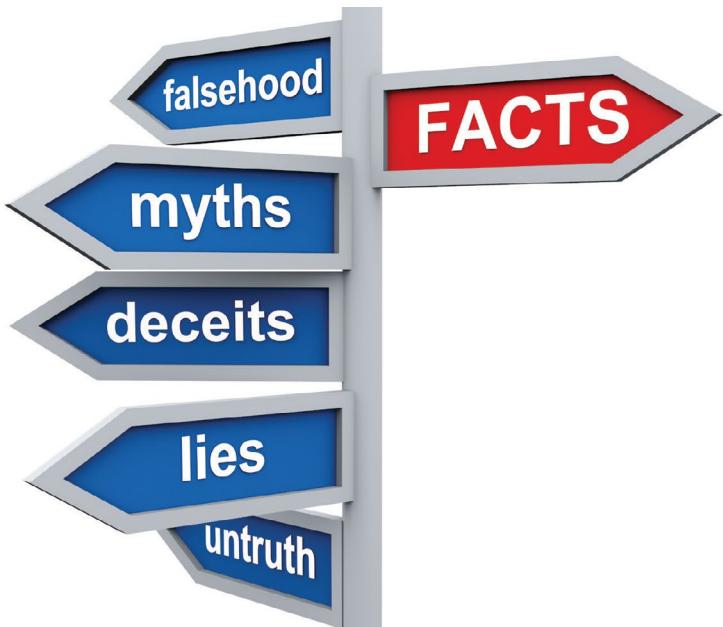
Fikret Čaušević: I doznake, iako doznake ne bi trebalo da budu najznačajniji izvor novca, ali doznake su bile veoma bitan izvor stabilnost, hoću reći, za održavanje bilansa tekućeg računa u regionu na nivou od -5% do -7%, u onim zemljama koje nisu mogle da osiguraju potpunu pokrivenost uvoza izvozom. Hrvatska je uspjela da svoj deficit tekućeg računa izbalansira. Još uvijek imaju, što je vrlo bitno, vrlo visok, ili relativno visok trgovinski deficit. Isto važi i za BiH, ali u slučajevima zemalja kao što je BiH, Kosovo i Albanija – prema podacima EBRD, u stvari, Albanija prima najviše doznaka u ovom regionu, u jugoistočnoj Evropi, ne samo u jugoistočnoj Evropi zapadno od Bugarske, već i u jugoistočnoj Evropi koja uključuje Bugarsku i Rumuniju. Dakle, najviše doznaka prima Albanija, zatim Kosovo, pa BiH. Ipak, šta je najznačajnija dobitna kombinacija za sve, šta bi mogla biti najznačajnija situacija u kojoj svi dobijaju? To bi moglo biti, na znanju zasnovane, intenzivne veze između zapadnog Balkana i zapadne Evrope, a to je dobar način saradnje.

Moderator: Ali to su sve pozitivne strane. Šta bi bile negativne strane?

Fikret Čaušević: Negativne strane su, npr. činjenica da je ovaj dio svijeta već istrošen ili da se u posljednjih 20 godina ukupno stanovništvo smanjilo za gotovo 10%. Kad uzmete u obzir ukupne gubitke u broju stanovnika, saberete one koji su stradali tokom rata i ljudi koji su otišli u inostranstvo i tamo ostali, mnogi od njih ne žele da stvaraju nikakve veze sa ovim dijelom svijeta. Oni su ovdje dobili dobro obrazovanje, tako da su to sada ljudi u dobi od četrdeset ili pedeset godina, koji su se obrazovali ovdje; pohađali su osnovnu, srednju školu i, u nekim slučajevima, išli na fakultet. Sve su to javna ulaganja, tako da su zapadne zemlje dobile "gotov proizvod". Nisu morale ulagati u obrazovanje tih ljudi.

Nemojmo zaboraviti da su takva ulaganja, po prirodi, dugoročna; ona se isplaćuju tek na duži rok. Kad kažem na duži rok, govorim o više decenija. Uzmite bivšu Jugoslaviju: ljudi koji su se obrazovali pedesetih i šezdesetih godina, bili su najuspješniji privredni lideri ili direktori preduzeća sedamdesetih i osamdesetih, donijeli su veće nivoe znanja u svoja preduzeća. Emerik Blum, koji je osnovao preduzeće Energoinvest u BiH 1950. godine, stekao je fakultetsku diplomu u Pragu, između dva svjetska rata, i stečeno znanje je sačuvao tokom drugog svjetskog rata. 1950. godine on je osnovao preduzeće sa samo 50 zaposlenih, i usmjerio ih je da se orijentišu na uspjeh za 20 godina, ili četvrt vijeka, kasnije. Treba nam ne samo jugoslavensko tržište, treba nam evropsko tržište, treba da izvozimo znanje! Možete li to zamisliti!? Taj čovjek, taj vizionar, je 1950. godine govorio o ekonomiji znanja!

08

EKONOMSKÉ ZABLUDENÍ...

Čitav region zapadnog Balkana duboko je zaglibio u sveprisutne mitove koji se često na misteriozne načine prenose na nove generacije. Među najčešćima su mitovi koji se vežu na prikazivanje bivše Jugoslavije kao ekonomski održive zemlje, a milioni njenih građana bili su uvjereni da su živjeli u zdravoj ekonomiji, bez obzira na činjenicu da je ta bivša država uzimala milijarde dolara kredita i da je šezdesetih godina bila među najvećim dužnicima MMF-a. Još je impresivnije koliko je otporna i uporna ova iskrivljena percepcija solidnosti Jugoslavije uprkos godinama očito sve dubljeg privrednog propadanja. A sad, decenijama kasnije, izgleda da je zapadni Balkan i dalje u klopci sličnih zabluda. I dok političari u regionu obećavaju nevjerovalna povećanja plata, nova radna mjesta, rast BDP-a i modernizaciju društva, taj napredak nekako nikako da „krene“. Ova nevjerovalna obećanja o budućnosti postaju još manje uvjerljiva kad se uzme u obzir da se privredni razvoj u regionu ne može, ni po kom objektivnom mjerilu, smatrati uspješnim. Uvjerjenje da će se privreda sama od sebe poboljšati, kada se tržišta otvore i liberaliziraju, nezavisno od politika vlada, uporno opstaju i dalje su široko zastupljena. Obećanje koje je nudila privatizacija, kao ključni teoretski recept za pomoć zemljama u tranziciji, generalno se smatra neostvarenim, uprkos šačici uspješnih primjera u kojima je stvorena nova ekomska vrijednost. I na koncu, rašireno je viđenje da zapadni Balkan mora pratiti isti put kojim su išle razvijene zemlje EU, ili one koje su pristupile EU u posljednjoj fazi procesa proširenja, i da je napredak moguć samo u ovom okviru, bez obzira na druga globalna iskustva na koja bi se region možda mogao osloniti.

U ekonomskom smislu, ove široko prihvачene zablude, navode vlade, u procesu izrade politika, na neadekvatne reakcije, ali isto tako i osiguravaju da neobaviještenost i neznanje nastavljaju preovladavati u širokoj javnosti, što proizvodi konfuziju i nepovjerenje da se može preduzeti efikasna akcija koja bi dovela do promjena. Koje su to neke od pogrešnih ideja koje su do sada karakterisale ekonomске strategije u regionu?

LAZA KEKIĆ:

Misljam da je na vrhu spiska vjera u fiksni devizni kurs.

MILICA UVALIĆ:

Već predugo se na Balkanu nastavlja glorifikacija "nevidljive ruke tržišta", iako je evidentno da su potrebne nova uloga države i aktivne vladine politike – ne samo manje vlade, već drugačija uloga vlade. Glorifikacija liberalnih tržišno-orientisanih politika često je značila odsustvo bilo kakvih dosljednih politika vlada u smislu regulacije i kontrole. Izrazito se naglašavala – kao

ranije u centralnoj i istočnoj Evropi – potreba za ekonomskom i trgovinskom liberalizacijom, makroekonomskom stabilizacijom i privatizacijom, dok su neke temeljne strukturne i institucionalne reforme odlagane ili nisu ni razmatrane, a one su ključne za jačanje institucionalnog okvira tržišne privrede – uključujući i mjere za lakše osnivanje i rast novih privatnih firmi, načelno fiksiranje budžetskih ograničenja, restrukturiranje javnih preduzeća umjesto da ih se samo spašava subvencijama (“bailout”), funkcionalna politika konkurentnosti, aktivne politike tržišta rada, unapređenje korporativnog upravljanja. Mnoge od institucija koje su temeljni elementi tržišne privrede još nisu uspostavljeni, uključujući i efikasne vladine institucije koje provode zakone, prikupljaju poreze ili nadziru finansijski sektor. Kvalitet institucija je bitan i kod institucija koje nisu državne: tržišta neće dobro funkcionišati ako nisu konkurentna i ako postoje prepreke za ulazak; korporacije neće dobro funkcionišati ako je korporativno upravljanje slabo i ako manjinski investitori nisu zaštićeni. Podrška državnim institucijama je ključna, kao što je funkcionalan pravni sistem za prinudno ispunjavanje ugovornih obaveza, ili postojanje agencija za konkurenčiju čiji je zadatak da se osigura da je tržište strukturirano da omogući konkurenčiju. Sva ova pitanja su od ključne važnosti za zemlje zapadnog Balkana, posebno danas, kad je neophodno temeljno preispitati ekonomске politike. Sve zemlje moraju unaprijediti kvalitet i svojih državnih i ne-državnih institucija.

VELIMIR ŠONJE:

“Ekonomska politika je tehničko pitanje koje je nezavisno od politike. Ovo je užasno pogrešno.

Razvoj demokratije je neophodan za izgradnju institucija, a robusne institucije su neophodne za ekonomski razvoj.

“Vlada će biti nosilac razvoja. Vlada je svakako bitna jer ona definiše okruženje putem regulatornih aktivnosti i fiskalnih politika; međutim, političke elite na Balkanu obično smatraju da one moraju da pokreću razvoj direktnim uticajem na preduzeća i tržišta, što je u stvari najveća prepreka razvoju.”

“Država je ključ, ne slobodna trgovina. Merkantilistički način razmišljanja je duboko ukorijenjen u ljudima na Balkanu.

WILLIAM BARTLETT:

Pa, u osnovi, teza je da će stvaranje čisto privatne tržišne privrede i smanjivanje uloge države podstići privredni razvoj, što u suštini nije tačno i što se nije desilo. Dovoljno je pogledati Crnu Goru, ili Albaniju, ili Kosovo, možete vidjeti, u slučaju Crne Gore, ako imate slobodnu trgovinu, stvarnu slobodu trgovine, ako ukinete svoje uvozne carine, a oni su to učinili devedesetih godina, i dobili ste poplavu uvoza, što je potkopalo lokalne proizvođače, tako da vaše lokalne industrije propadaju, i to se desilo drvnoj industriji u sjevernoj Crnoj Gori. Ona je jednostavno nestala devedesetih i početkom 2000-tih, pa su desetine hiljada ljudi ostale bez posla. Tako da je to jedna od zabluda.

“ Druga zabluda je da vam ne treba vlada da možete imati potpuno neregulisanu ekonomiju neku vrstu divljeg kapitalizma, i nikad niste zaista slobodni.

A to imate na Kosovu, gdje je vlada vrlo slaba i nema nikakvu industrijsku strategiju, tako da imate svojevrstan divlji kapitalizam, koji je potpuno neregulisan i koji uzrokuje ogromne štete po okoliš, čak i ako to ima neke pozitivne aspekte, recimo iz ugla slobode preduzetništva.

Već sam pomenuo ideju da je snižavanje budžetskog deficitia najznačajniji fokus ekonomske politike, i da u svakom slučaju morate smanjivati rashode što je više moguće, ostvariti fiskalnu konsolidaciju i postići da deficitia nema ili da je vrlo malen. A problem je da dođe do smanjenja domaće tražnje, a čak nije u pitanju ni da je javni dug izrazito visok. „Hoću reći, javni dug u zemljama zapadnog Balkana je vrlo nizak. Na primjer, na Kosovu je 30%, što znači da oni mogu uzimati kredite još narednih 20 godina, a da ne nastanu nikakve opasne nuspojave. A mogli bi i povećati javni sektor bez ikakvih problematičnih nuspojava, sve dok tome pristupaju na razuman način sa orijentacijom na privredni rast. Srbija je u regionu zemlja sa najvišim javnim dugom, sada je to 75% BDP-a. Ali to je tek podjednako prosječnom javnom dugu sjevernih država članica EU, kao što je, npr. Njemačka. To nije u neskladu sa onim što se dešava u najuspješnijim zemljama u EU. Dakle, potpuno je pogrešno tvrditi da je javni dug problem koji treba korigovati sveobuhvatnim deflatornim politikama.

HUBERT WARSMANN:

To je teško pitanje... Mislim da se nužno ne radi o zabludama, već vjerovatno nema koordinacije među zemljama, što se može povezati s činjenicom da je državnost za ove zemlje još uvijek toliko bitna, to su još vrlo mlade

države, ali na kraju krajeva, morat će uvidjeti da nema drugog puta, za njih nema drugog načina da idu naprijed, osim da međusobno sarađuju, da sarađuju sa susjedima i sa ostatkom Evrope. Tako da mislim da vjerovatno postoji tendencija da pokušaju sami, ali to odmaže. Moguće da postoje i nerealistična gledišta o tome šta je potrebno da se privuku investicije i koliko je to teško i koliko se treba uložiti. Rekao bih da su to ključni aspekti.

Moderator: U vezi s ovim što ste rekli; nedavno smo čuli da se mnogo govorilo o integraciji zapadnobalkanskog tržišta, da se region više marketinški integriše. Treba li od toga mnogo očekivati?

Hubert Warsmann: Mislim da se to već dešava. Mislim da se to na određeni način već dešava jer unutar regionala imamo slobodnu trgovinu, trgovina je u najvećoj mjeri slobodna sa ostatkom EU, to se već dešava. A s druge strane, većina tih tržišta, čini mi se, nisu baš interesnatna kao tržišta, na koncu konca, mislim da šest zapadnobalkanskih zemalja zajedno, to nije ni 20 miliona ljudi, podijeljenih sa tri jezika, u šest zemalja, sa granicama i tako to, tako da se to treba desiti. Ali ne... Mislim da investitori neće hrliti na Balkan zbog tržišta od 18 miliona ljudi podijeljenog na šest zemalja. Svakako pomaže kad imate mnogo bolje integrisane granične procese i tako to, i može se prolaziti relativno brzo, a da ne zapnete na granici satima, to je od koristi, ali to nije pokretački uslov, mislim da to nije pokretački uslov za investicije...

ELLEN GOLDSTEIN:

Mislim da sam već spomenula dvije najraširenije zablude.

“ Jedna zabluda je da Evropska unija mora da ima brz privredni rast, da bi rast na zapadnom Balkanu bio brz.

A druga je da je izbor politika i programa koje imate u post-industrijskim, visoko razvijenim zemljama nisu nužno pravi recepti za politike na zapadnom Balkanu. Mislim da se sada na zapadnom Balkanu ova dva ubjedjenja zamjenjuju, da tako kažem, sofisticiranim stavom da, opet, uzimajući u obzir malu veličinu zapadnobalkanskih ekonomija, da su njima dovoljne male prilike za ulazak na velika tržišta, bilo da je u pitanju Evropska unija, ili su to velika azijska tržišta ili bliskoistočno tržište, nije bitno. Sposobnost da se proizvode robe veće vrijednosti i da se prodaju na tim tržištima će biti ključna za održiv ekonomski rast na zapadnom Balkanu, a da bi se prepoznalo, vidite, koje su odgovarajuće politike za zemlje zapadnog Balkana, te zemlje treba da gledaju ne samo šta se radi u zapadnoj Evropi, jer je sasvim moguće da se tamo mogu naći dobri uzori,

već treba da gledaju i šta se radi u zemljama koje imaju brz rast, bilo da je to u Latinskoj Americi, ili u istočnoj Aziji ili u Africi, dakle, šta su to te zemlje dobro radile da bi održale stopu rasta decenijama, ne samo par godina, već bukvalno decenijama; i to je održale uz visoka ulaganja, putem visokog izvoza i kreiranja mnogo radnih mjesta. A to su uzori u koje ove zemlje treba da se ugledaju i na koje treba da se fokusiraju kad primjenjuju politike u ovoj oblasti.

Moderator: Prema tome, treba gledati šire i ne ograničavati se samo na primjer uspjeha centralne i istočne Evrope i ne treba misliti da je to jedini model koji se mora oponašati?

Ellen Goldstein: Pa, mislim da oni jesu važni. Ipak, jedna od komparativnih prednosti Svjetske banke je, znate, to što smo mi globalna institucija i mi nudimo globalno znanje, istinski globalno znanje zapadnom Balkanu da se prepoznaju uspješne priče koje su se desile i šta zapadni Balkan može iskoristiti od tih uspješnih priča, bilo da je to, recimo, priča Čilea, ili priča o uspjehu Singapura. Vidite, kad uzmete zemlje koje su otprilike veličine zapadnog Balkana ili imaju slične karakteristike u smislu nivoa prihoda ili blizine velikog tržišta, kao što je Evropska unija; šta su učinile te zemlje da se integrišu, posebno u smislu trgovine robama i uslugama. Trenutno, na zapadnom Balkanu, omjer izvoza i BDP-a kreće se od tek nekih 20% do oko 45-50%. A kod zemalja koje su ostvarile rast, malih zemalja, malih otvorenih ekonomija koje su imale brz privredni rast tokom dužeg perioda, njihovi omjeri izvoza prema BDP-u morali su da budu veći od 100%, a u nekim slučajevima, kao kad se radilo o maloj zemlji kao što je Singapur, ovaj odnos je znao ići i do 200%. Dakle, takvo je stanje kad je u pitanju robna razmjena, dok je u oblasti usluga integracija još slabija. Prema tome, može se reći da sve zemlje zapadnog Balkana, uz određene varijacije, nisu naročito dobro integrисane kad je u pitanju trgovina dobrima i uslugama. One su dobro integrisane kad se radi o izvozu ljudi, o čemu je već bilo riječi. Međutim, sada moramo prijeći na trgovinu robama i uslugama, a to je uistinu oblast na koju se treba fokusirati da bi ove zemlje mogle da imaju brz rast.

VLADIMIR GLIGOROV:

Pa, ja mislim da je glavni problem u tome što je region nakon 2000-tih imao nekoliko dobrih godina, da je novca bilo dovoljno, kako u inostranstvu, tako i u svijetu generalno, krediti su bili lako dostupni i glavni problem politika, koji autori politika u regionu nisu uočili, ili su zanemarivali, bio je rastući debalans u vanjskoj trgovini, a prema tome i rast inozemnog duga. A nakon 2008.-2009., to je skupo koštalo zemlje u regionu, jer je bilo neophodno barem djelimično korigovati taj debalans i zbog toga su ekonomije, u većini

zemalja stagnirale neko vrijeme, posebno u većim zemljama. To nije bilo neuobičajeno za cijeli region, ali je bilo prilično naglašeno, i zbog toga je to, da tako kažem, glavni problem, jer se u to vrijeme možda činilo da se politička stabilnost osigurava time što ste dozvolili ili omogućili ljudima da dižu kredite i troše mnogo, a to je, naravno, postao veliki makroekonomski problem nakon 2008. i 2009. i mora da je bilo najveća greška počinjena u tom periodu.

DUŠAN RELJIĆ:

Gоворили smo o tome. To ubjeđenje da privatizacija i evropski "acquis" vode kvalitetnim direktnim stranim ulaganjima, vode ekonomskom rastu. Da, možda, posebno kad su vremena dobra, kad postoji vanjska potražnja, a kad su kompanije iz EU zainteresovane da ulažu u jeftinu radnu snagu, pa ipak, to nije dovoljno.

Očito je da je bilo zanemareno ulaganje u ljudski kapital i uloga države u obrazovanju, ulaganje u istraživanje i razvoj i bolju infrastrukturu, što bi trebala da radi dobra država i dobra vlada. To je veoma očito u izuzetno naivnom vjerovanju u "nevidljivu ruku tržišta" Adam-a Smith-a, koja će da se pobrine za sve, međutim, realnost je upravo suprotna. Ako posmatrate uređene zemlje, kao što su Njemačka, Švedska ili Nizozemska, vidjet ćete da je ruka državnih tijela apsolutno vidljiva, i da država aktivno opslužuje društvo.

FIKRET ČAUŠEVIĆ:

Zablude?

“ Prije svega, zabluda je da je ovo zaostao region.

To je više važilo u periodu 1995.-2005. godine. Od 2005., a posebno u proteklih pet godina, zvaničnici MMF-a i Svjetske banke, ljudi iz EBRD i EIB, postali su svjesni da region ima solidan potencijal, ili da ove zemlje imaju solidan ekonomski potencijal, kvalitetne resurse, možda ne obilje resursa, ali kada se radi o vodi, šumama, zemlji, zemlje u ovom regionu su relativno bogate.

Nivo znanja, a posebno industrijskog znanja koje je naslijedeno iz prijeratnog perioda je još uvijek vrlo visok, i moguće je obnoviti proizvodnju i povećati proizvodnju u relativno kratkom roku, postići utrostručavanje, učetvorostrostručavanje, upetostručavanje, a u nekim ekstremnim slučajevima, čak i desetostruko povećanje proizvodnje za samo pet, sedam ili 10 godina.

Samo uzmite primjer preduzeća Arcelor Mittal Steel. 2004. godine, kada je Lakshmi Mittal odlučio kupiti kontrolni udio od 85% u zeničkoj čeličani od kuvajtske firme koja je u to vrijeme bila većinski vlasnik BH Steel-a (2003.-2004.), ovo preduzeće je bilo gubitaš, a ukupni gubitak bio je skoro 20 miliona eura, ili oko 40 miliona KM. Samo tri godine kasnije, u decembru 2007., ova kompanija, koja se tada zvala Mittal Steel Zenica, a kasnije je postala Arcelor Mittal Zenica, poslovala je pozitivno sa profitom od 28 miliona eura (oko 55 miliona KM). Šta je bio uzrok?

Nažalost, mnogo je inžinjera i tehničara koji su izgubili radna mjesta i čije je znanje zastarjelo. Kada je dolazio Daimler Chrysler, u to vrijeme (1999.), a to je bila velika vijest, da li ste čuli za to? Radilo se o preduzeću „Soko“ Mostar i Daimler Chrysleru, došli su u Mostar 1999. u potrazi za partnerom za proizvodnju dijelova za avione, i pronašli su gotovo 400 inžinjera koji su radili u tom sektoru prije rata u preduzeću „Soko“ u Mostaru. Na nesreću, zbog vrlo loše političke situacije u Mostaru, odlučili su da ne uđu na ovo tržište. Zbog toga svi ti ljudi nisu dobili nova radna mjesta i nisu mogli da nastave da rade u svojoj specijalnosti i da unapređuju znanja stečena u predratnom periodu.

Postoje desetine, ne samo nekoliko, već desetine preduzeća koja su dobri primjeri unapređenja znanja, koja su naslijedila znanje od prije rata i koja su mogla da privuku, ne samo investicije, već i investicije u ljudski kapital i nova znanja, da povećaju produktivnost i obnove svoje ugovore sa stranim kompanijama, posebno sa kompanijama sa zapada, iz zapadne Evrope.

Moderator:Dakle, da se vratimo na izvorno pitanje, radi se o podcjenjivanju onog što imamo i onog što možemo iskoristiti?

Fikret Čaušević: Da, to je bio mit, posebno između 1995. i 2005. godine, pošto u to vrijeme mnogi sa zapada jednostavno nisu znali da ovdje, u ovom regionu, ima ljudi koji mogu učiti veoma brzo. A koji je drugi mit? Sa moje tačke gledišta, drugi mit je da se ovaj region, ili bilo koji drugi region u Evropi, oporavlja ili može oporaviti uz restriktivnu fiskalnu politiku – to je nemoguće. Sve zemlje u regionu imaju restriktivne monetarne politike, a kombinacija restriktivne monetarne i restriktivne fiskalne politike je potpuna katastrofa. Po definiciji, u to nema sumnje, to je dobro poznato, ne samo u ekonomskoj teoriji, već i u ekonomskoj praksi.

Dakle, još jednom, potrebna je ekspanzivna monetarna politika, u kombinaciji sa ekspanzivnom fiskalnom politikom, mada ovdje postoji jedno veće „ALI“, odnosno vrlo bitna napomena kad se ima na umu iskustvo kontinentalne Evrope: Njemačka je mogla da vodi restriktivnu fiskalnu politiku u posljednjih pet godina, i uspjela je da svede svoj omjer javnog

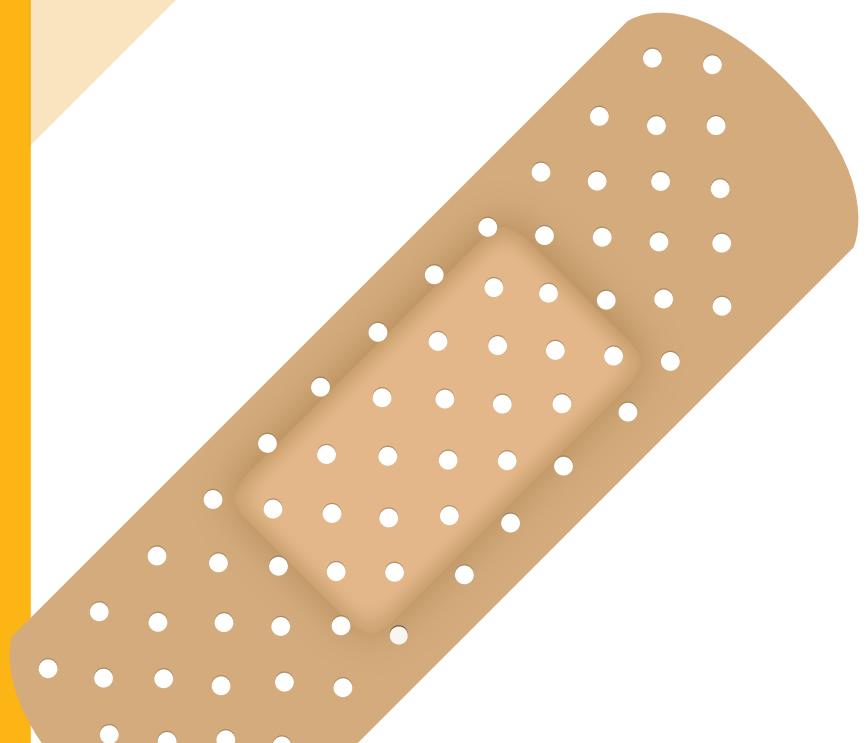
duga prema BDP-u sa 78% na gotovo 80% odnosno na manje od 66%, što je još uvijek iznad praga od 60% koji je utvrđen Ugovorom iz Maastricht-a, no ipak, ta zemlja je uspjela da ostvari fiskalni suficit u zadnjih pet godina, međutim, to je jedina zemlja kojoj je to uspjelo. Kad je u pitanju Francuska, Francuska nije mogla da smanji svoj omjer javnog duga prema BDP-u, dok su Italija, Grčka i Portugal, sve ove zemlje su vodile izuzetno ekspanzivnu fiskalnu politiku. Izuzetno je bitno imati na umu da, ako je u ovim razvijenim zemljama nemoguće podstaći ekonomski rast, a da barem fiskalna politika nije ekspanzivna, mada bi bilo lakše da su i fiskalna i monetarna politika istovremeno ekspanzivne...

Moderator: ... Onda kako to možemo ovdje očekivati...?

Fikret Čaušević: Ne možemo to očekivati u ovom regionu, kad imamo na umu da su takve monetarne politike izuzetno restriktivne, što je i dobro, jer zbog institucionalnih problema i „klimavih“ institucionalnih kapaciteta ne možemo dozvoliti lokalnim političarima da emituju lokalnu valutu, ili da povećavaju stopu inflacije da bi finansirali svoje političke programe. Monetarna politika u ovim zemljama treba da bude restriktivna, ali ako su i monetarna i fiskalna politika restriktivne, rekao bih, da je nemoguće postići odgovarajući nivo ekonomskog oporavka.

Uzmimo za primjer, samo radi poređenja, prosječnu stopu rasta u Kini u periodu od 2005. do 2012. godine koja je bila blizu 9%, a to je još uvijek kratkoročno. I po definiciji, i po matematici, ako hoćete, ako vaša zemlja želi da udvostruči svoj BDP po stanovniku za devet ili osam i po godina, njena ekomska stopa rasta mora biti 8,25%. U protivnom je to nemoguća misija. Ako je realna stopa rasta BDP-a 3%, 3,5% ili čak i 4%, što se načelno smatra relativno dobrim ekonomskim rastom, ali ako je početni nivo nizak, onda 4% nije dovoljno da se zatvori ovaj jaz. Dakle, treba nam ekspanzivna fiskalna politika, ali kontrolisana fiskalna ekspanzija. I zato sam predložio tu vrstu euro-balkanskih obveznica, jer bi zvaničnici i eksperti EU imali pravo da efektivno nadziru te kapitalne investicione projekte, ali zemlje bi mogle da zadrže svoja sredstva ovdje i da ne budu prisiljene da privatizuju svoja najbolja državna preduzeća. Kad kažem najbolja, mislim u smislu vrijednosti koja je još preostala u regionu. Zašto? Jer privatno vlasništvo samo po sebi nije garancija uspjeha.

09

**RJEŠENJA ZA EKONOMSKI
OPORAVAK**

Mnogo se govori o načinima da se unaprijedi ekonomija regiona. S jedne strane, postoje snažni argumenti za ubrzani pristup EU, za šta se prvenstveno zalaže EU koja treba da stvori uslove za pristup u EU u razumnom roku i olakša integraciju u tržišta, što će dalje stvoriti dodatne mogućnosti za brži privredni rast. Takav scenario bi pogodovao ne samo zapadnom Balkanu, veći i tržištima država članica EU, i pružio bi veoma potrebne nove dokaze da je EU zadržala koherentnost i potencijal. S druge strane, iskustvo ukazuje da je za region jedini put napretka da se ide postepeno, s najvećim osloncem na domaće procese, a ne toliko na vanjske pritiske, i to bi moglo trajati duže nego što je predviđeno. Uzimajući u obzir veličinu privreda na zapadnom Balkanu, regionalna ekonomska integracija u sektorima, kao što su transport i energetika, često se smatra ključnom za ekonomski rast. Koji su najhitniji koraci koje treba preduzeti da se ekonomski izgledi regiona već u kratkom roku poboljšaju?

LAZA KEKIĆ:

Ne želim da budem toliko arogantan i govorim im šta da rade. Već sam rekao da dosadašnja istorija pokazuje da su i savjeti EU i IFI bili loši; pa ko sam onda ja da savjetujem? Na ljudima u regionu je da odluče – ili bolje rečeno da glasaju za stranke s čijim politikama se slažu. Možda je to previše pesimistično, ali moguće je i da se ništa ne može uraditi, da je nekim regionima jednostavno suđeno da ostanu marginalizovani i da nikad ne stignu razvijenije regije (kao npr. južna Italija).

“ Poznati američki ekonomista srpskog porijekla Branko Milanović je rekao da je jedino što ljudi na zapadnom Balkanu mogu učiniti da sebi pomognu to da emigriraju.

MILICA UVALIĆ:

Zapadni Balkan će morati u mnogo većoj mjeri da se osloni na vlastite resurse za finansiranje investicija i rasta, umjesto što čeka da strani investitori dođu i restrukturiraju njihove privrede. A da bi to postigle, vlade na zapadnom Balkanu treba da ponude jače podsticaje za privatna ulaganja u domaće firme i da značajno povećaju javna ulaganja, koja su još uvijek na izuzetno niskom nivou. Kako smo već istakli ranije, treba da sprovedu fokusiraniju industrijsku politiku da se podstaknu ulaganja i brža transformacija ključnih industrijskih grana. Reforma javne uprave je drugi hitan prioritet, da bi se povećala transparentnost u izradi politika, nametnula veća saradnja među ministarstvima, povećala efikasnost putem

dugoročnog planiranja i analize efekata alternativnih politika.

WILLIAM BARTLETT:

U ovom momentu, da tako kažem, ekonomска situacija izgleda vrlo povoljno jer se stvorio jedan sretan splet okolnosti, npr. kamatne stope su na veoma niskom nivou, niže nego u prošlosti, pa dolazi do efekta stimulacije investicija što stimuliše rast. A zatim, ekonomija EU prolazi kroz svojevrstan slabiji oporavak, što takođe stimuliše investiranje. A onda, američka ekonomija je rasla vrlo brzo, a predviđa se da će rasti još brže, a svjetska ekonomija izlazi iz recesije. Prema tome, na međunarodnom nivou potražnja se povećava, i sve to je pozitivno za zemlje zapadnog Balkana. Dakle, ekonomski rast počinje da se ubrzava, stope nezaposlenosti počinju da padaju i tako to... Mislim da, u tom kontekstu, vlade treba da prestanu da se fokusiraju na javni dug. S obzirom na vrlo niske kamatne stope, treba da podignu više kredita da bi se povećala zaposlenost tako što će se osigurati sredstva malim preduzećima, koja trenutno ne mogu osigurati finansiranje jer im banke ne žele da daju kredite; kredite mogu dobiti velika preduzeća i domaćinstva, ali ne žele kreditirati male preduzetnike. Tako da je to glavno pitanje koje treba rješavati.

A drugo pitanje koje takođe treba rješavati je obrazovni sistem, koji treba reformisati da bi diplomci bili... da usvoje moderne vještine, a nastavne programe treba revidirati, tako da kompanije dobiju radnike s odgovarajućim vještinama. A onda, u zemljama kao što su Albanija i Kosovo, treba riješiti pitanje imovinskih prava na nekretnine, i vlasništva nad zemljom, jer to odbija investitore. Dalje, u BiH, treba riješiti ovu bizarnu političku situaciju gdje se oni pretvaraju da to nije jedinstvena zemlja, što BiH usporava i zadržava je iza svih ostalih. I ne znam šta još, EU treba da se pokaže i da ubrza proces pristupanja tako da se ove zemlje mogu priključiti EU u datom vremenskom periodu, uzimimo deset godina ili tako nešto, tako da dobiju definitivan datum za ulazak u članstvo, a da se on ne odgađa i odlaže stalno, što samo kreira nesigurnost i odvraća privatni sektor i strane investitore od ulaganja.

HUBERT WARSMANN:

Mislim da mora postojati makro stabilnost, javne investicije, sredstva koja javni sektor može ulagati su prilično ograničena zbog fiskalne situacije i moramo imati veoma mudru i dobro ciljanu strategiju javnih investicija.

“ Izbjegavati “bijele slonove” (skupe, rizične, nerealne

projekte), a to su situacije koje često nastaju, posebno u zemljama u kojima još preovladava autoritarna tradicija.

Dakle, izbjegavati "bijele slonove", mudro ulagati, ne zanemarivati ulaganja u opšte, ne-tehničke vještine ("soft skills"). Investicije nisu samo u ceste, pruge i elektrane, živimo u svijetu u kom je ulaganje u vještine jednako bitno, kao i ovo drugo, a to je vjerovatno nešto što se u ovim zemljama trenutno ne radi baš uspješno. I da, nastavite sa modernizacijom svojih struktura. Svijet se brzo mijenja, a posebno ako pogledate neposredno oko zapadnog Balkana, i vidite koliko su odmakle zemlje centralne Evrope, nema drugog izbora nego nastaviti da trčite za njima i, s malo sreće, ići ćete malo brže od njih.

ELLEN GOLDSTEIN:

Ovo je naša poruka: ove zemlje treba da stvore kvalitetna radna mjesta za mlade. To je jedini put da se osigura održiv rast i prosperitet na zapadnom Balkanu. A kako pristupiti stvaranju kvalitetnih radnih mjesta za mlade? Znate, mi se fokusiramo na četiri aspekta: oslobođanje potencijala privatnog sektora u ovim zemljama, da ponovim, kreiranje poslovnog okruženja svjetske klase; promjena modela rasta sa oslonca na potrošnju na model rasta koji se temelji na investicijama i izvozu; uspostava vlasti koja uživa povjerenje građana, optimizacija vladinih tijela u skladu sa zadacima i resursima, i pružanje visokokvalitetnih javnih usluga, pošto je, kao što vam je poznato, npr. investiranje u ljudski kapital, pomoći obrazovnim službama, to će biti od ključne važnosti jer se pokazalo da su postojanje adekvatnog obrazovanja i pravih vještina za radnu snagu među najbitnijim varijablama za otvaranje radnih mjesta i povećanje zaposlenosti. I na koncu, uklanjanje prepreka koje i dalje postoje za ulazak radne snage i za rad na zapadnom Balkanu; a to posebno važi za mlade, žene i pripadnike manjina, s obzirom da je njihova zastupljenost na tržištu rada daleko niža od prosjeka. Prema tome, mi vjerujemo da su ove četiri stvari apsolutno ključne da se kratkoročno zaista ubrza privredni rast, ali i da se takav rast održi na duži rok.

Moderator: Da li vlade u regionu ulažu u obrazovanje i ljudski kapital?

Ellen Goldstein: Pa, mislim da da, mislim da počinju. Mislim da, bilo nam je dragو što smo u zadnjih par godina uočili da su, tokom globalne finansijske krize, u mnogim zemljama se fiskalni deficit drastično povećao, dijelom zbog kontracicličnih podsticaja u privredi i dijelom jednostavno zbog fiskalne nediscipline; a vidjeli smo i da se nivo javnog duga drastično povećao. To znači da su sada mnoge zemlje u takvom položaju da je njihov

fiskalni potencijal iscrpljen i da imaju vrlo ograničen fiskalni prostor da povećaju potrošnju, čak i na stvari koje mogu biti veoma bitne, kao što je pomoć obrazovanju. Ali istovremeno, jasno je da su ove zemlje u tom periodu potrošile već mnogo novaca. Ključno pitanje nije da li imate potrošnju, već na šta ta potrošnja odlazi. Da li trošite javna sredstva na stvari koje će biti bitne? A kad uzmemo, npr. sektor obrazovanja, ono što vidimo u mnogim zemljama je da je potrošnja ostala, tako reći, zamrznuta, iako je došlo do prilično dramatičnih demografskih promjena i nove dinamike u sektoru obrazovanja. Dakle, npr. u Srbiji, vidimo da se broj učenika u osnovnim i srednjim školama smanjio za oko 20%, 15-20% u proteklih 15 godina, a to je čisto demografski fenomen koji se neće brzo mijenjati. U isto vrijeme, nije se promijenio broj učionica, niti broj škola, a došlo je do povećanja broja nastavnika od gotovo 20%. Dakle, to je samo jedan primjer gdje nije jasno da li za svoj novac zaista dobijate najbolje rezultate. A, znate, možda su se trebali fokusirati na reformu nastavnih programa, tako da mogu obrazovati radnu snagu koja će imati vještine tražene u novoj ekonomiji, a to su, poznato vam je, opšte vještine rješavanja problema, IT vještine, poznавanje jezika, preduzetničke vještine, preuzimanje rizika. To su talenti potrebni na novom tržištu rada. A treba uložiti još mnogo više napora u reformu obrazovnog sistema, i to od tri godine starosti do kraja univerzitetskog obrazovanja. Znate, ovako nešto se već dešavalo, ali kad se uzme nivo potrošnje, posebno u kontekstu nivoa dohotka u ovim zemljama, u oblastima kao što su zdravstvo i obrazovanje troši se mnogo, a neke zemlje troše i više nego što biste očekivali.

VLADIMIR GLIGOROV:

Šta su najhitniji koraci? Sve ono čime se, u osnovi, na bilo koji način rješavaju problemi na tržištu rada, zato što su stope nezaposlenosti u rasponu od između 10-15% do 30 ili preko 30%, tako da je to svakako glavni problem. Tako da sve što pomaže tržištu rada pomaže privredi.

DUŠAN RELJIĆ:

Sve zavisi od vaše perspektive. Ako ste u fotelji u nekom istraživačkom institutu, uzeo bih poslednju knjigu Thomas-a Piketty-a "Kapital u dvadeset i prvom vijeku", i otvorio je na str. 41. On kaže da, dugoročno, ključni motor izjednačavanja uslova života je širenje znanja i kvalifikacija. To je strašno potrebno zemljama regionala, bolje obrazovanje i bolje znanje.

Da sjedim u fotelji ministra privrede, rekao bih da mi treba više radnih mesta. I bio bih zadovoljan bilo kakvim radnim mjestima, jer vlade se biraju na četiri godine, i njihov interes je da ih ponovo izaberu.

Da sjedim u stolici nekog investicionog bankara iz Evrope, vjerovatno bih smatrao da ima smisla povećati prihode ljudi na zapadnom Balkanu kroz povećanje plata, jer bi onda bili u boljem položaju da kupuju više proizvoda i usluga iz zemalja Evropske unije, što bi bilo od uzajamne koristi.

10

**"SVIJET NE PRESTAJE S
PRASKOM, VEĆ S JECAJEM"**
T.S. ELIOT

Danas je većina zemalja zapadnog Balkana dosta stabilna i u miru, ali još uvijek daleko od članstva u EU. Ogromna većina stanovnika nije zadovoljna svojim životnim standardom i prilično su skeptični kad su u pitanju izgledi za budućnost. Odsustvo razvoja, duboka ukorijenenost nacionalističkih političkih dobrostojećih elita koje koriste iste stare nacionalističke strategije u odsustvu zajedničke vizije čitavog regiona da bi propagirali i održavali podjele, samo su neki od često navođenih razloga za pesimizam. Zastarjeli modeli upravljanja, slabo prosuđivanje i neadekvatno ustrojeni podsticaji za aktere koji razvijaju, usvajaju i sprovode ekonomске politike, zajedno sa postupcima koji potkopavaju povjerenje investitora i javnosti, sve to izaziva duboku zabrinutost. Nema sumnje da ima mjesta i za optimizam, ali sve je teže naći oni koji vjeruju u bolju, pristojnu i sretniju ekonomsku budućnost. Kad pažljivo razmislite o regionalnoj dinamici narednih godina, koji su to najbolji i najgori mogući scenariji za region koji možete zamisliti?

LAZA KEKIĆ:

“ Vjerovatno bi najbolja opcija bila, kao što je već spomenuto, prognozirana stopa rasta od 4% godišnje. Najgora opcija – još malo vjerovatna, ali ne i nemoguća – je povratak na sukobe i haos iz devedesetih godina.

MILICA UVALIĆ:

“ Najgori mogući ekonomski scenario je da zemlje zapadnog Balkana izgube svaku nadu u vezi ulaska u EU i napuste procese približavanja EU koji su u toku i sve veću ekonomsku integraciju sa EU, te se opredijele za dugoročnu orijentaciju na jačanje ekonomskih veza sa Rusijom, Kinom i drugim ekonomijama u razvoju, gdje bi se, trenutno naizgled povoljno ekonomsko okruženje lako moglo uzdrmati zbog nepovoljnih političkih dešavanja.

Najbolji mogući scenario je da EU uvidi da je cijena ulaska šest malih zemalja zapadnog Balkana zanemariva, i zato da prihvati još jedan “veliki prasak” – i dozvoli da svih šest zemalja postanu članice EU odmah nakon 2020. godine, ali da im još ranije omogući pristup znatnim strukturnim fondovima koji bi smanjili jaz u ekonomskom razvoju i olakšali da brže stignu razvijenije dijelove Evrope.

VELIMIR ŠONJE:

Najgori mogući scenario:

Nema značajnih promjena u ekonomskoj politici. Nema jačih vanjskih pritisaka i uočljivih mogućnosti. Sve se više prepoznaju duboki korijeni slabosti institucija i korupcije. Nema približavanja. Privredni rast varira u skladu sa ekonomskih ciklusom u EU, ali dugoročne stope rasta ne prelaze prosječan rast u EU. Političke elite nastavljaju da se bave svojevrsnom "igrom bez pobjednika" (zero sum game), što znači da jačaju sukobi među državama, kao i unutrašnji sukobi u pojedinim zemljama, uz sve opasnosti koje obično prate takve destruktivne procese.

Najbolji mogući scenario:

Dobre politike, kakve su prethodno opisane, i trgovinska integracija vode znatno bržem rastu nego u EU, koji je zasnovan na izvozu. Dok institucije jačaju, relativno jeftina radna snaga i niske stope poreza za preduzeća privlače ulaganja. Jače institucije i ojačani kapaciteti u javnom sektoru unapređuju kapacitete za korištenje fondova EU i drugih izvora i djelotvornu primjenu javnih ulaganja u oblastima infrastrukture, obrazovanja i zdravstva.

WILLIAM BARTLETT:

Pa, to je zaista veliko pitanje, potrebno je više od sata da se na to odgovori, ali, najgori mogući scenario je povratak na sukob i rat, što bi ih ponovo vratilo unazad. Po mom mišljenju, najbolji scenario je, vjerovatno, da uspiju da oslobole preduzetničke potencijale ljudi i reformišu obrazovne sisteme koji će proizvesti obučene radnike kao temelj budućeg privrednog rasta.

HUBERT WARSMANN:

Predskazivanje mi baš ne ide od ruke. Pa ipak, mislim da je ljepši scenario gladak proces integracije u EU uz harmonične odnose među zemljama u regionu i u uslovima dinamičnog razvoja svjetske privrede. A s druge strane, najgori mogući scenario: nastavak političke nestabilnosti, uz mnogo nacionalističkih refleksa u mnogim zemljama u regionu, što znači da bi ovaj region ostao veoma marginalan, u svjetskoj privredi posmatran kao tek marginalna prilika za ulaganja. Mislim da su to ta dva ekstrema.

ELLEN GOLDSTEIN:

Iskreno, mogu vam opisati najbolji i najgori mogući scenario, ali oba ova scenarija bila bi svojevrsne fantazije i mislim da nisu od posebnog značaja. Ono što mogu opisati je jedan ambiciozan, ali pak realističan scenario, i mislim da je glavna poruka koju vam želim prenijeti, i uputiti zemljama zapadnog Balkana, da te zemlje imaju svoje vlastite jedinstvene istorije, posebno od početka devedesetih, kad se desio raspad Jugoslavije, pad Berlinskog zida, kraj komunizma u Albaniji, a ipak, kad izvršimo analizu i posmatramo zemlje zapadnog Balkana pojedinačno i kao grupu, smatramo da i njihovi problemi i njihove prilike, sa ekonomskog aspekta, imaju mnogo više sličnosti nego razlika. A to znači da će saradnja ovih zemalja, naravno, uzimajući u obzir istoriju, ali saradnja će, više nego konkurenca, biti ključ, ne samo za brži rast i zapošljavanje, a s tim, naposlijetu, i za prosperitet, već i ključ za uspjeh u približavanju i željama za pristupanje EU. Dakle, kao što vidite, ovaj ambiciozni, ali realistični scenario je da će rast nastaviti da se ubrzava, vidite trenutno smo na oko 3%, ali to znači da će se srednjoročno podići na 4, 5 ili 6% i da će na nivou od 5% ili više ostati dugoročno. A kako to učiniti, opet, to se može postići jačim fokusom na stvaranje okruženja za otvaranje novih radnih mesta, posebno za mlade. A to će ih navesti da se daleko više posvete uspostavi tog poslovnog okruženja svjetske klase. Što se tiče eksterne orientacije, prijelaz sa domaće potrošnje na tip rasta zasnovan na investicijama i izvoznoj orientaciji, uz integraciju u regionalno i globalno tržište; fokus na djelotvornost državnih institucija, na njihovu veličinu i povjerenje, odnos povjerenja sa građanima i na kvalitet pruženih usluga, te, na koncu, da se što je više moguće ljudi aktivira na tržištu rada. Pod time mislim na to da, na primjer, na Kosovu imate razliku od skoro 20% između muškaraca i žena, kad je u pitanju njihovo učešće u radnoj snazi; a jednostavno ne možete brzo rasti ako pola vašeg stanovništva nije aktivno uključeno u nastojanja da se ostvari zajednički prosperitet. Prema tome, s fokusom na ovim pitanjima i u međusobnoj saradnji, i ako ostave prošlost iza sebe i fokusiraju se na potrebu da se postigne brz ekonomski rast i poveća zaposlenost, mislim da zapadni Balkan može ubrzati rast na takav način koji će dovesti do zajedničkog prosperiteta na srednji ili duži rok.

VLADIMIR GLIGOROV:

Najbolji mogući scenario je da se region usmjeri na to da se stopa rada od oko 4% ostvari, recimo, za tri godine, jer to je vjerovatno potencijalna stopa rasta za region, i da onda ostane na tom nivou neko vrijeme, dok više ne bude viškova radnika na tržištu rada, a onda će se javiti pitanje produktivnosti itd. Tako da je to najbolji mogući scenario. Najgori scenario je, po mom

mišljenju, politički. Ako se ovi problemi s legitimitetom u zemljama kao što je BiH, sutra možda i u Srbiji, te, naravno sada i u Makedoniji, ako se ne mogu razriješiti demokratskim putem i uz odgovarajuće izmjene ustava, onda ćemo, naravno, imati političku napetost, a to će biti veoma loše i za datu ekonomiju i za region u cjelini.

DUŠAN RELJIĆ:

Znate, postoji poznata poema T. S. Eliot-a, a jedan stih kaže da "Svijet ne staje s praskom, već s jecajem," i čini mi se da je to vjerovatni pravac razvoja situacije u regionu koji karakteriše ogromna vanjska migracija, u kom postoji svojevrsna razvojna klopka za zemlje srednjeg nivoa prihoda, da će se nastaviti ovo "prtjanje" kakvo se dešava i sad, ako, na primjer, EU ostvari određeni rast u narednih par godina, onda će se iz ovog regiona više izvoziti. Tako da će se opadanjem broja stanovnika, smanjiti nezaposlenost, trošit će se manje energije zbog novih industrijskih grana, tako da će biti energetski efikasniji, i tako dalje. Prema tome, nagađam da je svojevrsna ne-tako-dramatična entropija najvjerovaljniji i najgori scenario za region, jer se ne mijenjate, to je kao starenje.

Svake godine, gubite pomalo kapaciteta koje ste imali u mladosti. Vi to ne uočavate. To se ne vidi svake godine, ali za pet godina, počnete da uočavate. Tako je i u cijelom regionu. kao u Srbiji, gdje se godišnje gubi 40 000 ljudi, jer se rađa manji broj beba, nego što je broj umrlih – dakle ne radi se o migraciji, već prosti o manjem natalitetu.

40 000 ljudi na 7 miliona, isprva ne izgleda tako mnogo, ali to je kao da jedan manji grad koji svake godine „nestaje“ iz Srbije, a slično je i u Hrvatskoj i u BiH. Jedini dio regiona gdje još uvijek postoji rast stanovništva je na Kosovu, i tamo na svijet svake godine dolazi 20-30,000 djece, u regiji koja je veličine 1/3 Belgije. Nema tog ekonomskog modela koji može stvoriti 30,000 radnih mjesta svake godine na 11,000 km², to nikad nikom nije uspjelo, niti će uspjeti. Dakle, ti ljudi se moraju iseljavati, i nije slučajno da je, u zadnje dvije godine, samo u Njemačkoj, bilo skoro 160,000 azilanata sa Kosova, što znači da je oko 6-7% odraslog albanskog stanovništva otišlo, i to je jedini način da Kosovo može preživjeti bez velike eksplozije.

Tako, vidite da je problem odsustva integracije u ekonomski i politički prostor Evropske unije, u nekim aspektima, odlučujući faktor. Jer takva struktura društveno-ekonomskih odnosa koji su uspostavljeni između zemalja-osnivača EU i zemalja zapadnog Balkana generiše ovu entropiju i svake godine sve više slabi ove zemlje.

Najbolji mogući scenario bio bi da neke industrijske grane, koje su se

posljednjih par godina pokazale kao veoma otporne, kao što su turizam u Hrvatskoj i Crnoj Gori, te zimski turizam u nekim dijelovima Srbije, itd., poljoprivreda, posebno oni segmenti poljoprivrede koji su prešli na organsku proizvodnju, kao i neki visokotehnološki sektori, kao što je IT sektor u Srbiji, koji, čini mi se, već generiše par procenata BDP-a. Prema tome, ako se ove grane oslobole tutorisanja države i dobiju podršku, a posebno u vidu vanjskog finansiranja, onda se možda i možemo nadati budućnosti u kojoj će ponovo postati primamljivo da se živi u ovom dijelu Evrope.

Ovaj rast izvoza, koji se uočava u Srbiji, Makedoniji, BiH, ne smije se uzeti zdravo za gotovo. On ne znači da će se, zbog smanjenja jaza između izvoza i uvoza, situacija na terenu dugoročno zaista promijeniti. Morate razmotriti strukturu i kvalitet tog izvoza i onda ćete moći da utvrdite da li je ovo održivo i da li će zaista generisati profit u budućnosti.

FIKRET ČAUŠEVIĆ:

Najbolji mogući scenario je puna podrška EU, bolji programi finansiranja, jedan garantni fond EU za zapadni Balkan i euro-balkanske obveznice bili bi jedna mogućnost, ali, u redu; ako nisu spremni da uđu u takvo finansiranje, da pomognu da se kreiraju takve obveznice i garantni fondovi i da se lokalnim vladama stavi na raspolaganje emitovanje obveznica i drugi izvori finansiranja, ali ne zaboravite da u tom slučaju, kad ove zemlje uzimaju kredite od EBRD, EIB, MMF-a, sve te zemlje moraju otplaćivati anuitete. Anuitete otplaćujete u ratama koje čini nominalni iznos plus kamata. Kad izdajete obveznice, otplaćujete samo kamatu svake godine, a nominalni iznos otplaćujete na dan dospjeća, a onda možete to ponoviti, tj. možete emitovati novu obveznicu, što je redovna praksa na zapadu, čime se, u osnovi, stvara obnovljivi izvor finansiranja.

Dakle, govorim o makro-ekonomskom upravljanju, u smislu makrolikvidnosti i solventnosti ove zemlje. Zato su nam potrebni bolji i savršeniji načini da finansiramo naše kapitalne projekte, kako infrastrukturu, tako i razvoj ekonomije znanja, a time mislim na proces razvoja klastera, „ruku pod ruku“ sa nivoom znanja, posebno u proizvodnji, inžinjeringu itd. Dakle, najboljim scenarijom stvara se situacija u kojoj svi dobijaju: prvo, pruža se podrška privrednom rastu; drugo, postojeće političke strukture u regionu bit će zamijenjene kvalitetnijim političkim strukturama sa mnogo višim nivoom znanja, prema tome, obrazovanje treba biti kvalitetnije, prave ljudi treba postaviti na prava mesta i ovlastiti ih da sa zapadom komuniciraju otvoreno, umjesto da samo ponavljaju priču: Želimo ući u EU i držimo sve ove etničke grupe pod kontrolom, dok se istovremeno prave špekulacije u korist tzv. političkih elita.

To nije ono što imam na umu, govorim o povezivanju, o tješnjim vezama u regionu, tako da politički lideri mogu sarađivati. Jedan mogući primjer je ovaj predloženi projekat koji bi finansirala Vlada Turske – autoput koji bi povezivao Sarajevo i Beograd, što je u redu, taj projekat je dobra ideja, ali još bolja ideja, ili još značajnija za region, bila bi da se razvija proizvodna baza, npr. klasteri na međuentitetskom nivou u BiH i sa susjednim zemljama. Najbolje rješenje s kojim bi svi bili zadovoljni je kombinacija: vrlo dobrih (ili bar boljih) političara, ovdje, ljudi s visokim stručnim i naučnim kvalifikacijama, posebno u državnim preduzećima, koje bi nadzirao zapad, ali političari sa zapada i iz EU koji su međusobno jedinstveniji i imaju skladniju viziju o tome šta žele postići u ovom regionu i s kim će na tome raditi.

Najgori mogući scenario je, naravno, raspad. Raspad BiH koji, nažalost, nije nerealan, kad se uzmu u obzir sve političke tenzije u modernom svijetu u različitim centrima političke moći u svijetu. Dakle, najgori mogući scenario je da se ovdje stvori još napetosti, prije svega u BiH, ili u Makedoniji. A onda, kako da kažem, da se pokrene jedan novi tip sukoba, pošto je region vrlo osjetljiv na sukobe, i da se izazove raspad nekih zemalja, recimo BiH i Makedonije. Onda postoji opasnost od rata na velikoj teritoriji, a takav rat se neće moći zaustaviti, niti držati pod kontrolom, za razliku od bivše Jugoslavije. No sada se situacija promjenila.

Moderator: Dakle, smatrate da postoji mogućnost da se situacija do te mjere pogorša?

Fikret Čaušević: Da, definitivno.

ZAKLJUČAK

Ovi intervjuji uvjerljivo potvrđuju koliko su ekonomske politike bitne, kako pojedincima-građanima, tako i državama, čak i kad se ne vide jasno u izuzetno složenom kontekstu društveno-ekonomske strukture, demografije, geopolitičkih realiteta i zamršenih nacionalnih istorija i kultura na zapadnom Balkanu, te jasno ukazuju na osjećaj hitnosti u pokretanju jasne i kompetentne rasprave o ekonomiji u regionu koja će biti okrenuta budućnosti. Mada intervjuji otkrivaju brojne sličnosti i razlike, opredijelili smo se da istaknemo ona pitanja koja su pojavljuju najčešće. Kada posvetite malo pažnje stanju ekonomije zapadnog Balkana, postaje jasno zašto osjećaj dugotrajne stagnacije preovlađuje među građanima regiona. Visoka nezaposlenost, u prosjeku oko 25%, odnosno gotovo dva puta iznad zapadnoevropskog prosjeka, odmah se uočava kao najistaknutiji problem sa najsveobuhvatnijim i neposrednim posljedicama za većinu stanovništva. Osjećaj beznadežnosti je dodatno pojačan zbog činjenice da čak i većina onih koji imaju posao, jedva uspijeva da plati račune i muči se da sastavi kraj s krajem. Geografska depopulacija i emigracija visokoobrazovanih mladih ljudi, skromne godišnje stope rasta od oko 3%, potpuno nepostojanje političke i ekonomske vizije za region, odsustvo stvarnih izgleda za jači privredni rast, sve su to elementi koji doprinose dugotrajnoj ekonomskoj slabosti. Zadatak regionalnih kreatora politika da upravljaju budžetskim deficitima, javnim dugom, usporenim strukturnim reformama i neujednačenim nastojanjima da se stvori okruženje povoljno za ulaganja je ogroman, ali nije kvalitativno drugačiji od onog što se postiglo u zemljama centralne i istočne Evrope niti, u stvari, od svakodnevnog posla svih modernih vlada. Ali dublji i istinski uznamirujući problem je da su građani zapadnog Balkana, nakon dugog perioda borbe sa ekonomskim teškoćama, izgubili povjerenje u vlade da se staraju o njihovo dobrobiti, i upravo taj gubitak povjerenja, u kombinaciji sa dnevnom egzistencijalnom nesigurnošću, čini da je teško zamisliti, a još teže vjerovati u prednosti koje nosi proces pristupanja EU.

Dodatna tjeskoba izvire iz činjenice da, sa ekonomskog stanovišta, veoma malo ljudi jasno osjeća pravac u kome idu vlade u regionu. Problem je što ove najvažnije rasprave o tome šta želimo postići, i gdje region treba da bude za 20 godina, nema. Jednostavno rečeno, u odlučivanje o tim pitanjima nisu uključeni svi koji su to trebali biti, niti su građani adekvatno informisani o rezultatima provedenih politika.

A kakvi su nam izgledi? I mada je istina da se obične ljudi ne poziva da učestvuju u procesima odlučivanja, ipak se mnogo može učiniti. Obični

Ljudi mogu uticati na stvari većim angažmanom i aktivnom kampanjom o pitanjima koja su za njih od značaja, ili za jače ekonomske politike, kao i veću odgovornost. Kad javnost stekne jasniju sliku time što će saznati više o ekonomskim osnovama, kako vlastite, tako i egzistencije društva, imat će veću moć da uzme aktivnog učešća u ovoj ključnoj raspravi.

Da bismo mogli artikulisati naše ekonomske interese i identifikovati aspekte koje treba uzeti u obzir, iskrena rasprava o teškim pitanjima mora se započeti na nivou cijelog društva. Zavisno od rasporeda političkih i društvenih snaga u svakoj pojedinoj zemlji, ovo se može učiniti i odvojeno od procesa za članstvo u EU. Razmjene mišljenja, kao ove, objedinjene u ovom izvještaju, trebalo bi podržavati, dalje širiti, institucionalizovati i svima distribuirati kako bi se s njima upoznali i o njima vodile šire debate koje bi pomogle kreiranju općerazumljivih i općeprihvaćenih nacrta strategija ekonomskog razvoja i rasta.

Iako će ekonomska nauka uvijek morati da se nosi s politikom kad je u pitanju vođenje društva ili nacije, jači fokus i bolje razumijevanje ekonomske problematike značajno će nas primaći ostvarivanju širokog konsenzusa, ne samo o prosperitetu koji želimo, već i o načinima da ga postignemo i o žrtvama koje je, može biti, potrebno podnijeti u tom procesu. I što je možda najbitnije, kada znamo šta, zašto i kako se to može postići, možemo tražiti rezultate i zahtijevati odgovornost.

I na koncu, mada ovo može izgledati teško ostvarivo, formulacija jedne regionalne strategije za promociju ulaganja i razvoj zajedničke vizije regiona kao cjeline, te promocija takvog pristupa van regiona, ne samo da bi imali pozitivne efekte na ekonomski rast, već bi i širom otvorili vrata za razvoj moderne ekonomije.

BIOGRAFIJE

LAZA KEKIĆ

Laza Kekić je regionalni direktor Economist Intelligence Unit-a (EIU) iz Londona za centralnu i istočnu Evropu. Načelnik je najvećeg regionalnog tima analitičara EIU koji prate ekonomsku, političku i poslovnu situaciju za istočnu Evropu, uključujući i zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza. Takođe je direktor Odjeljenja za predviđanja i prognoze londonskog Economist Intelligence Unit (Country Forecasting Services), koji priprema izvještaje o pojedinim zemljama (Country Reports) tradicionalno glavni proizvod EIU, kao i projekcije po zemljama (Country Forecasts), srednjo- i dugoročne projekcije za 82 zemlje za potrebe direktnih stranih investitora. Glavne oblasti specijalizacije su mu Rusija, Balkan i druge zemlje u tranziciji, direktna strana ulaganja, ekomska predviđanja i ekonomija privrednog rasta. Laza Kekić je o ovim temama veoma mnogo pisao za EIU i druge medije. Čest je govornik na konferencijama Economist-a i na drugim konferencijama i seminarima. Laza Kekić se obrazovao na Londonskom ekonomskom fakultetu (London School of Economics), gdje je stekao univerzitetsku diplomu i zvanje magistra ekonomskih nauka, a za EIU radi od 1993. godine.

Životna lutrija: Gdje se roditi 2013? (The lottery of life: Where to be born in 2013?) – The Economist 21 (2012)

<http://www.theworldin.com/article/12071/lottery-life>

Zreli za pobunu? Gdje je najverovatnije da će izbiti protesti (Ripe for Rebellion? Where protest is likeliest to break out.") - The Economist 18 (2013).

<http://www.economist.com/news/21589143-where-protest-likeliest-break-out-ripe-rebellion>

Indeks demokratije EIU (The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy) – The Economist

http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

Globalizacija ima teškoća da se vrati na svoj vrhunac (Globalisation struggles to return to its peak) – The Economist

<http://www.theworldin.com/article/12075/fiddling?navigation=true&category=science-technology>

PROF. DR. MILICA UVALIĆ

Milica Uvalić je redovna profesorica ekonomije i bivša direktorka Instituta za ekonomski studije na Univerzitetu u Peruđi, u Italiji. Doktorat iz ekonomskih nauka stekla je na Evropskom univerzitetskom institutu

(European University Institute) u Firenci, a završila je i Fakultet za međunarodne političke odnose (School of International Political Relations) Univerziteta u Firenci. Njene oblasti stručnosti su makroekonomska politika, proširenje EU i ekonomije u tranziciji, te međunarodna ekonomija. Saraduje sa međunarodnim institucijama kao što su MOR, UNDP, OECD i Evropska komisija.

"Učiti od prošlosti: Koje od prošlih/sadašnjih razvojnih strategija su najpogodnije za rješavanje "četverostrukе" krize?" ("Learning from the past: Which of the past/current development strategies are best suited to deal with the 'quadruple crisis'?") 2012, Giovanni Andrea Cornia (University of Florence), Milica Uvalić (University of Perugia)

http://www.un.org/esa/desa/papers/2012/wp116_2012.pdf

"Tranzicija Srbije u tržišnu privredu: Zašto model nije dao rezultate?" ("Serbia's Transition To Market Economy: Why Has The Model Not Delivered"?), 2012, Milica Uvalić (University of Perugia);

http://www.repec.mnje.com/mje/2012/v08-n02/mje_2012_v08-n02-a14.pdf

"Direktna strana ulaganja u ekonomije u tranziciji: Da li je Balkan drugačiji? ("Foreign Direct Investment into Transition Economies: Are the Balkans Different"?), 2013, Saul Estrin (London School of Economics and Political Science), Milica Uvalić (University of Perugia)

"DSI u ekonomije u tranziciji" ("FDI into Transition Economies"), 2014, Economics of Transition, tom 22, broj 2, str. 281-312; Saul Estrin (London School of Economics and Political Science), Milica Uvalic (University of Perugia): Sažetak

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2409786

ELLEN GOLDSTEIN

Ellen Goldstein je direktorica Grupacije Svjetske banke za zemlje zapadnog Balkana, što obuhvata Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, BJR Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. Njeno sjedište je u Uredu Svjetske banke u Beču, u Austriji. Prije nego što je počela da radi na ovoj funkciji, bila je direktorica Grupacije Svjetske banke za Bangladeš i Nepal, gdje je vodila dijalog o politikama sa vladama i drugim zainteresovanim akterima i sarađivala sa drugim partnerima u razvojnim aktivnostima na promocijiveće efikasnosti međunarodne pomoći. U ovim dvjema zemljama, upravljala je portfeljom od preko 50 projekata vrijednih gotovo 6 milijardi USD povoljnih kredita IDA. Gđa. Goldstein se zaposnila u Svjetskoj banci 1985. godine kao makroekonomist. Tokom svoje karijere, radila je u zapadnoj i južnoj Africi, južnoj Aziji i centralnoj Evropi kao makroekonomist, specijalist za humani razvoj i menadžer za zemlju i u Burkini Faso i u BJR Makedoniji. Bila je i prvi menadžer Sekretarijata Svjetske banke za mjerjenje rezultata

(World Bank's Results Secretariat). Prije nego što je postala direktor za Bangladeš i Nepal, Goldstein je provela tri godine na specijalnoj misiji pri Afričkoj razvojnoj banci u Tunisu gdje je osnovala i vodila Odjel za kontrolu kvaliteta i mjerjenje rezultata. Ellen Goldstein ima zvanje magistra javnog zdravstva na Univerzitetu Johns Hopkins i magistra je za javne poslove na Univerzitetu Princeton.

Poplave na Balkanu (Floods in The Balkans) – 2014;

<http://blogs.worldbank.org/voices/floods-balkans>

Zašto žene na zapadnom Balkanu ne rade? (Why Women Don't Work in the Western Balkans) – 2014;

<http://blogs.worldbank.org/voices/why-women-dont-work-western-balkans>

„Podsticanje investicija na zapadnom Balkanu“ (Stimulating Investment in the Western Balkans)– prezentacija – 2014;

<http://www.ebrd.com/downloads/news/wbc-goldstein.pdf>

DR. DUŠAN RELJIĆ

Dušan Reljić je ekspert za Balkan na Njemačkom institutu za međunarodna i sigurnosna pitanja (German Institute for International and Security Affairs) u Berlinu. Dr. Reljić je od 1996. do 2003. radio kao viši istraživač, a zatim i načelnik Programa za medije i demokratiju u Evropskom institutu za medije (European Institute for the Media) iz Dizeldorf. Prije toga, bio je, između ostalog, i viši urednik na Radiju Slobodna Evropa u Minhenu, urednik Međunarodnog deska u beogradskom nedjeljniku "Vreme" i saosnivač Agencije Beta Press u Beogradu tokom kritičnih godina 1991.-93. Dr. Reljić se bavi problematikom međunarodnih odnosa i sigurnosti sa fokusom na EU i jugoistočnu Evropu; pitanjima demokratizacije, nacionalizma i etničkih sukoba, pitanjima tranzicije u bivšim socijalističkim zemljama i djelovanjem medija u situacijama napetosti i sukoba. Njegove oblasti stručnosti su: jugoistočna Evropa, zapadni Balkan, politika proširenja EU, Evropska unija i NATO. Druge oblasti istraživanja uključuju: medijske studije, a posebno medije, demokratiju i sigurnost; te političke i društvene efekte digitalizacije u sektoru medija.

Zapadni Balkan: pristup Uniji (The West Balkans: Accessing the Union); Point of View, November 2012;

<https://www.swp-berlin.org/en/publications/kurz-gesagt/the-west-balkans-accessing-the-union/>

“Albansko pitanje” nakon zaokreta u Tirani (“The Albanian Question” after the Turn in Tirana); Point of View, July 2013,

<https://www.swp-berlin.org/en/point-of-view/the-albanian-question-after-the-turn-in-tirana/>

Misija utvrđivanja stanja u medijima na zapadnom Balkanu i u Turskoj (Western Balkans and Turkey Media and Freedom of Expression Fact-finding and Scoping Study), septembar 2012 - april 2013, Final Report Framework Contract EuropeAid/127054/C/SER/Multi, Letter of Contract Nr. 2012/288659/1, Brussels: European Commission, 2013

https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/fachpublikationen/wbt_media_study.pdf

Konferencija o zapadnom Balkanu u Beču: Sumorni izgledi za kandidate za članstvo u EU (Western Balkans Conference in Vienna: Gloomy Prospects for EU Accession Candidates); Point of View, August 2015;

<https://www.swp-berlin.org/en/point-of-view/western-balkans-conference-in-vienna-gloomy-prospects-for-eu-accession-candidates/>

PROF. DR. VLADIMIR GLIGOROV

Prof. dr. Vladimir Gligorov je istaknuti ekonomista i osnivač Demokratske stranke Srbije u decembru 1989. godine. Prof. dr. Gligorov je viši istraživač na Bečkom institutu za međunarodne ekonomske studije (Vienna Institute for International Economic Studies), a predaje na univerzitetima u Beču i Gracu. Ranije je, između ostalog, sarađivao sa Biroom za primijenjena socijalna istraživanja Univerziteta Kolumbija iz Njujorka; Centrom za izučavanje javnih izbora (The Center for Study of Public Choice), Univerziteta George Mason iz Fairfaksa u američkoj državi Virdžiniji; i Univerzitetom iz Uppsale u Švedskoj. Prof. dr. Gligorov je viši ekonomist na Bečkom institutu za međunarodne ekonomske studije i ekspert za zemlje Balkana, a posebno za Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju. Njegova istraživanja fokusirana su na dugoročni rast u zemljama u tranziciji, makroekonomske analize i finansijska tržišta. Vladimir Gligorov je redovan saradnik Agencije "Oxford Analytica" (iz Oksforda i Njujorka). Objavljivao je uredničke komentare u dnevniku Wall Street Journal, a redovan je kolumnista za nekoliko novina i nedjeljnika u jugoistočnoj Evropi.

"Poseban odjeljak II: Rizik prilagođavanja u kontekstu nesigurnosti na Balkanu" ('Special section II: Adjustment Risk in the Face of Uncertainty in the Balkans'), Cautious Upturn in CESEE: Haunted by the Spectre of Uncertainty, Prognostički izvještaj wiiw, izdanje za proljeće 2017, Beč, mart 2017, str. 29-33

"CRNA GORA: Ponovo privredni rast" ('MONTENEGRO: Growth returns'), Cautious Upturn in CESEE: Haunted by the Spectre of Uncertainty, Prognostički izvještaj wiiw, izdanje za proljeće 2017, Beč, mart 2017, str. 96-98,

<https://wiiw.ac.at/montenegro-growth-returns-p-4164.html>

"MAKEDONIJA: Privremeno "usporavanje" ('MACEDONIA: Temporary 'Slowdown'), Cautious Upturn in CESEE: Haunted by the Spectre of

Uncertainty, Prognostički izvještaj wiiw, izdanje za proljeće 2017, Beč, mart 2017, str. 93-95,

<https://wiiw.ac.at/macedonia-temporary-slowdown-p-4165.html>

"SRBIJA: Konačno oporavak" ('SERBIA: Recovery, Finally'), Cautious Upturn in CESEE: Haunted by the Spectre of Uncertainty, Prognostički izvještaj wiiw, izdanje za proljeće 2017, Beč, mart 2017, str. 111-114,

<https://wiiw.ac.at-serbia-recovery-finally-p-4168.html>

PROF. DR. WILLIAM BARTLETT

Prof. dr. William Bartlett je viši saradnik-istraživač (Fellow) za političku ekonomiju jugoistočne Evrope na London School of Economics and Political Science - LSE. Stekao je zvanje magistra ekonomije na Kembridžskom univerzitetu, magisterij iz razvojne ekonomije je stekao na Faultetu za orijentalne i afričke studije, a doktorat je branio na Liverpulsom univerzitetu iz oblasti političke ekonomije nezaposlenosti i migracija u bivšoj Jugoslaviji (1979.). Predavao je razvojnu ekonomiju i komparativne ekonomske sisteme na univerzitetima u Sautemptonu, Bath i Bristolu, bio je saradnik-istraživač (Fellow) na Evropskom univerzitetskom institutu (European University Institute) u Firenci, u Italiji, i profesor socijalne ekonomije na Fakultetu za političke studije Univerziteta u Bristolu. Bio je predsjednik Međunarodne asocijacije za ekonomiju učešća (International Association for the Economics of Participation – IAFEP, 1998.-2000.) i predsjednik Evropske asocijacije za komparativne ekonomske studije (European Association for Comparative Economic Studies – EACES, 2006.-2008.). Radio je kao viši ekonomski savjetnik Evropske komisije na Kosovu i kao konsultant Evropske fondacije za obuku (European Training Foundation), UNDP, Svjetsku banku i druge međunarodne organizacije na različitim poslovima u jugoistočnoj Evropi. Počasni je profesor Londonskog fakulteta higijene i tropske medicine (London School of Hygiene and Tropical Medicine) i Univerziteta u Bristolu.

Institucije, inovacije i transfer znanja u Bosni i Hercegovini (Institutions, innovation and knowledge transfer in Bosnia and Herzegovina) - 2012, Will Barlett, Muris Čičić (University of Sarajevo), Besim Ćulahović,

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/beyder/article/viewFile/5000098703/5000091994>

Raznorodni efekti globalne ekonomske krize u Jugoistočnoj Evropi (The variable impact of the global economic crisis in South East Europe), Papers on South Eastern Europe, Bartlett, Will i Prica, Ivana (2012), LSEE - Research on South Eastern Europe, London, V. Britanija

[http://eprints.lse.ac.uk/48037/1/__Libfile_repository_Content_LSEE_Papers%20on%20South%20Eastern%20Europe_The%20Variable%20Impact\(author\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/48037/1/__Libfile_repository_Content_LSEE_Papers%20on%20South%20Eastern%20Europe_The%20Variable%20Impact(author).pdf)

Politička ekonomija reformi sistema socijalne zaštite na zapadnom Balkanu (The political economy of welfare reforms in the Western Balkans), u: Ruggeri Laderchi, Caterina i Savastano, Sara, (urednici): Poverty and Exclusion in the Western Balkans: New Directions in Measurement and Policy; Economic studies in inequality, social exclusion and well-being, Bartlett, Will (2013) - (8). Springer, Berlin, Njemačka
https://link.springer.com/article/10.1007%2F978-1-4614-4945-4_14_lookinside/000.png

Međunarodni programi pomoći i reforma stručnog obrazovanja na zapadnom Balkanu: uzroci neuspjeha politika (International assistance programmes and the reform of vocational education in the Western Balkans: sources of policy failure), Bartlett, Will (2013) - Southeastern Europe

http://www.academia.edu/download/33720744/SEEU_037_03_Bartlett.pdf

PROF. DR. FIKRET ČAUŠEVIĆ

Prof. dr. Fikret Čaušević je profesor ekonomije i međunarodnih finansija na Fakultetu za ekonomski i poslovne studije Univerziteta u Sarajevu. Prije nego što je počeo da radi na ovom fakultetu, prof. dr. Čaušević je bio viši istraživač i zamjenik direktora Ekonomskog instituta Sarajevo (1996.-2007.), gdje je bio autor, ko-autor i vođa tima na preko 50 studija i istraživačkih projekata, od projekata za bh preduzeća do studija i izvještaja za domaće autore politika i međunarodne organizacije, kao što su UNDP i Svjetska banka. U posljednjih 15 godina, predavao je sljedeće predmete: Principi ekonomije, Finansijski sistemi EU, Međunarodne finansije (na dodiplomskom i post-diplomskom nivou), i Istoriju ekonomskih misli (na doktorskim studijama). Od jeseni 2016. godine, prof. dr. Čaušević predaje dva predmeta na Programu za transdisciplinarne doktorske studije na Univerzitetu Szechenyi u Budimpešti: Ekonomski aspekti globalizacije i Finansije. U posljednje četiri godine, prof. dr. Čaušević je objavio tri knjige o nekoliko ključnih tema ekonomskog teorijskog i globalne ekonomskog politike:

Globalna kriza 2008. i Kejnsova Opšta teorija (The Global Crisis of 2008 and Keynes's General Theory) (Springer, 2014 -

<http://www.springer.com/gp/book/9783319114507>

Globalizacija, Jugoistočna Evropa i svjetska ekonomija (Globalization, Southeastern Europe, and the World Economy) (Routledge, 2015 -

<https://www.routledge.com/Globalization-Southeastern-Europe-and-the-World-Economy/Causevic/p/book/9781138830585>

Studija finansijske globalizacije, ekonomskog rasta i (ne)jednakosti (A Study into Financial Globalization, Economic Growth, and (In)Equality) (Palgrave Macmillan, 2017 - <http://www.palgrave.com/de/book/9783319514024>).

VELIMIR ŠONJE

Velimir Šonje je ekonomski analitičar, generalni direktor i osnivač kompanije „Arhivanalitika”, konsultantske firme koja radi za klijente iz privatnog i javnog sektora u Hrvatskoj i jugoistočnoj Evropi na pitanjima makroekonomskih i finansijskih analiza, regulatorne analize, kao regulatornim pitanjima u oblasti finansija (supervizija banaka, osiguranje depozita) i konkurentnosti. Posebno se zanima za teme u sferi „sijede” (silver) ekonomije – starenje, penziji sistemi, inovacije i laboratorije za ljudе preko 65 godina starosti. Velimir Šonje je diplomirao na Zagrebačkom univerzitetu, a od 1990. do 1995. godine radio je kao istraživač na Ekonomskom institutu u Zagrebu. Savjetovao je Vladu Republike Hrvatske tokom stabilizacionog programa 1993. godine kojim je hiperinflacija stavljena pod kontrolu. Od 1995. do 2000., radio je u Hrvatskoj narodnoj banci kao izvršni direktor Odjela za istraživanja. Od 2000. do 2003. godine bio je član Upravnog odbora Raiffeisen banke Austrija d.d. Zagreb. Od 2003., vodi vlastitu konsultantsku kuću „Arhivanalitika”. Aktivan je na međunarodnoj sceni i najčešće se bavi pitanjima makroekonomije, analize konkurentnosti i finansijskim razvojem i regulacijom. Vladimir Šonje povremeno radi kao vanjski konsultant za Grupaciju Svjetske banke.

Hipoteza o efikasnom tržištu: problemi s tumačenjem empirijskih testova (The efficient market hypothesis: problems with interpretations of empirical tests), Denis Alajbeg, Zoran Bubaš, Velimir Šonje - 2012/3/13 - Financial Theory and Practice,
<http://hrcak.srce.hr/file/116381>

Nema više odlaganja: striktna fiskalna štednja u Hrvatskoj (No More Buying Time: Fiscal Austerity in Croatia), VELIMIR Šonje - 2012/9,
<http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09338.pdf>

Crna Gora: pripreme za prosperitet (Montenegro: Preparing for Prosperity), Željko Bogetic, Sanja Madžarević-Sujster, Arye L. Hillman, Ioannis Kessides, Israel Osorio-Rodarte, Velimir Šonje - 2012/12/21,
http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/05/22/000442464_20130522114526/Rendered/PDF/738260ESW0P1270port0Eng0Dec02702012.pdf

Opravdanje za pobedu: rasprava uz Kapital u XXI. stoljeću, Velimir Šonje - 2014/5/24 - Privredna kretanja i ekomska politika,
<http://hrcak.srce.hr/file/185372>

HUBERT WARSMANN

Hubert Warsmann se obrazovao u Francuskoj i zvanje magistra menadžmenta stekao je 1984. godine na HEC u Parizu. Ima dugo iskustvo u bankarstvu i radu sa privatnim investicijskim kapitalom i u zapadnoj i u centralnoj i istočnoj Evropi. Zaposlio se u EBRD u Londonu 1993. godine, a u Mađarsku se preselio 1995. Od 1998. do 2005. radio je u Budimpešti gdje je bio odgovoran za aktivnosti EBRD u Budimpešti sa timom od 10 zaposlenih. Tokom ovog perioda, radio je na, ili je nadzirao, nekih 70 transakcija koje su kumulativno predstavljale zajmove EBRD od preko 1 milijarde eura.

Od 1993. radio je na različitim poslovima, uključujući projekte privatizacije u sektorima industrije, usluga i bankarstva; projektne i korporativne zaduživanje, kapitalne investicije, velike infrastrukturne projekte PPP (u sektorima transporta i javnih usluga), fondove privatnog kapitala, kao i na nekoliko sličnih projekata u susjednim zemljama (u Republici Češkoj, Slovačkoj, Sloveniji i Makedoniji). Bio je odgovoran i za upravljanje portfeljom od 800 miliona eura zajmova i kapitalnih investicija, uključujući upravljanje odnosima, praćenje investicija, refinansiranje, izlaz i, u nekim slučajevima, prestrukturiranje. Pored toga, bio je aktivan u radu upravnih odbora nekoliko kompanija iz tog portfelja, bilo kao član ili kao posmatrač.

Od 2005. godine, kad je postao nezavisni konsultant, Warsmann je radio na nizu projekata otkupa, oporavka ili investicionih fondova, u saradnji sa privatnim investitorima i investicionim fondovima. Svoj angažman u korporativnom svijetu održava kroz rad u savjetodavnim i nadzornim odborima.

Prethodno iskustvo obuhvata rad na korporativnim finansijama u V. Britaniji u Hambros banci u Londonu (1990.-1992.) i na privatnim investicijama u Francuskoj (1987.-90.), sa kompanijom Elysee Investissements, nezavisnom kompanijom srednje veličine koja je u to vrijeme kotirala na Pariškoj berzi (i upravljala investicijama u vrijednosti od 2 milijarde francuskih franaka), u kojoj se specijalizovao za sektore građevinskih materijala i transporta.

---

¹"Faster Growth, More Jobs" World Bank, Western Balkans regular report, no. 11, <http://pubdocs.worldbank.org/en/310431491458109659/WBRER-11-v6.pdf>, p. 38

²Ibid, p. 14.

³World Bank Group Historical Chronology; Last updated January 2001: <http://siteresources.worldbank.org/EXTARCHIVES/Resources/Bank%20chronology.pdf>

⁴The World Bank Economic Report Yugoslavia: Development with Decentralization, published for the World Bank by the Johns Hopkins University Press, 1975;

<http://documents.worldbank.org/curated/en/517451468763816188/pdf/multi0page.pdf>, p. 53.

⁵Yugoslavia and the World Bank, World Bank, September 1979;

<http://documents.worldbank.org/curated/en/593671468305109045/pdf/multi0page.pdf>, p. 6.

⁶Yugoslavia Financial Sector Restructuring: Policies and Priorities, Volume I: Main Report, Nov. 30, 1989, at:

<http://documents.worldbank.org/curated/en/563411468114844753/pdf/multi-page.pdf>, p. 3.

⁷Valbona Zeneli, "CURRENT ECONOMIC DEVELOPMENT AND SHORT-TERM MEASURES – FIRST STEPS TOWARDS RECOVERY?"

<http://www.aspeninstitute.de/wp-content/uploads/Conference%20Papers%20and%20Report%20Economic%20Development%20in%20the%20Western%20Balkans.pdf>, p 47.

⁸Savezni zavod za statistiku, Lica na privremenom radu u inostranstvu. Prema popisu stanovništva i stanova 1971 (Beograd, 1971) = Statistički bilten 679.

⁹RCC Public Opinion Survey Balkan Barometer,
<http://www.rcc.int/pubs/39/> p. 16.

B | T | D The Balkan Trust
for Democracy
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

Ovaj projekt podržao je Balkanski fond za demokraciju (Balkan Trust for Democracy),
Njemačkog Marshall fonda Sjedinjenih Američkih Država.
Stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno i stavove Balkanskog fonda za demokraciju,
Njemačkog Marshall fonda Sjedinjenih Američkih Država, niti njihovih partnera.

